

ΓΑΛΗΝΟΥ ΠΕΡΙ ΑΛΥΠΙΑΣ

Στο αυτοβιβλιογραφικό έργο του Γαληνού *Περί τῶν ἰδίων βιβλίων* αναγράφεται, στην ενότητα των ηθικών έργων, ο τίτλος *Περί ἀλυπίας* (19.45 Kühn: *περὶ ἀλυπίας ἔν*). Το έργο, που θεωρούνταν μέχρι πρόσφατα χαμένο, το ανακάλυψε το 2005 ο Antoine Pietrobelli – ανάμεσα σε άλλα έργα του Γαληνού – στον κώδικα της μονής Βλατάδων 14 (β' μισό 15ου αι.). Η editio princeps του κειμένου έγινε το 2007 από τη Véronique Boudon-Millot στον τιμητικό τόμο για τον Jacques Jouanna.¹

Το *Περί ἀλυπίας* είναι μια μικρή πραγματεία με θέμα τον χειρισμό ενός από τα βασικά ψυχικά πάθη, της λύπης. Το γενικό θέμα της ἀλυπίας ως επιθυμητής κατάστασης συζητείται (εξ αφορμής και) με βάση τον τρόπο με τον οποίο ο Γαληνός αντιμετώπισε ἀλύπως την απώλεια των ιατρικών εργαλείων, των φαρμάκων, των συγγραμμάτων και της προσωπικής βιβλιοθήκης του στη μεγάλη πυρκαγιά της Ρώμης το 192 μ.Χ.

Το κείμενο – πέραν του ότι πρόκειται για ένα «καινούριο» γαληνικό έργο – παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον από πολλές απόψεις: συμπληρώνει τα αυτοβιβλιογραφικά έργα του Γαληνού, περιγράφει τη διαδικασία συγκρότησης και το περιεχόμενο της προσωπικής βιβλιοθήκης του και παρέχει ένα πλήθος εντελώς νέων πληροφοριών για την ιστορία των ελληνικών κειμένων. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι είναι το μόνο σωζόμενο δείγμα από τα έργα με τον τίτλο *Περί ἀλυπίας* που μαρτυρούνται στις πηγές. Εξίσου σημαντικός είναι, τέλος, και ο τρόπος με τον οποίο «διασταυρώνεται» – σε συμφωνία ή διαφοροποιούμενο – με διάφορα έργα του Γαληνού σε θέματα πολυσυζητημένα στην έρευνα.

Η έκδοση της V. Boudon-Millot έγινε βάσει μικροφίλμ και CDROM του κώδικα Βλατάδων 14,² ο οποίος σε αρκετά σημεία, τουλάχιστον στα

1. V. Boudon-Millot, «Un traité perdu de Galien miraculeusement retrouvé, le *Sur l'inutilité de se chagriner*: texte grec et traduction française», στο V. Boudon-Millot – A. Guardasole – C. Magdelaine (επιμ.), *La science médicale antique: Nouveaux regards. Études réunies en l'honneur de Jacques Jouanna*, Παρίσι 2007, 73-123 [στο εξής Boudon-Millot]. Βελτιωτικές προτάσεις για το κείμενο από τον I. Garofalo και την A. Roselli, *Galenos* 2 (2008) 137-138.

2. Για τον κώδικα βλ. Boudon-Millot, ό.π., 73-75, με περαιτέρω βιβλιογραφία. Νέο κατάλογο των χειρογράφων της μονής Βλατάδων εκπονεί ο E. Λίτσας σε συνεργασία με τον J. Schmitthals.

φύλλα που περιέχουν το *Περί άλυπίας* (φφ. 15v-19v³), παρουσιάζει πολλά προβλήματα (εξίτηλη γραφή, απώλεια κειμένου, επικάλυψη λέξεων από λωρίδες χαρτιού κατά την πρώτη συντήρηση). Επιπλέον, ο γραφέας των συγκεκριμένων φύλλων (στον κώδικα εμφανίζονται αρκετά χέρια) κάνει πολλά λάθη (ορθογραφικά, παραφθορές, επαναλήψεις, παραλείψεις, μεταθέσεις λέξεων κτλ.)· γενικά, πρόκειται για μια κακή χειρόγραφο παράδοση.

Η Boudon-Millot εντόπισε πολλά από τα λάθη του χειρογράφου και έκανε πολλές επιτυχείς επεμβάσεις στο κείμενο, το τελικό αποτέλεσμα εντούτοις δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ικανοποιητικό. Η έκδοση βρίθει τυπογραφικών (;) λαθών, αβλεψιών και παραναγνώσεων των γραφών του χειρογράφου, ενώ η στίξη κάνει συχνά το κείμενο ακατανόητο. Εάν στα προβλήματα αυτά προστεθεί και η απουσία κριτικού υπομνήματος με την κλασική έννοια του όρου (οι γραφές του κώδικα δηλώνονται εν είδει υποσημειώσεων), καθώς και υπομνήματος πηγών και παράλληλων χωρίων, η αναγκαιότητα μιας νέας κριτικής έκδοσης του *Περί άλυπίας* καθίσταται προφανής.⁴

Για την παρούσα έκδοση εργαστήκαμε ως εξής: Η μεταγραφή του κειμένου (βάσει ψηφιακών φωτογραφιών, και στη συνέχεια με αυτοψία του χειρογράφου) και η αρχική συγκρότησή του, όπως και ο καταρτισμός του κριτικού υπομνήματος έγιναν από τον Π. Σωτηρούδη. Η τελική συγκρότηση του κειμένου έγινε από τον Π. Σωτηρούδη και την Π. Κοτζιά (οι επεμβάσεις του καθενός δηλώνονται στο κριτικό υπόμνημα⁵). Η Π. Κοτζιά συνέταξε το υπόμνημα πηγών και παράλληλων χωρίων, μετέφρασε και σχολίασε το κείμενο. Το χειρόγραφο της εργασίας μας παραδόθηκε στη συντακτική επιτροπή των *Ελληνικών* τον Μάρτιο του 2010· δεν ήταν δυνατόν, συνεπώς, να λάβουμε υπόψη μας την έκδοση των Jouanna – Boudon-Millot – Pietrobelli στη σειρά *Les belles lettres*, η οποία – όπως

3. Σύμφωνα με τη νεότερη αρίθμηση των φύλλων του κώδικα από άγνωστο χέρι (= φφ. 10v-14v, κατά την παλαιότερη αρίθμηση).

4. Εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας στον ιατρό κ. Σ. Ρέτσα, τ. Πρόεδρο της Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας Μεγάλης Βρετανίας, και στον ομότιμο καθηγητή του Α.Π.Θ. κ. Δ. Λυπουρλή, οι οποίοι επέστησαν την προσοχή μας στο *Περί άλυπίας* με αίτημα μια νέα έκδοσή του. Ευχαριστούμε επίσης τον μητροπολίτη Τυρολόης και Σερεντίου κ. Παντελεήμονα, ηγούμενο της μονής Βλατάδων, ο οποίος έθεσε υπόψη μας – μέσω του π. Γαβριήλ, γραμματέα της μονής – τη νέα ψηφιακή φωτογράφιση του χειρογράφου και επέτρεψε την αυτοψία καθώς και τη δημοσίευση του κειμένου και φωτογραφιών.

5. Κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας της έκδοσης του *Περί άλυπίας* συζητήσαμε τις δυσκολίες και τους προβληματισμούς μας με πρώην και νυν συναδέλφους μας στον Τομέα Κλασικών Σπουδών του Α.Π.Θ., οι οποίοι συνέβαλαν με τις προτάσεις τους στην καλύτερη μορφή του κειμένου. Ας δεχτούν τις θερμότερες ευχαριστίες μας οι κκ. Α. Βασιλειάδης, Αι. Μαυρουδής, Γ. Παράσογλου, Ι. Στεφανής και Δ. Χρηστίδης.

ανακοινώθηκε στην ημερίδα για τον κώδικα Βλατάδων 14 (Θεσσαλονίκη 14.05.2010) – βρίσκεται στο στάδιο της εκτύπωσης.

Στο υπόμνημα πηγών και παράλληλων χωρίων οι τίτλοι των έργων του Γαληνού συντομογραφούνται σύμφωνα με τον G. Fichtner (*Corpus Galenicum: Verzeichnis der galenischen und pseudogalenischen Schriften*, Tübingen 1989).

Τόσο στο υπόμνημα των παράλληλων χωρίων όσο και στα σχόλια οι παραπομπές στα έργα του Γαληνού γίνονται για πρακτικούς λόγους βάσει της έκδοσης του C. G. Kühn (*Claudii Galeni opera omnia*, Λιψία 1821-1833, ανατ. Hildesheim 1964-1965), ανεξάρτητα από το αν το κείμενο που λαμβάνεται υπόψη ή παρατίθεται προέρχεται από την έκδοση αυτή ή από νεότερες κριτικές εκδόσεις.

Στα σχόλια οι παραπομπές σε άρθρα και βιβλία γίνονται μόνο με το όνομα του συγγραφέα και τον αριθμό σελίδων· για λεπτομερή στοιχεία βλ. «Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία» στο τέλος της μελέτης.

KEIMENO

- 1 Ἐλαβόν σου τὴν ἐπιστολὴν ἐν ἧ παρεκάλεις με δηλώσαι σοι τίς ἄσκη-
σις ἢ λόγοι τίνες ἢ δόγματα παρεσκευάσαν με μηδέποτε λυπεῖσθαι. Πα-
ρῶν μὲν αὐτὸς ἔφησ ἑωρακέναι κατὰ τινα τοῦ πολυχρονίου λοιμοῦ μεγά-
λην εἰσβολὴν ἀπολέσαντά με τοσοῦτους οἰκέτας, οὓς σχεδὸν εἶχον ἐν τῇ
5 Ῥωμαίων πόλει, ἀκηκοέναι δὲ καὶ πρόσθεν ἤδη μοι γεγονέναι τι τοιοῦτον·
εἰς χρήματά τε τρίς που καὶ τετράκις ἀδραῖς ζημίαις περιπεσόντα, ἔφησ
αὐτὸς ἑωρακέναι με μηδὲ ἐπὶ βραχὺ ἀνιαθέντα, τὸ δὲ νῦν ἔναγχός μοι
συμβὰν ὑπὲρ ἅπαντα γεγονέναι τὰ πρόσθεν, ἀπολομένων ἐν τῇ μεγάλῃ
10 πυρκαϊᾷ πάντων (τῶν) ἀποκειμένων μοι πραγμάτων ἐν ταῖς κατὰ τὴν
ἱερὰν ὁδὸν ἀποθήκαις.
2 Ὅποσα μὲν οὖν καίρια καὶ αὐτὸς ἔφησ ἐπίστασθαι, πεπύσθαι δέ
τινος ἀγγείλαντός σοι μηδὲ νῦν ἀνιαθῆναι με, φαιδρόν τε (ὄντα) καὶ τὰ
συνήθη πράττοντα καθάπερ ἔμπροσθεν· θαυμάζειν (δ') οὐχ ὅτι καὶ ἀρ-
γυρίου καὶ χρυσοῦ καὶ ἀργυρωμάτων καὶ συμβολαίων πολλῶν ἀποκειμέ-
15 νων, ἃ διεφθάρη κατὰ τὴν πυρκαϊάν, ἀλύπως ὤφθην φέρων, ἀλλ' ὅτι
πλήθος ἄλλο τῶν ὑπ' ἐμοῦ συγγεγραμμένων αὐτοῦ, φάρμακα δὲ παντοῖα
πάμπολλα, τὰ μὲν ἀπλᾶ τὰ δὲ συγκείμενα, καὶ ἄρμενα παντοδαπὰ {τὰ
μὲν} εἰς τὰς ἰατρικὰς ἐπιτήδεια χρείας. (Τὰ) μὲν οὖν ἔφην ἀπολέσαι,

Tit. cf. De libr. propr. 19.45 || 1 cf. Plut. De tranqu. an. 464E || 1-2 cf. De an. aff. dign. et cur. 5.37 || 3 τοῦ πολυχρονίου λοιμοῦ vide De atra bile 5.115; De praesag. ex puls. 9.357; 359; Meth. med. 10.360 sqq.; In Hipp. Epid. III comment. 17a.709-10; 741; In Hipp. Epid. VI comment. 17a.885; De libr. propr. 19.15; 18 || 8-9 ἐ τῇ μεγάλῃ πυρκαϊᾷ vide De comp. med. per gen. 13.362; Antid. 14.66; De libr. propr. 19.19; 21; 41; In Hipp. Epid. VI comment. VIII (CMG 5.10.2.2, 495,2-10); cf. Dio Cass. 72.24.; Herodian. Ab excess. div. Marc. 1.14.2-6 || 10 ἀποθήκαις cf. Meth. med. 10.942 || 12 φαιδρόν cf. De an. aff. dign. et cur. 5.54 || 17 ἄρμενα cf. De dign. puls. 8.767; In Hipp. Off. Med. comment. 18b.670-1; 673

V = cod. Vlatadon 14, Bou = Boudon-Millot, Ga = Garofalo, Ko = Kotzia, So = Sotiroudis

Tit. περὶ ἀλυγισίας Γαληνοῦ λόγος V: Π. ἀλυπίας Γ. λ. Bou: corr. So || 1 μοι V: μοι Bou: corr. So || 2 τινὲς V: corr. Bou || 3 λογισμοῦ V: corr. Bou || 4 ἐκβολὴν V: ἐμβο- Bou: corr. Ko | τοιοῦτους V: corr. Bou | εἶχεν V: corr. Bou || 5 γέγονεν ἔτι V: corr. Bou || 6 ἀνιαραῖς Bou | δ' post ἔφησ add. Bou || 7 κινήθέντα V: corr. Bou || 8 ἀπολλυ- V et Bou hic et infra v. 29: corr. Ko || 9 πυριᾶ V: πυρκαϊᾶ Bou: corr. So | τῶν add. Ko || 11 πεπεῖσθαι V: corr. Bou (=Jouanna) || 12 ἀγγελόντων V: ἀγγέλοντός Bou: corr. Ko | μηδὲν V et Bou: corr. So | ὄντα add. Ko || 13 δ' add. Bou || 15 ὤφθην φέρων V: ὑπέφερον Bou: corr. So || 16 συγγραμμένων V: corr. So || 17 ἄρματα V: corr. Bou || 17-8 τὰ μὲν del. Ko || 18 χρείας. τὰ Ko: χρήματα V: χρήματα ἃ Bou || 18-9 ἀπολέσας ἄλλα V: corr. Bou

20 ἀλλὰ κτήσεσθαι τι ἐλπίζειν, τὰ δὲ ὑπ' ἐμοῦ χρήματα προσευρημένα τῶν
 ἀρμένων, ὧν τὰ ὑποδείγματα πλάττων αὐτὸς ἐκ κηροῦ τοῖς χαλκεῦσιν
 ἐδίδουν, ὡς οὐκέθ' οἷόν τε σχεῖν ἄνευ χρόνου πολλοῦ καὶ ἀσχολίας μεγά-
 λης, ὥσπερ οὐδὲ τὰ βιβλία τὰ τε ἐπηνωρωμένα {καὶ} διὰ τῆς ἐμῆς χει-
 ρός, ἀνδρῶν παλαιῶν τὰ συγγράμματα, τὰ θ' ὑπ' ἐμοῦ συντεθέντα· καὶ
 μέντοι καὶ τὰς καλουμένας ἀντιδότους, ἃς εἰδέναι ἔφης καὶ με παμπόλ-
 25 λας ἔχοντα, μάλιστα δὲ τὴν θηριακὴν ὀνομαζομένην εἰς ὄγκον ὀγδοή-
 κοντα λιτρῶν κιννάμωμόν τε τοσοῦτον, ὅσον οὐδὲ παρὰ πᾶσιν ἅμα τοῖς
 ταῦτα καπηλεύουσιν ἔστιν εὔρεϊν, ὥσπερ καὶ τᾶλλα πάντα σπάνια εἶναι
 δαφιλῆ παρ' ἐμοί.

3 Πεπύσθαι δὲ ὡς καὶ Κάλλιστος μὲν ὁ γραμματικὸς ἀπολομένων αὐ-
 30 τῶ τῶν βιβλίων κατὰ <τὴν> πυρκαϊᾶν ὑπὸ δυσθυμίας καὶ λύπης διεφθάρη
 συντακείς, ἄλλος δὲ καὶ ἄλλος ἐν μέλασιν ἱματίοις προΐεσαν ἄχρι πολλοῦ,
 λεπτοὶ καὶ ὠχροὶ τοῖς πενθοῦσι παραπλήσιοι. Θαρροῦντες γάρ τοι ταῖς
 κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν ἀποθήκαις, ὡς δὴ οὐδὲν πεισομέναις ὑπὸ τοῦ πυρός,
 οἱ ἄνθρωποι τὰ τιμαλφέστατα τῶν κτημάτων ἐν αὐταῖς ἀπετίθεν-
 35 το, θαρρεῖν δὲ αὐταῖς διὰ τὸ μῆτε ξύλον ἔχειν αὐτάς, ὅτι μὴ κατὰ τὰς
 θυρίδας, μῆτε τινὰ γεινίασιν ἰδιωτικῆς οἰκίας, ἔτι τε τῶ φρουρεῖσθαι
 στρατιωτικῆ φρουρᾶ διὰ τὸ τεττάρων ἐπιτρόπων Καίσαρος ἀποκεῖσθαι
 κατὰ τὸ χωρίον ἐκεῖνο γράμματα· καὶ δι' αὐτό γε τοῦτο πλεον ἐνοίκιον
 ἐτελοῦμεν οἱ ἐμισθούμεθα κατὰ τὰς ἀποθήκας ἐκείνας οἰκήματα τὰ τε
 40 σπουδῆς ἄξια κτήματα θαρροῦντες ἐκεῖ κατετιθέμεθα.

4 Συνέβη δέ μοι πρὸς τῶ κοινῶ τούτῳ καὶ ἄλλο τι δυσχερὲς ἴδιον· εἰς
 Καμπανίαν γὰρ ἐξίων, ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν ἄρμενα καὶ φάρμακα
 καὶ βιβλία καὶ σκευῶν ἀργυρῶν οὐκ ὀλίγα κατεθέμην εἰς τὴν ἀποθήκην,
 ὡς ἀσφαλῶς φυλάττοιο κατὰ τὴν ἀποδημίαν· τοιγαροῦν συνέβη κάκεῖ-

22 ἐπηνωρωμένα cf. 67 || 26 κιννάμωμον vide Antid. 14.64-6 || 29 Κάλλιστος vide
 In Hipp. Epid. VI comment. VIII (CMG 5.10.2.2, 486,19-24); cf. De comp. med. per
 gen. 13.459 || 34 τὰ τιμαλφέστατα τῶν κτημάτων Antid. 14.66 || 42 Καμπανίαν cf.
 De san. tuenda 6.434; De praecogn. 14.648

19 κτήσασθαι V et Bou: corr. Vassiliadis | ἐλπίζει V: corr. Bou | χρήματα: fortasse
 delendum So || 20 πλάτων V: corr. Bou | τῆς V: corr. Bou || 21 οὐκέτ' V: οὐκ ἔτ' Bou
 | τε post πολλοῦ add. Bou || 22 καὶ del. So || 24 φῆς V: corr. Bou || 24-5 πάμπολας
 V: corr. Ko || 26 κοινάμω- V: corr. Bou || 27 καπηλευσιν V a.c. || 29 πεπεῖσθαι V:
 corr. Bou | Κάλλιστος Ko: Φιλίδης V: Φιλιππίδης Bou || 30 τὴν add. Ko | ἀπὸ V et
 Bou: corr. Ko || 31 δὲ: τε Bou | μέλεσιν V: corr. Bou || 32 τι V et Bou: corr.
 Vassiliadis || 33 δὴ Bou: δὲ V | οὐδὲ V et Bou: corr. So || 35 αὐτοῖς V: corr. Bou |
 ἔφασαν post αὐταῖς add. Bou || 36 τὸ V et Bou: corr. So || 39 οἱ ἐμισθούμεθα So: οἱ
 μὲν μισθώματα V: εἰ μὲν ἐμισθώμεθα Bou | τὰ ante κατὰ add. Bou | ἐκεῖνα V et
 Bou: corr. So || 40 ἐκεῖνα V et Bou: corr. Ko | κατατι- V: corr. Bou || 43 κατατε- V:
 κατετι- Bou: corr. Stephanis

45 να πάντα σὺν τοῖς κειμηλίοις ἐκεῖ σωρευθέντα διαφθαρήναι. Ταῦτ' οὖν οὕτω γενόμενα καὶ αὐτὸς μὲν ἔφης πεπύσθαι, βούλεσθαι δὲ ἀσφαλέστερον ἀκοῦσαι παρ' ἐμοῦ· τὸ γὰρ μηδὲ τῶν τοιούτων ἀπάντων ἀπτομένων ἀνιαθῆναι με θαυμασιώτερον ἐδόκει σοὶ καὶ πάνυ μοι τοῦτ' ἐφαίνου γράφαι ἀληθῶς· ἐν [γὰρ] τῇ Καμπανίᾳ πυθόμενος καὶ ἄ[παν]τα διεφθάρθαι,
 50 πάνυ ῥαδίως ἤνεγκα τὸ πρᾶγμα μήτε βραχὺ ἀνιαθεῖς. [Ἐπεὶ] δ' εἰς Ῥώμην ἐπ[αν]ήλθον,] ἐν ἀπορίᾳ πάντων ἦν ὧν ἄνευ οὐδὲν οἷόν τ' ἐστὶ κατα[σκ]ευάσαι· <ἐν> βραχεῖ <δὲ> χρόνῳ τῆς δ[υσχερείας] τοῦ πράγματος ἡσθόμην, ὥσπερ καὶ μέχρι νῦν αἰσθάνομαι καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἄλλοτε ἄλλου βιβλίου καὶ ἀρμένου καὶ φαρμάκου καθιστάμενος ἐν χρεῖα. Τὸ γὰρ
 55 τοι δεινότατον ἐπὶ τῇ τῶν βιβλίων ἀπωλείᾳ λέληθέ σε, μηδὲ ἐλπίδα ἔτι τῆς κατασκευῆς ὑπολειπομένην, ὡς ἂν τῶν ἐν τῷ Παλατίῳ βιβλιοθηκῶν πασῶν κατακαυθεισῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

5 Οὔτε οὖν ὅσα σπάνια καὶ ἀλλαχόθι μηδαμόθεν κείμενα δυνατὸν ἐστὶν εὔρειν {ἐστίν} οὔτε <τινὰ> τῶν μέσων διὰ δὲ τὴν τῆς γραφῆς ἀκρίβειαν ἐσπουδασμένων, Καλλίνεια καὶ Ἀττικιανὰ καὶ Πεδουκίνεα, καὶ μὴν
 60 Ἄριστάρχεια, οἵτινες εἰσιν Ὅμηροι δύο, καὶ Πλάτων ὁ Παναιτίου καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα, διασφωζομένων ἐν τισὶ τῶν γραμμάτων ἐκείνων αὐτῶν ἂ καθ' ἕκαστον βιβλίον ἢ ἔγραψαν ἢ ἀνεγράψαντο οἱ ἄνδρες ὧν ἦν ἐπώνυμα τὰ βιβλία. Καὶ γὰρ γραμματικῶν πολλῶν αὐτόγραφα βιβλία
 65 τῶν παλαιῶν ἔκειντο καὶ ῥητόρων καὶ ἰατρῶν καὶ φιλοσόφων.

6 Ἐπὶ τούτοις οὖν τοιούτοις καὶ τοσοῦτοις ἀπώλεσα κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὅσα μετὰ τὴν ἐπανόρθωσιν εἰς καθαρὸν ἔδαφος ἐγγέγραπτο βιβλία τῶν ἀσαφῶν ἡμαρτημένων δὲ κατὰ τὰς γραφάς, οἷον τῶν προει-

56 τῶν ἐν τῷ Παλατίῳ βιβλιοθηκῶν cf. 79; 88; De comp. med. per gen. 13.362 || 60 Καλλίνεια καὶ Ἀττικιανὰ cf. Lucian. Ind. 2; 24; Schol. in Lucian. Ind. 31.2.1 | Πεδουκίνεα cf. CIL 6. 9218 || 61 Ἄριστάρχεια ... δύο cf. Schol. Hom. (A), e.g. B 221, 131a, 436 et passim (vide Didymus, Schmidt pp. 112-179) | Πλάτων ὁ Παναιτίου cf. Heraclides Gramm. apud Eustath. in Od. 2.305 = fr. 36 Cohn || 64 cf. In Hipp. Artic. comment. 18a.574 || 67 cf. 22; In Hipp. Acut. comment. 15.911; In Hipp. Epid. 1 comment. 16.688; In Hipp. Aph. comment. 17a.80; In Hipp. Off. Med. comment. 18b.864

46 αὐτὰ V et Bou: corr. So | πεπεῖσθαι V: corr. Bou (=Jouanna) | δὲ So: μὲν V et Bou || 48 σοι: μοι V: corr. Bou | τοῦ post καὶ scr. et del. V || 49 γὰρ suppl. Bou | τῇ om. Bou | ἄ[παν]τα suppl. So || 50 κινήθεις V: corr. Bou | ἐπεὶ suppl. So: μή suppl. Bou || 51 ἐπ[αν]ήλθον suppl. So || 51-2 κατα[σκ]ευάσαι suppl. Bou || 52 ἐν et δὲ add. So | βραχὺ V: corr. So | δ[υσχερείας] suppl. So || 54 -άμενον V: corr. Bou || 56 -μένης V: corr. Bou | ἂν: ἐν V: corr. Bou || 57 -καυθείς V: corr. Bou || 58 οὔτε: ὅτε V: corr. Bou || 59 ἐστίν del. Bou | τινὰ add. Ko || 60 -μένους V: corr. Bou | ἀπίκεια μὲν V: corr. Bou || 62 ἐν τισὶ Ko: ἐν τοῖς V: ἐν ταύταις Bou || 63 ἐκάστην V a.c. || 64 ἀντίγραφα dubitanter cj. Bou || 68 μὲν post ἀσαφῶν add. Bou | τῶν Ko: τοῦ V et Bou || 68-9 προσηρημένου V: προσηρη- Bou: corr. Ko

70 ρημένων, (ὡς) ἔκδοσιν ἐμὴν ποιήσασθαι, τῶν γραφῶν εἰς ἀκρίβειαν ἐκ-
πεπονημένων, ὡς μήτε τι περιττεύειν {χρήματα} μήτε ἐλλείπειν, ἀλλὰ
μηδὲ παραγραφὴν ἀπλῆν ἢ διπλῆν ἢ κορωνίδα (μὴ) προσηκόντως τιθε-
μένην ἐν μέσῳ βιβλίων· τί δὲ λέγειν περὶ στιγμῆς ἢ ὑποστιγμῆς, ἅς οἴσθα
τοσοῦτον δυναμένας ἐν ἀσαφέσι βιβλίοις, ὥστε προσέχοντα τὸν νοῦν αὐ-
ταῖς ἐξηγητοῦ μὴ δεῖσθαι.

75 7 Τοιαῦτα ἦν τὰ Θεοφράστου καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Εὐδήμου καὶ
Κλειτομάχου καὶ Φαινίου βιβλία καὶ Χρυσίππου τὰ πλεῖστα καὶ τῶν πα-
λαιῶν ἰατρῶν πάντων. Λυπήσει δέ σε καὶ ταῦτα μάλιστα, ὡς τῶν ἐν τοῖς
καλουμένοις πίναξι {τῶν} γεγραμμένων βιβλίων ἔξωθεν εὖρον τινα κατὰ
{τε} τὰς ἐν τῷ Παλατίῳ βιβλιοθήκας καὶ τὰ ἐναντία, ἃ φανερώς (οὐκ) ἦν
80 οὔπερ ἐγγράπτο κατὰ τὴν λέξιν, οὔτε κατὰ (τὴν) διάνοιαν ὅμοια {μὲν}
αὐτῷ, καὶ τὰ Θεοφράστου καὶ μάλιστα τὰ κατὰ τὰς ἐπιστημονικὰς
πραγματείας. Ἔστιν ἄλλα τὰ περὶ φυτῶν βιβλία κατὰ δύο πραγματείας
ἐκτεταμένας ἡρμηνευμένα, (ἅς) πάντες ἔχουσι· ἡ δὲ (τῆ) Ἀριστοτέλους
σύναρμος ἀκριβῶς ἦν εὐρεθεῖσά μοι καὶ μεταγραφεῖσα, ἡ καὶ νῦν
85 ἀπολομένη. Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ Θεοφράστου καὶ ἄλλων τινῶν
ἀνδρῶν παλαιῶν μὴ φερόμενα κατὰ τοὺς πίνακας, τινὰ δὲ ἐν ἐκείνοις
γεγραμμένα μὲν μὴ φαινόμενα δ' αὐτά.

8 Τούτων οὖν ἐγὼ πολλὰ μὲν ἐν ταῖς κατὰ τὸ Παλάτιον βιβλιοθήκαις
εὖρον, τὰ δ' ἐναντία κατεσκεύασα. Διεφθάρη δὲ νῦν τὰ μὲν ἐν τῷ Παλα-
90 τίῳ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῖς ἡμετέροις, τῆς πυρκαϊᾶς οὐ μόνον ταῖς
κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν ἀποθήκαις λυμνηαμένης, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῶν μὲν
ταῖς κατὰ τὸ τῆς Εἰρήνης τέμενος, μετὰ ταῦτα δὲ ταῖς κατὰ τὸ Παλάτιόν
τε καὶ τὴν Τιβεριανὴν καλουμένην οἰκίαν, ἐν ἧ καὶ αὐτῇ βιβλιοθήκῃ τις

75-6 Θεοφράστου ... Χρυσίππου cf. De libr. propr. 19.41-2; 44 (= Clitomachus fr. 12 Mette); 47 | Φαινίου vide Phainias fr. 8 Wehrli || 77-81 ἐν τοῖς ... αὐτῷ cf. De humero 18a.379 || 82 τὰ περὶ φυτῶν βιβλία cf. De alim. facult. 6.516 (= Theophr. Hist. Plant. 8.9.2); 542 (= Theophr. Hist. Plant. 8.3.2); In Hipp. Epid. VI comment. 17b.38; (= Theophr. Hist. Plant. 1.8.6); Ling. s. dict. exolet. expl. 19.72 (= Theophr. Hist. Plant. 9.20.4); 91 (= Theophr. Hist. Plant. 1.8.6) || 93 Τιβεριανὴν ... οἰκίαν cf. Dio Cass. 71.35.4; Aulus Gellius 13.20.1; Fronto Ad Marc. 4.5

69 ὡς add. Ko | ἔδοσιν V: corr. Bou || 69-70 ἐμπεπο- Bou || 70 χρήματα del. Ko | ἐλλείπει V: corr. Bou || 71 μὴ add. Bou | -κότως V: corr. Bou || 72 ἅς Ko: ὡς V et Bou || 73 τὸ τοῦτον V a.c. || 76 Κλίτου V et Bou: corr. Ko || 77-8 ταῖς καλουμέναις V: corr. Bou || 78 τῶν del. Ko: τούτων Bou | εὐρών V: corr. So | τινὰ post κατὰ scr. et del. V: in textu tenet Bou || 79 τε del. Ko | τῆς V et Bou: corr. Ko | βιβλιοθήκης Bou | τὰς ἐναντίῳ V: corr. Bou | οὐκ add. Ko || 80 τὴν add. Ko | μὲν del. Ko || 82 ἐστὶν ἄλλὰ V: corr. Bou || 83 ἅς add. Ko: ἃ add. Bou | τῆ add. Ko || 83 Ἀριστοτέλει Bou (compendiose in V): corr. So || 84 ἡ: ἢ Bou || 90 ταῖς Bou: τῆς V || 91 λυμνα- μένοις V: corr. Bou

95 ἦν, πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων βιβλίων μεστή, τὰ δὲ ἐναντία διὰ τὴν ἀμέλειαν
 τῶν ἐκάστοτε λυμαινομένων ἐκ διαδοχῆς αὐτὰ μ[.]σι[.] καθ' ὄν
 χρόνον ἐγὼ ἀνέβην εἰς Ῥώμην (τὸ) πρῶτον ἐγγυὲς ἦν τοῦ διεφθάρθαι.
 Ταῦτ' ἄρα καὶ κάματον ἡμῖν παρέσχεν οὐ μικρὸν ἐγγραφομένοις αὐτά.
 Νυνὶ δὲ τελέως ἐστὶν ἄχρηστα μηδὲ ἀνελιχθῆναι δυνάμενα διὰ τὸ κεκολ-
 λῆσθαι τὰς χάρτας ὑπὸ τῆς σηπεδόνας· ἔστι γὰρ ἐλώδεις τε καὶ κοῖλον τὸ
 100 χωρίον ἐς τὰ μάλιστα καὶ διὰ θέρους πνιγηρόν.

9 Ἴσως δὲ ἐλύπει (σε ἂν) καὶ ἡ τῶν Ἀττικῶν ὀνομάτων καὶ ὅσα πολι-
 τικὰ πραγματεία, διττὴ μὲν οὔσα καθάπερ οἴσθα, μία μὲν ἐκ τῆς παλαι-
 ᾶς κωμωδίας, ἑτέρα δὲ ἐκ τῶν ἄνευ μέτρου γραψάντων. Ἀλλὰ κατὰ
 105 τύχην γε τῆς ἑτέρας εἰς Καμπανίαν ἐκεκόμεστο τάντίγραφα· καὶ εἴ γε
 μετὰ δύο μῆνας ἐνεπέπρηστο τὰ κατὰ τὴν Ῥώμην, ἔφθανον ἂν εἰς Καμ-
 πανίαν πασῶν τῶν ἡμετέρων πραγματειῶν τὰ ἀντίγραφα. Διπλᾶ γὰρ
 ἐγγράπτο πάντα τὰ πρὸς ἔκδοσιν ἤδη, χωρὶς τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ μελλόν-
 των μένειν, ἀξιούτων μὲν καὶ τῶν ἐν τῇ πατρίδι φίλων ἀπάσας αὐτοῖς
 πεμφθῆναι τὰς ὑπ' ἐμοῦ γεγυνοίας πραγματείας, ὅπως ἐν βιβλιοθήκῃ
 110 δημοσίᾳ στῶσι, καθάπερ καὶ ἄλλοι τινὲς ἤδη πολλὰ τῶν ἡμετέρων ἐν
 ἄλλαις πόλεσιν ἔθηκαν, ἐννοοῦντος δὲ κάμοῦ πάντων ἔχειν ἀντίγραφα
 κατὰ τὴν Καμπανίαν. Ἦν οὖν διὰ τοῦτο διπλᾶ πάντα τὰ ἡμέτερα χωρὶς
 τῶν ἐν Ῥώμῃ μελλόντων μένειν, ὡς ἔφην.

10 Ἡ μὲν οὖν πυρκαϊὰ τελευτῶντος ἐξεγένετο τοῦ χειμῶνος, ἐγὼ δὲ
 115 ἐνενόουν ἐν ἀρχῇ τοῦ θέρους εἰς τὴν Καμπανίαν κομίσαι τὰ τε αὐτόθι
 μέλλοντα κεῖσθαι καὶ τὰ πεμφθησόμενα τῶν ἐτησίων πνεόντων εἰς Ἀσί-
 αν. Ἐνήδρευσε οὖν ἡμᾶς ἡ τύχη πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα τῶν ἡμετέρων ἀφε-
 λομένη βιβλίων, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ τὴν τῶν ὀνομάτων πραγματείαν, ἣν
 ἐξελεξάμην (ἐκ) τῆς παλαιᾶς κωμωδίας ὅλης. Ἦν δ' ὡς οἴσθα καὶ τὰ

95 λυμαινομένων cf. In Hipp. Epid. III comment. 17a.633; 730; In Hipp. Epid. VI
 comment. 17a.793 || 101-3 ἡ τῶν Ἀττικῶν ὀνομάτων ... γραψάντων vide De libr.
 propr. 19.48; De ord. libr. suor. 19.61; cf. De diff. puls. 8.635 || 109-10 ἐν
 βιβλιοθήκῃ δημοσίᾳ cf. In Hipp. Epid. VI comment. 17b.194

94 ἐναντίω V: corr. Bou || 95 ληστευομένων V et Bou: πιστευομένων Ga: corr. Ko ||
 96 τὸ add. Ko || 97 τοῦτ' Bou | -φομέναις V: corr. Bou || 99 τησιπε- V: corr. Bou ||
 101 σε ἂν add. Ko, cf. v. 77: ἂν add. Bou || 102 πράγματα V et Bou: corr. Ga || 104
 τῆς Ga: τις V: τινὰ Bou | ἐκκομίστο V: corr. Bou | ταντέγραφα V: τ' ἀντίγραφα
 Bou: corr. Ga || 105 ἔφθανον νοῦν V: ἐφθάνομεν ἂν Bou: corr. Ko || 109 γεγυνοίας
 V hic et infra v. 238: corr. So || 110 δημοσιασθῶσι V: corr. Bou | ἄλλοις V: corr. Bou
 || 111 ἐννοοῦντες V: corr. Bou || 111-2 ἀντίγραφα. κατὰ τὴν Καμπανίαν ἦν οὖν
 Bou: corr. So || 115 ἐνόουν V et Bou: corr. Ko | κομήσαι V: corr. Bou || 116 πεμφη-
 V: corr. Bou | ἐνητσίων V: corr. Bou | πνευμάτων V et Bou: corr. Ga || 118 ἥκιστον
 Bou | ἦν V: corr. Bou || 119 ἐξελέξατο V et Bou: corr. Ko | ἐκ add. Ko | ἦν: τῶν Bou

120 πολιτικὰ (ἄ) ἔφθασεν Δίδυμος τά τε γλωττηματικὰ πάντα ἐξηγήσασθαι
διὰ πεντήκοντα βιβλίων, ὧν καὶ αὐτῶν ἐπιτομὴν ἐπεποιήμην ἐν ἑξακισ-
χιλίοις στίχοις.

11 Ἐδόκει μὲν οὖν ἡ τοιαύτη κατασκευὴ ῥήτορσί τε καὶ γραμματικοῖς
εἶναι χρήσιμος ἢ οὔτινες ὅλως ἀττικίζειν βούλοιντό τινα {καὶ} τῶν εἰς {τὰ}
125 πράγματα χρήσιμα διαφερόντων, ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ παρατεθὲν ἔναγχος
εἰπόντος (τινὸς) ἐν Ῥώμῃ τῶν εὐδοκιμούντων ἰατρῶν οὕτω τὴν χρῆσιν
εἶναι τοῦ χόνδρου κατὰ τοὺς Ἱπποκράτους χρόνους· διὰ τοῦτο πτισάνην
αὐτὸν προκρίνειν πάντων τῶν σιτηρῶν ἐδεσμάτων ἐν τῇ διαίτῃ τῶν ὀξέων
νοσημάτων, ὡς εἴ γε χόνδρος ἐγινώσκετο τοῖς Ἑλλησιν, οὐκ ἂν αὐ-
130 τὸν ἕτερόν τι προελέσθαι τοῦδε· μάλιστα μὲν οὖν καὶ κατὰ τὸ περὶ διαί-
της ὑγιεινόν, ὃ τινὲς μὲν φασὶ αὐτοῦ εἶναι ἔνιοι δὲ Φιλιστίωνος ἕτεροι δὲ
Ἄριστωνος, ἀνδρῶν παλαιοτάτων, εὐρίσκεται γεγραμμένος ὁ χόνδρος,
ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς κωμικοῖς †Ἀβυδομᾶν ἢ Ἀβυστακινεῖν†.

12 Ἄλλ' ὅσα μὴ σαφῆ τοῖς ἀκούουσιν ἦν ὄριστο κατὰ τὴν ἡμετέραν
135 πραγματείαν, ἃ Δίδυμος ἔφθασεν ἐξηγήσασθαι καλῶς οὕτως· ὄλυραι καὶ
λάθυροι καὶ ὄροβοι καὶ χόνδρος τά τε ἄλλα δημήτρια σπέρματα καὶ
λάχανα καὶ ὀπῶραι {καὶ θάμναι} καὶ δένδρα καὶ θάμνοι καὶ καρποὶ καὶ
βοτάναι καὶ ζῶα καὶ ἄρμενα καὶ σκεύη καὶ ὄργανα καὶ τᾶλλα πολιτικὰ
πράγματα καὶ ὀνόματα πάντα. Τὰ μὲν οὖν λοιπὰ ἐκ τῆς παλαιᾶς κωμω-
140 δίας ἐξελεγεμένα τῶν τοιούτων ὀνομάτων οὐκ ἔφθασεν εἰς Καμπανίαν με-
τενεχθῆναι, τὰ δὲ (τῶν) ἄνευ μέτρου γραψάντων ἤδη μετενήνεκτο κατὰ
τὴν τύχην, ἐν βιβλίοις ὄντα τεσσαράκοντα ὀκτῶ μεγάλοις, ὧν ἔνια διελεῖν
ἴσως δεήσει δίχα, πλειόνων ἢ τετρακισχιλίων ἐπῶν ἐξαμέτρων ὄντα.

13 Τούτων οὖν οὐδὲν ἠνίασέ με, καίτοι πολλῶν τε καὶ χρησίμων καὶ

120 Δίδυμος cf. 135; vide Schmidt pp. 20-81 || 123 ῥήτορσί τε καὶ γραμματικοῖς cf.
De libr. propr. 19.48 || 126-30 εἰπόντος ... τοῦδε vide In Hipp. Acut. comment.
15.455; cf. CMG, Suppl. or. II, 109,1-22 | ἐν τῇ διαίτῃ τῶν ὀξέων νοσημάτων =
Hippocr. Acut. 2.224-529 L. || 130-3 τὸ περὶ διαίτης ὑγιεινόν (= Hippocr. Vict. 2;
cf. 6.540-2 L.); cf. In Hipp. Acut. comment. 15.455; In Hipp. Aph. comment. 18a.8-
9 | παρὰ τοῖς παλαιοῖς κωμικοῖς cf. De alim. facult. 6.541 (= Aristoph. Ὀλκάδες fr.
428 Kassel-Austin) || 135-6 ὄλυραι ... σπέρματα cf. De alim. facult. 6.524 || 142 ἐν
βιβλίοις ... τεσσαράκοντα ὀκτῶ cf. De libr. propr. 19.48 || 143 ἐπῶν ἐξαμέτρων
vide De plac. Hipp. et Plat. 5.655

120 ἄ add. Bou | φθάνον V: ἔφθανεν Bou: corr. So || 122 στίχοις Bou (=Jouanna):
βιβλίοις V || 123 νοῦν V: corr. Bou || 124 ἀττικίζειν V: corr. Bou | καὶ et τὰ del. Ko ||
126 τινὸς add. Bou || 127 κατοῦς V: corr. Bou || 130 κατο V: corr. Bou || 133
Ἀβυδομᾶν Bou | inter cruces posuit Bou et adnotavit: fortasse Χιωνίδη ἢ Ἀριστοφάνει
legendum est: Ἀντιφάνει ἢ Ἀναξανδρίδῃ proposuit Christidis || 135 ἀλλ' εἶραι V:
corr. Bou || 137 καὶ θάμναι del. Bou | δένδρα: δεύτερα Bou || 140 ἔφθασαν V: corr.
το V: corr. Bou || 141 τῶν add. So || 143 ἐξαμέτρον ex ἐξάριθμον V: ἐξάριθμον
Bou: corr. Ko | ὄντα Ko: ἐχόντων V et Bou

145 δυσπορίστων ὄντων, ὡς οὐδὲ ἡ τῶν ἐμῶν ὑπομνημάτων ἀπώλεια, διττῶν
κατ' εἶδος ὄντων· ἕνια μὲν γὰρ οὕτως ἐγεγόνει σύμμετρα, ὡς καὶ τοῖς ἄλ-
λοις εἶναι χρήσιμα, τινὰ δὲ ἐμοὶ μόνῳ καὶ τῷ τὴν αὐτὴν ἔχοντι παρασκευ-
ήν. Εἰς ἀνάμνησιν ἔπειτα αἱ κεφαλαιώδεις πλεῖσται συνόψεις πολλῶν πά-
150 νυ βιβλίων ἱατρικῶν τε καὶ φιλοσόφων· ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἐλύπησεν. Τί πο-
τε οὖν, φήσεις, ἔτι μεῖζον ἀπάντων τῶν εἰρημένων ἐστὶν ὃ λυπεῖν δύναιτο;
καὶ δὴ σοὶ φράσω τοῦτο.

14 Γραφὰς φαρμάκων θαυμασιωτέρας ἐπεπείσμην ἔχειν οἷας οὐδεὶς
ἄλλος ἐν ἀπάσῃ τῇ πρὸς Ῥωμαίων οἰκουμένῃ, τὸ μὲν τι καὶ τύχης εἰς τοῦ-
το συλλαβούσης, τὸ δὲ τι κάμου συμπροθυμηθέντος. Διττὴ δὴ τύχη
155 προυξένησέ μοι ἕκαστα κατὰ τὴν ὁδόν, ὣν ἡ μὲν προτέρα τοιάδε τίς
ἐστίν· ἀνὴρ τις πλούσιος τῶν παρ' ἡμῖν ἐσπούδασεν εὐρεῖν τὴν τῶν ἀξιο-
λόγων φαρμάκων γνῶσιν, ὡς ἕκατὸν χρυσῶν ἐνίας γραφὰς ὠνεῖσθαι πλέ-
ον· ὃς καὶ τοιοῦτον ἔργον ἐπετηδεύσατο, (ὡς) μὴ μόνον ὅσα κατὰ τὴν
οὐσίαν ἦν εὐδοκιμοῦντα παρ' ἑκάστῳ τῶν (νῦν) ἱατρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν
160 παλαιῶν ἐξωνήσασθαι. Τούτων τῶν φαρμάκων πάντων αἱ γραφαὶ κατὰ
δύο διφθέρας πυκτὰς ἐφυλάττοντο μετὰ πάσης ἀσφαλείας, ἄστινας τῶν
κληρονομησάντων τις αὐτὸς φίλτατος ὦν ἐμοὶ μηδὲ αἰτηθεὶς αὐτομάτως
ἔδωκεν. Αὕτη μὲν ἡ προτέρα τύχη τῆς τῶν φαρμάκων εὐπορίας, τὴν δὲ
{δὲ} δευτέραν ἐφεξῆς ἄκουσον.

165 15 Ὡς ἐγενόμην ἐν Ῥώμῃ τὸ πρῶτον, ἔτος ἄγων τρίτον πρὸς τοῖς τρι-
άκοντα, πολίτην τε καὶ συμφοιτητὴν ἐμὸν ὀνόματι Τεύθραντα διατρίβον-
τα κατὰ τὴν πόλιν εὖρον, ὃς διεδέδεκτο τὰς Εὐμένους τοῦ ἱατροῦ διφθέ-
ρας, ὄντος μὲν καὶ αὐτοῦ Περγαμηνοῦ, φιλοφαρμάκου δὲ καὶ πολυφαρ-

145 ὑπομνημάτων vide De libr. propr. 19.33-4; 41-2 || 161 διφθέρας πυκτὰς cf. De comp. med. sec. loc. 12.423: ἐν πυκτῇ διφθέρα (ἐκ πυκτίδι διφθέρα Kühn) || 165 ἐν Ῥώμῃ τὸ πρῶτον cf. De anat. admin. 2.215; De venae sect. adv. Erasistrateos 11.187; De praecogn. 14.605 | ἔτος ... τριάκοντα cf. De humero 18a.347 || 166 Τεύθραντα De venae sect. adv. Erasistrateos 11.193-194; De puls. ad tir. 8.453; Ling. s. dict. exolet. expl. 19.62 || 168 φιλοφαρμάκου cf. De praesag. ex puls. 9.218; De comp. med. per gen. 13.636 | πολυφαρμάκου cf. Meth. med. 10.169

145 ἡμῶν V: ἡμετέρων Bou: corr. Ko || 147 καὶ τῷ: καίτοι Bou || 149 φιλοσοφικῶν Bou | -πησαν V: corr. Bou || 153 τῆς V: corr. Bou | Ῥωμαίους V: corr. Bou | τυχεῖν V: corr. Bou || 154 συλλαμβανούσης V et Bou: corr. Ko | συνπροτιμη- e συνπροτι- V: μὴ συμπροτι- Bou: corr. Ko | δὲ Bou || 156 τίς ἀνὴρ V: corr. Bou || 158 ὃ V et Bou: corr. So | τοιούτων V: corr. Bou | ὡς add. Ko: οἷον add. Bou || 159 νῦν add. Bou || 159-60 τῶν παλαιῶν Bou: πάλαι τῶν αἰῶων V || 160 δὲ post τούτων add. Bou | αἱ γρα- ex ἐγρα- V || 162 μήτε V: corr. Ko || 164 δὲ del. Bou | ἐφῆς V: corr. Bou || 167 Εὐμενοῦς V: corr. So || 168 μεργα- V: περγα- Bou: corr. So | φιλομάρκου V: corr. Bou

- μάκου πάντων τῶν ἰατρῶν μάλιστα. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ διφθέραι ἐν ἐνὶ σχε-
 170 δὸν ἐξ ὅλης τῆς οἰκουμένης ἦσαν συνηθροισμένοι διὰ τὰς ἐπιγενομένας
 ἀποδημίας αὐτοῦ, μεθ' ἃς ἐν Ῥώμῃ διετέλεσεν ἄχρι θανάτου. Ταύτας οὖν
 τὰς διφθέρας ὁ Τεύθρας ἀποθανῶν ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ λοιμοῦ καταβολῇ
 κατέλιπέ μοι μετ' ὀλίγον χρόνον τῆς ἧς εἶπον ἀνόδου, τὸ πρῶτον εἰς Ῥώ-
 175 μην μοι γεγονότι. Ἐκ τούτων οὖν τῶν παρασκευῶν εἶ τίς τι τῶν θαυμασί-
 ων εἶχε φαρμάκων ἐλάμβανον οὐ χαλεπῶς ἀντιδιδούς δύο καὶ τρία τῶν
 ὁμοίων. Οὐ μόνον οὖν ἀπώλοντο κατὰ τὴν πυρκαϊάν αἱ διφθέραι πᾶσαι –
 καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἔτι μικρὸν ἐνόμιζον – ἀλλὰ (καὶ) πραγματεία μοι
 γεγонуῖα μετὰ πολλῆς ἀκριβείας, ἢ περὶ συνθέσεως φαρμάκων, ἐν ἧ' πῶς
 180 αὐτὸς αὐτῆς συνθεῖν φαρμάκων ἄμεινον τὰ δοκιμώτατα, καὶ μόναι φαρ-
 μάκων σῶζονται ὀλίγων γραφαὶ (οὐ) φθάνουσαι διδόνθαι τοῖς ἐταίροις.
 16 Ἴσως οὖν φήσεις ἐπιτάττεσθαί σου τὴν ἐπιθυμίαν καὶ βούλεσθαι
 μᾶλλον γινῶναι πῶς ἀπολέσας τοσαύτην ποικιλίαν κτημάτων, ὧν ἕκα-
 στον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ μόνον λυπηρότατον ἂν ἐγένετο τοῖς ἄλλοις ἀνθρώ-
 185 σοι, οὐκ ἠνιάθην, ὡς ἕτεροὶ τινες, ἀλλὰ πάνυ ἠνεγκα τὸ συμβάν. Ἐγὼ δέ
 σοι διττὴν ἀπόκρισιν πρὸς τοῦτο ποιήσομαι· τὴν μὲν ἐτέραν, ὑπὲρ ἧς
 ἀναμνησθῆναί σε χρὴ πολλάκις (ἐμοῦ) ἀκηκοῦτα διερχομένου τοιοῦτους
 λόγους, ὧν περ νῦν ἄρξομαι τῆς ἀναμνήσεως.
 17 Φιλῆδονος (ὦν) Ἀρίστιππος οὐκ ἀρκούμενος διαίτη εὐτελεῖ ἀλλὰ
 καὶ πολυτελῶς ὀψωνῶν ἐκάστης ἡμέρας ἐδίδου ἀργύριον ἐκάστοτε δα-
 190 φιλῆς ταῖς εὐμορφοτέραις τῶν κατ' αὐτὸν ἐταιρῶν· ὅμως καίτοι πολλῶν

178 ἢ περὶ συνθέσεως φαρμάκων De comp. med. per gen. (vide 13.362) || 188-9
 Φιλῆδονος cf. Diog. Laert. 2.75 = Aristipp. fr. 72B Mannebach = SSR IV A 69;
 Euseb. Praep. ev.14.18.31 = fr. 80 Mannebach = SSR IV A 173; Epiphani. Panar.
 3.507 = fr. 156 Mannebach = SSR IV A 177 | πολυτελῶς ὀψωνῶν Diog. Laert. 2.84
 = fr. 121 Mannebach = SSR IV A 144; cf. Diog. Laert. 2.75-76 = 72B, 74
 Mannebach = SSR IV A 69-70 || 190 ἐταιρῶν Diog. Laert. 2.84 = fr. 121
 Mannebach = SSR IV A 144; cf. Diog. Laert. 2.76 = fr. 74 Mannebach = SSR IV A
 17; Athen. Deipn. 13.55 Kaibel = fr. 61 Mannebach = SSR IV A 92; Jo. Chrys.
 Hom. 53, PG 57, 392 = fr. 65 Mannebach = SSR IV A 89

170 ἐπιγι- V: corr. Bou || 171 ἐπιδη- V: corr. Bou | αὐτῶ V et Bou: corr. So || 174
 γεγονέναι V et Bou: corr. Ko || 177 καὶ add. Ko || 178 γεγνεῖα V: corr. So || 179
 ἔμεινον τα V: ἔμοι ὄντα τὰ Bou: corr. So || 180 οὐ add. Ko | ἐτέροις V: corr. So ||
 181 οὖν ex ἂν V: ἂν Bou || 183 ἂν: om. Bou || 186 ἐμοῦ add. Ko | ἀκηκοέναι Bou ||
 187 ὦν καὶ V: corr. Bou || 188 φιλήδονος Ko: φιλότιμος V: φιλότερος Bou | ὦν add.
 Ko || 189 πολυτελείαις V et Bou: corr. Ko | ὀψωνᾶν V: ὀψωνιῶν Bou: corr. Ko |
 διδοῦς V et Bou: corr. Ko || 190 ταῖς εὐμορφοτέραις Ko: τοῖς θερμοτέροις V et
 Bou: fortasse συνηθεστέροις legendum est Bou | αὐτῶν V: corr. Bou | ἐτέρων V:
 ἐταίρων Bou: corr. Ko | καὶ τι V: corr. So

δεόμενος ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ἀνιών ποτε ἐκ Πειραιῶς – εἰώθει (γὰρ) ἀεὶ βα-
 δίζειν οὐ μόνον τὰς οὕτω βραχείας ὁδοὺς ἀλλὰ καὶ τὰς μακράς –, ἐπειδὴ
 ἐθεάσατο τὸν οἰκέτην μὴ δυνάμενον ἔπεσθαι τῷ φορτίῳ, φασκώλιον δὲ ἦν
 τοῦτο χρυσίῳ μεστόν, ἐκέλευσεν ἀποχέαι τοσοῦτον, ὡς τὸ λοιπὸν εὐ-
 195 φορον αὐτῷ γενέσθαι.

18 Κατὰ τὴν αὐτὴν οὖν γνώμην ἔπραξε καὶ τόδε· τέσσαρας ἔχων
 ἀγροὺς ἐπὶ τῆς πατρίδος, ἓνα κατὰ τινὰ περίστασιν τῶν πραγμάτων ἐξ
 αὐτῶν ἀπώλεσεν, ὡς λοιπὸν ἔχειν τρεῖς. Ἀπαντήσας οὖν τις τῶν πολιτῶν
 οἷος ἦν ἐπὶ τῇ ζῆμιά σου συλλυπεῖσθαι (...), γελάσας οὖν ὁ Ἀρίστιππος ἔφη·
 200 «τί μᾶλλον ἐμοὶ συλλυπεῖ σὺ τρεῖς ἀγροὺς ἔχοντι τοιούτους, οἷον μόνον
 αὐτὸς ἔχεις, ἢ ἐγὼ σοὶ συλλυπήσομαι;», πάνυ καλῶς ἐνδεικνύμενος ὁ
 πολλάκις ἤκουσας παρ' ἐμοῦ λεγόμενον, ὡς οὐ χροὴ πρὸς τι τῶν ἀπολλυ-
 μένων ἐμβλέπειν ἀλλὰ λογίζεσθαι πῶς οἱ τρεῖς ἀγροὺς δεξάμενοι τοῦ πα-
 τρός {οὐκ ἀνέξοντο} βλέπειν οὐκ ἀνέξονται ἐτέρους ἔχοντας τριάκοντα.
 205 Καὶ γὰρ ἐὰν τριάκοντα ἔχωσιν, ἐτέρους ὄψονται πενήκοντα ἔχοντας·
 ἐὰν {ταῦτα} πάλιν αὐτοὶ κτήσωνται τοσοῦτους, ἔχοντας ὄψονται τινὰς
 ἄλλους ἐβδομήκοντα· κἂν ἐκείνους ἔχωσιν, ἄλλους θεάσονται πλείους
 τῶν ἑκατὸν ἔχοντας. Ὡστε κατὰ βραχὺ προϊόντες ἀπάντων ἐπιθυμήσου-
 σιν· καὶ κατὰ τοῦτο ἀεὶ πένητες ἔσονται, μὴ πληρουμένης αὐτῶν τῆς ἐπι-
 210 θυμίας. Ἐὰν δὲ τις μὴ ὀπόσους ἀγροὺς ἄλλος ἔχει διὰ τέλους σκοπῇ ἀλλ'
 ἢ τοὺς ἰδίους ἀναλώμασιν ἐξαρκουῶντας αὐτῷ, τὴν τῶν περιττωμάτων
 ἀπώλειαν εὐκόλως οἴσει. Ἐὰν μὲν γὰρ τις ἓνα μόνον ἔχων ἀγρὸν ἀπολέσῃ
 τοῦτον, ἄπορος ἔσται παντάπασιν, ὥστε εἰκότως ἀνιαθήσεται, ἓνα δὲ
 ἀπολέσας ἐκ τῶν τεσσάρων ἐν ἴσῳ καταστήσεται τοῖς τρεῖς ἔχουσιν ἐξ
 215 ἀρχῆς· ὥστε τοῦτο μὲν μέγα οὐδέν, μὴ λυπεῖσθαι τρεῖς ἀγροὺς ὑπολοί-
 πους ἔχοντα, μέγα δὲ τὸ μηδὲ τὸν ἓνα κεκτημένον ἀγρὸν ἀλύπως φέρειν

191-195 ἀνιών ... γενέσθαι Diog. Laert. 2.77 = 68 Mannebach = SSR IV A 79 (= Bion fr. 40 Kindstrand) || 196-201 τέσσαρας ... συλλυπήσομαι; Plut. De tranqu. an. 469B-C = fr. 70 Mannebach = SSR IV A 74 || 201-10 Plut. De cup. div. 524A-D = fr. 71A Mannebach = SSR IV A 73; cf. De an. aff. dign. et cur. 5.45

191 ἐκεῖνος. ἀνιών ποτε Bou: corr. So | Πείρωσ V: corr. Bou | γὰρ add. Ko || 194 τούτῳ Bou | χρυσίον V: corr. Bou || 199 lacunam indicavit Bou || 200 συλλυπεῖ ση V: συλλυπήση Bou: corr. So | μόνος V: corr. Bou || 201 οὐκ post αὐτὸς add. Bou || 203 ἀλλὰ So: καὶ V || 204 οὐκ ἀνέξοντο del. Bou || 206 ταῦτα del. Ko || 208 προϊόντας V: corr. So | -θυμήσο- V: corr. Bou || 210 πόσους V: corr. Bou | σκοποῖη V: corr. Bou || 210-1 ἀλλ' ἢ V: ἀλλὰ Bou: corr. So || 212 εὐκόλως So: ἀκίλως V: ἀλύπως Bou | ἔχειν V: corr. Bou || 213 ἄπορο V: corr. Bou | ἔσται ex ἔσι V || 214 ἐξ ἀρχῆς post τεσσάρων scr. et del. V | ἐκ των post καταστήσεται scr. et del. V || 216 ἔχοντι V et Bou: corr. Ko | τὸ τὸν μηδὲ Bou

πενίαν ὡς ὁ Κράτης ἔφερε· καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον εἰ μὴδὲ οἰκίαν ἔχει καθάπερ ὁ Διογένης.

220 19 Οὐκ οὖν ἐμοί τι πρᾶγμα μέγα μηδὸλως ἀνιαθέντι διὰ χρημάτων ἀπώλειαν· ἦν γὰρ αἰεὶ τὰ λειπόμενα πολὺ πλέω τῶν ἱκανῶν. Ἀλλὰ μᾶλλον ἄξιόν ἐστιν ἐλεῆσαι τὸν ἀναλίσκοντα μὲν ἐνίοτε μυρίας δραχμὰς ἐκ προσόδων μυριάδων δέκα, λυπούμενον δὲ ἐπὶ τρισμυρίων ἀπώλειαν. Κατὰ φύσιν γὰρ ἦν μὴδὲ εἴ τις τὰς ὑπολοίπους ἐννέα μυριάδας ἀπολλύοι ἐκάστοτε, μὴδὲ οὕτως ἀνιάσθαι τῶν γε μυρίων ἱκανῶς αὐτὸν τρεφουσῶν.

225 Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἀπληστία θαυμάζειν πεποίηκεν ἡμᾶς τοὺς μὴδὲν θαυμαστὸν ἐργαζομένους· ἐκείνους δ' εἶπερ ἄρα θαυμάζεσθαι προσήκει, ὅσοι πάντα ἀπολέσαντες οὐδὸλως ἀνιώνται, καθάπερ ὁ Κιτιεὺς Ζήνων, ὡς φ[ασιν], ἀπαγγελθείσης αὐτῷ ναυαγίας, ἐν ἧ' πάντα ἀπώλεσεν, εὖ γε ποιεῖς εἶπεν, ὦ τύχη, συνελαύνουσα ἡμᾶς εἰς τὸν τρίβωνα καὶ τὴν στοάν.

230

20 Ὡστε οὐδ' ἐμοί μέγα τι πέπρακται καταφρονήσαντι παντοδαπῆς ἀπωλείας κτημάτων, ὥσπερ τῆς ἐν αὐτῇ μοναρχικῇ διατριβῆς, ἦν οὐ μόνον οὐκ ἐπεθύμησά ποτ' ἔχειν, ἀλλὰ καὶ τῆς τύχης βιαιῶς εἰς αὐτὴν ἐλκούσης ἀντέσχον οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δις ἀλλὰ καὶ πολλάκις. Οὐ γὰρ οὐδὲ

235 τοῦτο μέγα, (τὸ) μὴ μανῆναί (με) τὴν μανίαν πολλῶν τῶν ἐν αὐτῇ βασιλικῇ καταγηρασάντων, ἀλλὰ τὸ πάντα μὲν ἀπολέσαντα φάρμακα, πάντα δὲ βιβλία καὶ προσέτι τὰς γραφὰς τῶν ἀξιολόγων φαρμάκων, ἔτι τε τὰς περὶ αὐτῶν ἐκδόσεις γεγонуίας ἅμα πραγματεῖαις πολλαῖς ἄλλαις, καὶ ὧν ἐκάστη μόνη γεγонуῖα τὴν καθ' ὅλον τὸν βίον ἱκανὴν φιλοπονίαν ἐδείκνυτο, μὴ λυπηθῆναι γενναῖον ἤδη τοῦτο καὶ μεγαλοφυχίας ἐχόμενον ἐπίδειγμα πρῶτον.

240

217-8 Κράτης ... Διογένης cf. Teles fr. 2, 14,3-5 Hense = Crates SSR V H 73; Plut. An vitios. ad infel. suffic. 499C; Diog. Laert. 6.87 = Crates SSR V H 4; Diog. Laert. 6.38 = Trag. Adesp. 284 N² = 88 Diogenes fr. 4 Snell || 220-5 ἦν γὰρ ... ἀπληστία cf. De an. aff. dign. et cur. 5.48-9 || 227-30 Plut. De tranqu. an. 467C (vide Zeno SVF 1.277) || 231 καταφρονήσαντι vide etiam 284-5; 289; 307; 323; 324; 355-6; cf. Cic. De officiis 1.66 (= Panaetius fr. 106 van Sraaten = 71Alesse); Muson. fr. 6 (23,11-4 Hense = 52,21-3 Lutz) || 232 ἐν αὐτῇ μοναρχικῇ cf. Plut. De tranqu. an. 465A-B || 240 (242) μεγαλοφυχίας Chrysipp. SVF 3.265, 270, 274, 275

217 Σωκράτης Bou | οἰκίον Bou | ἔχειν V: corr. Bou || 219 οὐκουν V et Bou: corr. Ko || 223 εἴ τις Bou: εἰς V | ἀπολύπους V: corr. Bou | ἀπόλλυσιν ex ἀπόλυσιν V: corr. Bou || 225 -μάζεσθαι V et Bou: corr. Ko || 228 κιτιάς V: corr. Bou | φ[ασιν] suppl. Bou | ναβαγείας V: corr. Bou || 229 συνελαύσα V: corr. Bou || 232 ἐναλῆ μοναρχικῆς V: corr. Bou || 233 τότε V et Bou: corr. Ko || 234 οὐ Ko: οὐδὲ V et Bou || 235 τὸ et με add. Ko | πολλοῖς V et Bou: corr. Ko || 235-6 βασιλικῶν V: corr. Bou || 236 κατηγορη- V: καταγορα- Bou (=Jouanna): corr. Christidis | τὸ: τὰ Bou || 237 πρὸς ἔτι V: corr. Bou || 238 -ματείας V: corr. Bou || 238-9 ἀλλὰ V: corr. Bou || 239 τὴν Bou: τῆς V || 240 -φυχία Bou

21 Εἰς δὲ τὴν τοιαύτην μεγαλοφυχίαν ἤγαγέ με πρῶτον μὲν καὶ ἃ σὺ
 γινώσκεις αὐτός, ὡς ἂν ἐξ ἀρχῆς συναναστραφείς καὶ συμπαιδευθεὶς ἡ-
 μῖν φῆς, δεύτερον (δὲ) τὰ προσγεγόμενα κατὰ τὴν Ῥώμην ἐξ ἐμπειρίας
 245 πραγμάτων. Εὖ γάρ, ἴσθι, παιδεύει καὶ θεὰ πραγμάτων πολιτικῶν ἀναμι-
 μνήσκουσα τῶν τῆς τέχνης ἔργων. Ὁ γὰρ ἐποίησεν Εὐριπίδης λέγοντά
 πως τὸν Θησέα παντὸς μᾶλλον ἀληθές ἐστιν, ἀκούσας δὲ τῶν ἐπῶν εἴσει·

ἐγὼ δὲ παρὰ σοφοῦ τινος μαθὼν
 εἰς φροντίδας νοῦν συμφορᾶς τ' ἐβαλλόμην,
 250 φυγᾶς τ' ἐμαυτῷ προστιθεὶς πάτρας ἐμῆς
 θανάτους τ' ἀώρους καὶ κακῶν ἄλλας ὁδοὺς,
 ἴν', εἴ τι πάσχοιμι' ὦν ἐδόξαζόν ποτε,
 μή μοι νεῶρες προσπεσὸν ψυχὴν δάκοι.

22 Ὁ μὲν οὖν σοφὸς ἀνὴρ ἑαυτὸν ἀναμιμνήσκει διὰ παντὸς ὧν ἐνδέ-
 255 χεται παθεῖν, ὁ δὲ μὴ σοφὸς μὲν, οὐ μὴν ὥσπερ βόσκημα ζῶν, ἐκ τῶν
 ὀσημέριαν γινομένων ἐπεγείρεται πως καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τῶν ἀνθρωπίνων
 πραγμάτων γνῶσιν. Πέπεισαι δ' οἶμαι καὶ αὐτὸς παρ' ὄλον τὸν χρόνον,
 ὡς τὰς ἱστορίας ἔγραψαν οἱ τοῦτ' ἔργον ἔχοντες, ἥττω γεγονέναι κακὰ
 τοῖς ἀνθρώποις ὧν νῦν ἔπραξας (ἐν) Κομμόδου ὀλίγοις ἔτεσιν, ὥστε καθ'
 260 ἐκάστην ἡμέραν ἀγῶ θεώμενος ἕκαστον αὐτῶν ἐγύμνασά μου τὰς
 φαντασίας πρὸς ἀπώλειαν πάντων ὧν ἔχω.

23 Μετὰ τοῦτο καὶ αὐτός τι κλασθῆναι προσδοκᾷς, ὥσπερ ἄλλοι μη-
 δὲν ἀδικήσαντες, εἰς νῆσον πεμφθῆναι ἔρημον· ὅπου δ' εἰς νῆσον τοιαύ-
 την τις πεμφθῆναι προσδοκῆσας ἅμα τῇ πάντων ἀπωλείᾳ τούτων ὧν εἶχε

246-53 Ὁ γὰρ ... δάκοι Eurip. fr. 964 Kannicht; cf. De plac. Hipp. et Plat. 5.418 (= Anaxag. 59 A 33 DK; Posidonius fr. 165 Edelstein-Kidd = 410 Theiler; Chrysipp. SVF 3.482); Cic. Tusc. Disp. 3.28; 58; [Plut.] Consol. ad Apoll. 112D || 257-9 ἥττω ... ἔτεσιν cf. Dio Cass. 71.36.4; 73.1.1; 72.15.1; Herodian. Ab excess. div. Marc. 1.13.7; 1.14.7 | 259 Κομμόδου vide Antid. 14.65; De praecogn. 14.650; 657; 661; De libr. propr. 19.19 || 260-1 ἐγύμνασά μου τὰς φαντασίας (cf. 268; 333-4 ἀσκεῖν τὰς φαντασίας); vide Epict. 3.8.1; 4.4.28 || 262-5 προσδοκᾷς ... προσδοκῆσας ... παρεσκεύασεν ἑαυτὸν cf. Plut. De tranqu. an. 465B; 474E; [Plut.] Consol. ad Apoll. 112C- D; Teles fr. 2, 9,8-10,2 Hense

243 ἂν: οὖν Bou || 244 ἐφῆς V: ἔφης Bou: corr. Ko | δὲ add. Bou | προσγε- Ko: προσγι- V || 245-6 ἀναμνή- V: corr. Bou || 247 ἔση V: corr. Bou || 249 φροντίδας νοῦν Kannicht: φροντίδα ἐκ V | συμφορᾶς V | τ' om. V || 250 τ' Kannicht: τε V || 252 πάσχοιμι' Kannicht: πάς μι V | ποτε: φρενί Kannicht || 253 νοερῶς V | προσπεσῶν V | ψυχῇ V: corr. Bou: μᾶλλον Kannicht | δάκνη V || 254 ἐνδέ- ex ἐδέ- V || 258 ἔργο V: corr. Bou || 259 ἐξ ante ὧν add. Bou | ἐν add. Ko | Κωμῶ- V: corr. So || 260 -μνοσά V: corr. Bou || 262 τοῦ V: corr. Bou | κλαυσθῆ- Bou || 262-3 μηδὲ V et Bou: corr. Ko || 264 ἅμα τῇ: αὐτῇ Bou | ἀπολεῖα των V: corr. Bou

- 265 παρεσκεύασεν ἑαυτὸν ἀνασχέσθαι, εἴ που ἔν τι ἀπολέσας μόνον μηδεὶν
τῶν ἄλλων κτημάτων ἀφαιρεθείς, (οὐκ) ἔμελλε λυπήσεσθαι.
- 24 Ἐγὼ τοίνυν πεπειραμένος τῶν ἄλλων ἀληθέστατον εἶναι τὸν Εὐρι-
πίδου λόγον ἀσκεῖν παρακελεύομαι τὰς φαντασίας σου τῆς ψυχῆς μόνον
οὐ καθ' ἑκάστην καιροῦ ῥοπὴν. Τοῦτο δ' οὐ δύναται προσγενέσθαι τοῖς
270 μὴ πεφυκόσιν εὖ πρὸς ἀνδρείαν μῆτ' ἀρίστη παιδεία χρησαμένοις, ἣν
ἔμοι προυξένησε τύχη τις ἀγαθῆ, ὥς που καὶ σὺ παιδευθεὶς σὺν ἡμῖν οἴ-
σθα ὁποῖαν. Ἦν μοι πατήρ οὐ ἔγώ καὶ ἀναμνησκόμενος ἐκάστοτε βελ-
τίων ἑμαυτοῦ τὴν ψυχὴν αἰσθάνομαι γινόμενος. Οὐ γὰρ ἄλλος ἀνθρώπων
τις ἀκριβῶς καὶ ὥς οὗτος ἐτίμησε δικαιοσύνην τε καὶ σωφροσύνην καὶ δι'
275 αὐτὰς (καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς.) {κάκεινας} Ἦσχε (δὲ) φύσει τοῦτο χωρὶς
τῶν ἐκ φιλοσοφίας λόγων· οὐ γὰρ ὠμίλησε φιλοσόφοις ἐν νεότητι παρὰ
τῷ πατρὶ μὲν ἑαυτοῦ, πάππῳ δὲ ἐμῷ, τὸ μὲν κατὰ τὴν ἀρετὴν τὸ δὲ
κατὰ τὴν ἀρχιτεκτονίαν ἐκ παιδὸς ἀσκηθείς, ἐν αἷς καὶ αὐτὸ ἐκείνῳ ἦν
πρῶτον. Ἦλεγε δὲ αὐτὸν ὁ πατήρ τοιοῦτον βεβιωκέναι βίον ὁποῖον καὶ
280 αὐτός, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκείνου πατέρα καὶ τὸν πάππον ὁμοίως ἔφη
βεβιωκέναι, τὸν μὲν ἀρχιτέκτονα τὸν δὲ γεωμέτρην γενόμενον.
- 25 Νόμιζε δὴ οὖν κάμει καὶ φύσει μὲν ὅμοιον τοῖς προγόνους ὄντα γε-
νέσθαι τοιοῦτον καὶ μέντοι καὶ παιδευθέντα τὴν αὐτὴν αὐτοῖς παιδείαν
ὁμοίαν ἐκείνοις σχεῖν διάθεσιν τῆς ψυχῆς. Οἶδα δέ μου τὸν πατέρα κατα-
285 φρονοῦντα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὡς μικρῶν, ὅπερ κάμοι μάλιστα
νῦν γέγονεν ἐν γῆρα. Καὶ μὴν καὶ τοὺς ἡδιστα βεβιωκότας οὐδὲν ἔσχε
πλείω τῶν οἰωνῶν τούτων, οὐς κατὰ (τὴν) τῶν Ῥωμαίων πόλιν ὀρῶμεν
ὑπὸ τῶν δεσποτῶν περιαγομένους ἔνεκα τοῦ τὰς θηλείας ὀχεύειν ἐπὶ μι-
σθῷ, τοὺς δὲ τῶν τοιούτων ἡδονῶν καταφρονοῦντας, ἀρκουμένους δὲ τῷ
290 μῆτε ἀλγεῖν μῆτε λυπεῖσθαι τὴν ψυχὴν, οὐδέποτε ἔπεισεν ἀπομαντευό-

268-9 μόνον οὐ καθ' ἑκάστην καιροῦ ῥοπὴν De fac. nat. 2.196 || 272 Ἦν μοι πατήρ
vide De an. aff. dign. et cur. 5.40-3 || 274-5 De bon. mal. suc. 6.754-5; Quod. opt.
med. 1.61 (= SVF 3.296; cf. SVF 3.295, 299) || 276-84 οὐ γὰρ ... τῆς ψυχῆς cf. De
bon. mal. suc. 6.754-5; De libr. propr. 19.40; Meth. med. 10.561 || 289-92 ἀρ-
κουμένους ... λυπεῖσθαι (cf. 311) Epicur. Ad Menoec. 131; cf. Plut. Suav. viv. Epic.
1091A = Metrodorus fr. 28 Körte; cf. Epicur. fr. 419, 423 Usener

265 ἔν τι ἀπο- Ko: καταπο- V: κατὰ μέρος ἀπο- Bou | μόνα V: om. Bou: corr. So ||
266 οὐκ add. Bou | λυπηθῆ- V et Bou hic et infra v. 319: corr. Ko || 267-8 -πίδους V:
corr. So || 270 ἀνδρείαν: ἀρετὴν proposuit Ko | διαχρη- Bou || 271 ὥς που: ὡσπερ
Bou || 272 ὁποῖον V: corr. Ko | οὐ Bou: ὦν V || 273 τὴν ψυχὴν αἰσ post ἀνθρώπων
scr. et del. V || 275 καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς add. Ko | κάκεινας del. Ko | δὲ add. Ko ||
276 ἀμέλησε Bou || 278 οἷς V et Bou: corr. Ko || 279 τὸν μὲν ἀρχιτέκτονα post
βεβιωκέναι scr. et del. V || 280-1 βιωκέ- V: corr. So || 282 δὲ Bou || 287 τὴν add. Bou
|| 290 ἐπέισθη Bou || 290-1 ἀπομαντευομένην V: corr. Bou

μενος μεϊζόν τι και κρείττον (εἶναι) τὸ ἀγαθὸν ἰδίαν ἔχον φύσιν, οὐκ ἐν
μόνῳ τῷ μήτε ἀλγεῖν μήτε λυπεῖσθαι περιγραφόμενον. Ἄλλ' ἐὰν και τοῦ-
των τις ἀποχωρήσας ἐπιστήμην θείων και ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἡγή-
σηται τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχειν, ἐλάχιστου μορίου τούτου ὀρῶ τοὺς ἀνθρώ-
295 πους μετέχοντας· εἰ δὲ τοῦτο ἐλάχιστον, δῆλον ὅτι και τῶν ἄλλων ἀπάν-
των ἀκριβῆ γνώσιν οὐκ ἔχομεν. Ὁ γὰρ ἐν τῷ καθόλου μὴ γινώσκων ὅποια
τά τε θεῖα και τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἔστιν, οὐδ' ἐν τῷ κατὰ μέρος,
οὐδ' ἐπιστημονικῶς τι ἐλέσθαι και φυγεῖν δύναται. Και διὰ τοῦτο και τὸ
300 ὠφελουμένους τι τοὺς πολλοὺς ὀρᾶν ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν και ἀγαθῶν ἀν-
δρῶν σπουδῆς.

26 Ἐν τούτῳ τρεφόμενος αἰεὶ τῷ λογισμῷ μικρὰ πάντα εἶναι νομίζω και
σχολᾶς και ἄρμενα και φάρμακα και βιβλία και δόξαν και πλοῦτον
(και οὐκ) ἄξια σπουδῆς ὑπολάβοιμι (ἄν)· τῷ δ' ἡγουμένῳ μικρὰ πάντα
305 εἶναι, τίς ἂν ἐπὶ τούτοις ἀπὸ τε αὐτῶν εἴη φροντίς; ἀκόλουθον γὰρ ἔστι
τῷ μὲν ὑπολαβόντι μεγαλεῖα ἔστερησθαι λυπεῖσθαι τε και φροντίζειν αἰεὶ,
τῷ δὲ σμικρῶν αἰεὶ διὰ τέλους καταφρονοῦντι (μῆ). Ὅτι δὲ ἕκαστον ὧν
εἶπον σμικρὸν εἶναι οὐκ ἀπλῶς ἀπεφηνάμην ἀλλὰ μετὰ πολλῆς (ἀκρι-
βείας), {εἰσὶ} τὰ γεγραμμένα μοι περὶ τούτων ἕκαστου {ἄ} διεληθῶν εὐ-
310 ρήσεις· ἀλλὰ μὰ τοὺς θεοὺς οὐδὲ αὐτὰ μετὰ σπουδῆς οὐδὲ ὡς μέγα τι
πράττων, ἀλλ' ἐν παιδιᾷς μέρει συνέθηκα. Τὴν γὰρ ἀοχλησίαν τινὲς ἀγα-
θὸν νομίζουσιν εἶναι, ὃ οὔτε ἑμαυτὸν οὔτε ἄλλον ἄνθρωπον οὔτε ζῶν τι
φέρειν οἶδα· πάντα γὰρ ἐνεργεῖν ὀρῶ βουλόμενα και κατὰ σῶμα και

293 ἐπιστήμην ... πραγμάτων Meth. med. 10.2; cf. SVF 2.35; 36 (= Posid. 251c
Theiler) || 296-7 ἐν τῷ καθόλου ... ἐν τῷ κατὰ μέρος cf. Meth. med. 10.486; In
Hipp. Prorrh. comment. 16.789; De motu musc. 4.464; Ammon., In Porphy. Isag.,
CAG 4.3, 2,22-3,7; Elias, Proleg., CAG 18, 8,30-32_ 10,26-12,2 || 310-1 οὐδὲ ...
συνέθηκα cf. Plato Phaedr. 274b-278e; De puls. differ. 8.657; Meth. med. 10.456 ||
311 ἀοχλησίαν (vide 289-292); cf. De an. aff. dign. et cur. 5.61; 77; De plac. Hipp.
et Plat. 5.470; Epicur. Ad Menoec. 127; Sent. Vat. 79; Diog. Laert. 2.87 || 312-4 ὃ ...
ψυχῆν cf. Arius Did. apud Stob. 2.7.3b = Chrysipp. SVF 3.2; cf. Usener Epicurea p.
264

291 εἶναι add. Ko | ἔχειν V et Bou: corr. Ko || 293 ἐπιστή- V: corr. Bou || 293-4
ἡγήσεται V et Bou || 296 τὸ V: corr. Bou || 297 ἔστιν Ko: εἰσιν V || 299 χαλεπῶν V:
corr. So || 300 -λούμενόν V: corr. Bou || 302 ἄ ante μικρὰ add. Bou | πάντων V et
Bou: corr. So || 304 και οὐκ add. Ko | ἄν add. Bou | τὸ V: corr. Bou || 305 τί V et
Bou: corr. So || 306 -ρεῖσθαι V: corr. So || 307 διατελῶς V: corr. Bou | μῆ add. Bou ||
308 σμικρῶν V et Bou: corr. So || 308-9 ἀκριβείας add. Ko: σχολῆς, εἴσει add. Bou ||
309 εἰσὶ del. Ko: εἴ σοι Bou | ἄ del. Ko || 310 ἀλλὰ: ὅτι Bou || 311 μοίρα Bou |
ἀοχλίαν V: corr. Bou || 311-2 τινῶν ἀγαθῶν V: corr. Bou || 312 εἶναι om. Bou |
ἄλλων ἀνθρώπων V: corr. Bou || 313 φέρον V et Bou: corr. So

κατὰ ψυχὴν. Ἄλλὰ τοῦτ' αὐτὸ διὰ πολλῶν ὑπομνήσεων ἐπέστησα ἐν
315 ἄλλοις τέ τισι κὰν τοῖς κατ' Ἐπικούρου.

27 Τελέως μὲν οὖν (οἶμαι) ἀποκρίνασθαί σοι πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἦν
ἐποιήσω περὶ τῆς ἀλυπτίας· αὐτὰρ οὖν ἡγοῦμαι διορισμὸν τινα προσθεῖ-
ναι. Τάχα γὰρ οἶει με, καθάπερ ἔνιοι τῶν φιλοσόφων ὑπέσχοντο, οὕτως
καὶ αὐτὸν ἀποφαίνεσθαι μηδέποτ[ε δ]ῆ μηδὲ νῦν λυπήσεσθαι, {τῶν φιλο-
320 σόφων} καὶ μάλιστα ἐπειδὴ φῆς ἔωρακένας με μηδέποτε λυπούμενον.
Ἐγὼ δέ, εἰ μὲν τίς ἐστὶν τοιοῦτος σοφὸς ὡς ἀπαθῆς εἶναι τὸ πᾶν, οὐκ ἔχω
λέγειν· τοῦ δ' αὐτὸς <μῆ> εἶναι τοιοῦτος ἀκριβῆ γνῶσιν ἔχω. Χρημάτων
μὲν γὰρ ἀπωλείας καταφρονῶ μέχρι τοῦ μὴ πάντων ἀποστερηθεὶς εἰς
325 νῆσον ἐρήμην πεμφθῆναι, πόνου δὲ σωματικοῦ μέχρι τοῦ μὴ καταφρονεῖν
ἐπαγγέλλεσθαι τοῦ Φαλάριδος ταύρου. Λυπήσει δὲ με καὶ πατρις ἀνά-
στατος γενομένη καὶ φίλος ὑπὸ τυράννου κολαζόμενος ὅσα τ' ἄλλα τοι-
αῦτα, καὶ θεοῖς εὐχομαι μηδὲν μοι τούτων συμβῆναί ποτε· καὶ διότι μέχρι
τοῦ δευροῦ μοι μηδὲν τοιοῦτον συνέβη, διὰ τοῦτο ἄλυπὸν με τεθέασαι.

28 Θαυμάζω δὲ Μουσώνιον ἐκάστοτε λέγειν εἰθισμένον, ὡς φασιν, ὧ
330 Ζεῦ, πέμπε περίστασιν. Ἐγὼ δὲ τοῦναντίον εὐχομαι διὰ παντός· ὧ Ζεῦ,
μηδεμίαν μοι πέμψης περίστασιν ἀνιάσαι με δυναμένην. Οὕτω δὲ καὶ
περὶ τῆς τοῦ σώματος ὑγείας εὐχομαι διὰ παντός ὑγιαίνειν αὐτό, βουλό-
μενος οὐ καταγείσης τῆς κεφαλῆς ἐπιδείξασθαι καρτερίαν· ἀσκεῖν <δ>
ἀξιώσας τὰς φαντασίας εἰς ἅπαν δεινόν, ὡς μετρίως ἐνεγκεῖν αὐτό, περι-
335 πεσεῖν {δὲ} οὐκ ἂν εὐξαίμην οὐδενὶ τῶν λυπήσαι με δυναμένων. Αἰ-
σθάνομαι γὰρ ἀκριβῶς ἐγὼ παρακολουθῶν τῇ ποιότητι τῆς ἐμῆς ἕξεως
ἦν ἔχω κατὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν· οὐκ οὐκ οὔτε τι τῶν ἕξωθεν αἰτίων
τηλικούτων τι γενέσθαι βουλοίμην <ἂν> ὡς διαφθεῖραί μου τὴν ὑγείαν,

315 κὰν τοῖς κατ' Ἐπικούρου vide De libr. propr. 19.48 || 321 ἀπαθῆς cf. SVF
1.422; 434; 3.144; 201; 448 || 325 τοῦ Φαλάριδος ταύρου cf. SVF 3.586; Epicur.
fr. 601 Usener || 325-6 πατρις ἀνάστατος In. Hipp. Progn. comment. 18b.19 || 327-
8 καὶ διότι ... τεθέασαι cf. De an. aff. dign. et cur. 5.43-44 || 329-30 Μουσώνιον ...
περίστασιν cf. Epict. 1.6.37; SVF 3.206

314 ἐπιστήσαμεν V: ἐπεστή- Bou: corr. Ko || 315 τοῖς Ko: τῶ V et Bou | Ἐπικούρω
V: Ἐπίκουρον Bou: corr. Ko || 316 τελείως V et Bou: corr. Ko | οἶμαι add. Ko:
ἡγοῦμαι add. Bou || 317 ἀλυπσίας V: corr. Bou || 318 οἶοι V: corr. Bou || 318-9
οὕτως καὶ αὐτὸν ἀποφαίνεσθαι post λυπήσεσθαι in V et Bou: transposuit Ko || 319
-ποτ[ε δ]ῆ suppl. So || 319-20 τῶν φιλοσόφων del. Bou || 322 τοῦ Ko: τῶ V et Bou |
μῆ add. Ko || 323 -φονῶ V: corr. Bou || 325 Φιλάγρι- V: corr. Bou (=Jouanna) || 327-
8 μέχρι τοῦ supra lineam V || 328 μοι post μηδὲν scr. et del. V | τοιοῦτον e τοῦτον V |
-θέαμαι V: corr. Bou || 331 μοι Bou: με V || 333 -τερίας V et Bou: corr. So | δ' add.
Bou || 334 μετρίως V: corr. Bou | -γγεῖν V: corr. So || 335 δὲ del. Bou || 337 ἐτιῶν V:
corr. Bou || 338 ἂν add. Bou

οὔτε περίστασιν ἰσχυροτέραν τῆς κατὰ τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἕξεως. Οὐ μὴν
 340 ἀμελῶ γε τῆς εὐεξίας αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ παντός, ὅση ἄν) δύναμις ἐμοὶ ἦ,
 ῥώμην ἀμφοτέροις ἐντεθῆναι πειρῶμαι τοσαύτην, ὡς ἀντέχειν δύνασθαι
 τοῖς λυποῦσιν αὐτά. Καὶ γὰρ εἰ μήτε τὸ σῶμα τὴν Ἡρακλέους ῥώμην
 ἕξειν ἐλπίζω μήτε τὴν ψυχὴν, ἣν ἐμοὶ φασι ὑπάρχειν οἱ σοφοί, βέλτιον
 εἶναι νομίζω μηδεμίαν ἄσκησιν ἐκόντα παραλιπεῖν – ἐπαινῶ γὰρ πάνυ τὸ
 345 Θησέως – {ὄπερ ὑπὲρ Εὐριπίδους κατὰ τάδε τὰ ἔπη φησίν.

ἐγὼ δὲ παρά τινος σοφοῦ μαθὼν
 εἰς φροντίδα ἐκ συμφορᾶς ἐβαλλόμην,
 φυγὰς τ' ἐμαυτῷ προστιθεὶς πάτρας ἐμῆς
 θανάτου τε ἀώρους καὶ κακῶν ἄλλας ὁδοῦς,
 350 ἵνα εἴ τι πάσχοιμι ὧν ἐδόξαζόν ποτε,
 μάτην προσπεσὸν ψυχὴν δάκη.}

καὶ μόνην γε ταύτην εὐρίσκω πρὸς τὰς ἀνιαρὰς περιστάσεις {ὁδόν}. Οὐ
 μὴν ὑπεράνω πασῶν εἰμι καὶ διὰ τοῦτο τοῖς συνήθεσιν ἐκάστοτε λέγειν
 πειρῶμαι ὡς οὐδὲν οὐδέποτε ἐπαγγειλάμενος ἱκανὸς εἶναι ποιεῖν ὃ καὶ μὴ
 355 διὰ τῶν ἔργων ἐπεδειξάμην, ὅτι χρημάτων μὲν ἀπωλείας ἀπάσης κα-
 ταφρονῶ, μέχρις ἂν ὑπολείπηται τοσαύτη κτήσις αὐτῶν, ὡς μήτε πεινῆν
 μήτε ῥιγοῦν – τὸ γὰρ διψῆν ὑπάρχει καὶ αὐτὸ τούτοις –, {ἔπεσθαι} ἀλ-
 γημάτων δὲ μέχρις ἂν ἐπιτρέπη μοι καὶ τούτο δύνασθαι διαλεχθῆναι
 φίλω, καὶ τινος ἀναγινώσκοντός μοι βιβλίον ἔπεσθαι τοῖς λεγομένοις. Οἱ
 360 γὰρ ἰσχυροὶ πόνοι τούτων ἡμᾶς στερίσκουσι, ἀγαπῶν δ' ἄν) ἐν αὐτοῖς εἰ
 καρτερίαν ἐπιδείξασθαι δυναθῆναι.

29 Τὰ δ' ἄλλα {ἄ} γράφων εἰς ἀλυπίαν συνεβούλευσα, περιττὰ σοὶ
 λέγειν, ὃν ἐξ ἀρχῆς οἶδα καὶ φύσει καὶ παιδείᾳ τοῖς εὐτελέσιν ἐδέσμασι

339-43 Οὐ μὴν ... ψυχὴν cf. De an. aff. dign. et cur. 5.14-15 || 355-7 ὅτι ... τούτοις
 cf. De an. aff. dign. et cur. 5.44; Quod. opt. med. 1.57-58; Epicur. fr. 33 Arrighetti
 (cf. 200 Usener)

339 εἰς σχυρο- V: corr. Bou || 340 ἄν add. Vassiliadis || 341 πειρᾶμαι V: corr. Bou |
 τοσαῦτα V et Bou: corr. So || 342 αὐτό V: corr. Bou || 345-51 ὄπερ — δάκη del. So
 || 352 ὁδόν add. Ko || 354 πειράμενος V: πειρώμε- Bou: corr. So | ἐπηγγει- V: corr.
 So || 356 ὑπολήπε- V: ὑπολείπη- Bou: corr. So | πεινεῖν V: corr. Bou || 357 μήτε
 διψῆν post ῥιγοῦν add. Bou | διψεῖν V: corr. Bou | ὑπάρχειν V et Bou: corr. So |
 ἔπεσθαι del. Ko || 357-8 ἀλγήματα V: corr. Bou || 358 ἐπιτρέπεμεν V: -πωμεν Bou:
 corr. Ga | ὡς ante καὶ add. Bou | τούτο: crucem posuit Ga || 359 φίλω. καὶ Bou: corr.
 Ga || 360 περίσκουσι V: περιέχουσι Bou: corr. Ga | ἀγαπᾶν δὲ V et Bou: ἀγαπῶ δὲ
 Ga: corr. Ko | ἄν add. Ko || 361 εἰ Bou: εἰς V: del. Ga | δηνηθεῖ V: ἐδυνήθη Bou:
 δυνηθῆναι Ga: corr. Ko || 362 ἄ add. Ko | ἀλυπισίαν V: corr. Bou

365 καὶ ἱματίοις ἀεὶ χρώμενον ἀφροδισίων τε ἐγκρατέστατον, οἷς οἱ δουλεύοντες ἀναγκάζονται δεῖσθαι χρημάτων πλειόνων. Εἰ {τε} δὲ μὴ πλουτοῦσι, πρῶτον οἰμώζουσι καὶ στένουσι μεθ' ἡμέραν καὶ νύκτα· εἴτ' ἐξ ὧν ἀπορήσουσιν ὡς ἐμπιπλάναι τὰς ἐπιθυμίας σκοπούμενοι δι' ὅλων τῶν νυκτῶν ἀγρυπνεῖν ἀναγκάζονται. Καὶ μὴ τυχόντες μὲν αὐτῶν ὀλοφύρονται, τυχόντες δὲ οὐκ ἐμπίπλονται, τούτῳ δὲ τῷ μοχθηροτάτῳ βίῳ περιπίπτουσι
370 <καὶ> ταῖς ἀπλήστοις ἐπιθυμίαις προσγίνονται.

30 Τινὲς οὖν οὐχ ὡς οἱ πολλοὶ λυποῦνται, οἱ μετρίως ἄπτονται τιμῆς καὶ πλούτου καὶ δόξης καὶ δυνάμεως πολιτικῆς· ᾧ γὰρ ἂν τούτων εὐρεθῆ τις ἀμέτρως, κακοδαίμονέστατα βιοῦν ἀναγκάζεται, ψυχῆς μὲν ἀρετὴν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ὅλως τίς ἐστὶν ἐπιστάμενος, αὐξήσει δὲ τὰς ἐν αὐτῇ κακίας ἅμα τῷ λυπεῖσθαι διὰ παντός, ὡς ἂν οὐ προύθετο τυχεῖν οὐ δυνάμενος. Αἱ γὰρ τοι μέγισται τῶν ἐπιθυμιῶν ἀπλήρωτον ἔχουσι τὸν σκοπὸν, ὥστε οὐδεὶς <ἂν> πιστεύσειε κατὰ φύσιν διακείμενος, ὥσπερ οὐδὲ τῷ ποτε πιστεύοντι, ἀλλ' ἢ πείρα καὶ τῶν ἀπροσδοκῆτων διδάσκαλος γίνεταί.
375

31 Καὶ τινος ἐτόλμησα πυθέσθαι τὰς μυριάδας μὲν ἔχοντος ἑπτακισχιλίας ἢ πλείονας, οὔτε δὲ κοινωνοῦντος ὧν εἶχεν ἑτέροις οὔτ' ἀπολαύοντος. Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο· «καθάπερ τὰ τοῦ σώματος μόρια διαφυλάττομεν, οὕτω χρῆναι καὶ τὰ χρήματα διαφυλάττειν ἐκάστῳ». Ἄγασθεις ἐπὶ τῷ λόγῳ τοῦ ἀνδρὸς ὑπηγόρευσα χωρισθεὶς ὥσπερ εἴωθα βιβλίον περὶ τῶν φιλοχρημάτων πλουσιῶν, ὃ καὶ αὐτό σοι πέπομφα.
380

380-9 οὔτε ... ἀπολαύοντος cf. De an. aff. dign. et cur. 5.47-8 || 383 ὑπηγόρευσα ... βιβλίον cf. De an. aff. dign. et cur. 5.4; De praecogn. 14.630; De libr. propr. 19.14 || 383-4 περὶ τῶν φιλοχρημάτων πλουσιῶν cf. Plut. De cupid. divit. (523C-528B); SVF 3.394, 395

365 τε del. Bou || 368 ὠρύρονται V: corr. Bou || 369 τοῦτο V: corr. So | -ροτάτῳ So (compendiose in V): -ροτέρῳ Bou || 370 καὶ add. So | τοῖς V: corr. Bou | ἐπιθυμίας V: corr. Bou || 370-1 ἐπιθυμίαις. προσγίνονται τινες Bou: corr. So || 373 μηδὲ τὴν ἀρετὴν post ἀρετὴν scr. et del. V || 375 οὐ Bou: ου V || 376 μέγιστοι V: corr. Bou | ἐνθυ- V: corr. Bou || 377 ὥστε Bou: ὥσπερ V | ἂν add. Bou || 379 ἐχόντων V: corr. Bou || 380 -χιλίους V: corr. Ko | κοινωνοῦν V: corr. Bou | ἑτέρους V: corr. So || 380-1 -λάβοντος ex -λάβοντας V: -λαβόντος Bou: corr. So || 383 χωρισθεὶ V: corr. Bou || 384 post πέπομφα in V decem versus iambici ad Galenum sequuntur: Σοὶ μὲν, Γαληνέ, τῶν λόγων ἔστω χάρις, | οἷσπερ διδάσκεις (-σκη V) τὸν παλίνδρομον βίον | βροτοῖς ἀλυπότατα (ἀλυπτό- V: corr. Bou) σύμπαντας φέρειν | μηδὲ κλονεῖσθαι τοῖς ἀνυπάρκτοις ὅλως· | οὐδὲ τὸ πᾶν γὰρ κἂν τοσοῦτων ἔστι τῷ | τὸ δόγμα δ' αὐτός, ἀλλ' ἐπ' ἀλλήλου τύχης, | εἰκῶν τε σαφῆς ὑπάρχεις (-χης V) ἐν τῷ βίῳ· | πλὴν οὐδόλως σὺ φιλοχρήματος λέγω, | τὸ μὴ πλανᾶσθαι τοῖς ἐπικαίροις λίαν | καλῶς διδάξας κἂν διδάσκησιν σὺν βίῳ. Sequitur subscriptio: Τέλος Γαληνοῦ περὶ ἀλυπίας (ἀλογισίας V: corr. Bou)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

1 Έλαβα την επιστολή σου στην οποία μου ζητούσες να σου αποκαλύψω ποια άσκηση ή ποια επιχειρήματα ή ποιες φιλοσοφικές πεποιθήσεις με έκαναν ικανό να μη λυπάμαι ποτέ. Ανέφερες ότι ήσουν ο ίδιος παρών και έχεις δει ότι σε μια μεγάλη έξαρση της μακροχρόνιας επιδημίας έχασα στην πόλη των Ρωμαίων σχεδόν τόσους υπηρέτες όσους είχα, και ότι έχεις, επίσης, ακούσει πως και παλιότερα μου είχε συμβεί κάτι παρόμοιο. Και ενώ είχα υποστεί κάπου τρεις ή τέσσερις φορές δεινές οικονομικές ζημιές, είπες ότι ο ίδιος έχεις δει πως ούτε για λίγο δεν λυπήθηκα, αλλά ότι αυτό που μου συνέβη πρόσφατα έχει ξεπεράσει όλα τα προηγούμενα, αφού καταστράφηκαν στη μεγάλη πυρκαγιά όλα τα πράγματά μου που φυλάσσονταν στις αποθήκες της Ιεράς Οδού.

2 Όλα λοιπόν τα σημαντικά γεγονότα είπες ότι τα ξέρεις και ο ίδιος, ότι πληροφορήθηκες όμως από κάποιον που σου τα ανακοίνωσε πως ούτε και τώρα λυπήθηκα, αλλά ότι έχω πολύ καλή διάθεση και ασχολούμαι, όπως και πριν, με τα συνηθισμένα. Και ότι απορείς όχι γιατί με είδαν να αντιμετωπίζω χωρίς λύπη το γεγονός ότι υπήρχαν αποθηκευμένα πολύ ασήμι και χρυσάφι και επάργυρα σκεύη και συμβόλαια, που καταστράφηκαν κατά την πυρκαγιά, αλλά γιατί υπήρχε και ένα πλήθος κειμένων γραμμένων από εμένα τον ίδιο, και πάρα πολλά φάρμακα κάθε είδους, άλλα απλά και άλλα σύνθετα, και κάθε λογής εργαλεία κατάλληλα για τις ιατρικές ανάγκες. Ορισμένα λοιπόν από αυτά είπα ότι τα έχασα, ότι έχω όμως την ελπίδα να ξαναποκτήσω κάποια, ενώ όσα εργαλεία είχα επινοήσει εγώ, σχεδιάζοντας ο ίδιος τα προπλάσματα από κερί και δίνοντάς τα στους σιδηρουργούς, ότι δεν ήταν πλέον δυνατό να τα έχω, χωρίς να αφιερώσω πολύ χρόνο και εντατική δουλειά· όπως επίσης και τα βιβλία που τα είχα διορθώσει με το ίδιο μου το χέρι, συγγράμματα ανθρώπων παλιών, αλλά και έργα που είχα γράψει εγώ, και βέβαια τα λεγόμενα «αντίδοτα» – που είπες ότι ξέρεις πως διέθετα πάρα πολλά – και κυρίως αυτό που λέμε «θηριακή», κάπου ογδόντα λίτρα, και κιννάμωμο τόσο που δεν μπορεί να βρει κανείς σε όλους μαζί τους ειδικούς εμπόρους, καθώς και όλα τα άλλα σπάνια πράγματα που εγώ τα είχα σε αφθονία.

3 Είπες επίσης πως πληροφορήθηκες ότι και ο Κάλλιστος, ο γραμματικός, επειδή χάθηκαν στην πυρκαγιά τα βιβλία του, από απελπισία και λύπη έλιωσε και ο ίδιος μαζί τους και πέθανε, και ότι διάφοροι άλλοι κυκλοφορούσαν ντυμένοι στα μαύρα για καιρό, αδυνατισμένοι και χλωμοί, όμοιοι με τους βαρυπενθούντες. Γιατί, έχοντας βέβαια κάποια σιγουριά για τις αποθήκες της Ιεράς Οδού, επειδή θεωρούσαν ότι δεν κιν-

δύνευαν καθόλου ἀπὸ φωτιά, οἱ ἄνθρωποι ἐναπόθεταν σὲ αὐτές τὰ πιο πολύτιμα πράγματά τους· καὶ εἶχαν αὐτὴ τὴ σιγουριά, ἐπειδὴ οἱ ἀποθήκες οὔτε ξύλινες ἦταν – ἀν ἐξαίρεσει κανεῖς τὰ παράθυρα – οὔτε συνόρευαν με κάποια ἰδιωτικὴ κατοικία, καὶ ἐπιπλέον ἐπειδὴ φρουροῦνταν ἀπὸ στρατιωτικὴ φρουρά, καθὼς στὸν τόπο ἐκεῖνο φυλάσσονταν τὰ ἀρχεῖα τεσσάρων ἐπιτρόπων τοῦ Καίσαρα. Καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγὸ πληρώναμε καὶ ὑψηλότερο ἐνοίκιο ὅσοι νοικιάζαμε χώρους στὶς ἀποθήκες ἐκεῖνες καὶ ἀσφαλιζάμε ἐκεῖ με ἐμπιστοσύνη τὰ πράγματα ποὺ θεωρούσαμε σημαντικά.

4 Ἀλλὰ ἐμένα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινὴ αὐτὴ συμφορὰ με βρήκε καὶ μιὰ ἄλλη, προσωπικὴ: φεύγοντας γιὰ τὴν Καμπανία, ὅλα τὰ ἐργαλεῖα ποὺ εἶχα στὸ σπίτι μου καὶ τὰ φάρμακα καὶ τὰ βιβλία καὶ πολλὰ ἀσημένια σκευὴ τὰ ἐβάλα στὴν ἀποθήκη, γιὰ νὰ εἶναι ἀσφαλὴ ὅσο λείπω ἀπὸ τὴν πόλη· καὶ ὅλα αὐτὰ λοιπὸν, συγκεντρωμένα ἐκεῖ μαζὶ με τὰ κειμήλιά μου, καταστράφηκαν. Ὅτι ἐτσι ἐγίναν τὰ πράγματα εἶπες πὼς τὸ πληροφορήθηκες καὶ ὁ ἴδιος, ὅτι θέλεις ὅμως νὰ τὸ ἀκούσεις πιο ἐγκυρα ἀπὸ μένα. Τὸ γεγονός ὅτι οὔτε με ὅλα αὐτὰ ποὺ με βρήκαν δὲν λυπήθηκα σου φάνηκε πραγματικὰ ἀπίστευτο, καὶ εἶναι σαφές ὅτι αὐτὸ ποὺ ἀνέφερες στὸ γράμμα σου ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὴν ἀλήθεια. Γιατί ὅταν πληροφορήθηκα στὴν Καμπανία ὅτι ὅλα εἶχαν χαθεῖ, τὸ ἀντέξα πολὺ εὐκόλα, χωρὶς νὰ λυπηθῶ οὔτε γιὰ λίγο. Καὶ ὅταν ἐπέστρεψα στὴ Ρώμη μου ἔλειπαν τὰ πάντα, χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταπιαστέῃ κανεῖς με τίποτε· τὴ δυσκολία τοῦ πράγματος τὴν ἐνίωσα γρήγορα, ὅπως τὴ νιώθω καὶ μέχρι σήμερα, καθὼς κάθε μέρα μού λείπει κάθε φορὰ ἄλλο βιβλίον καὶ ἄλλο ἐργαλεῖο καὶ ἄλλο φάρμακο. Καὶ βέβαια τὸ πιο φοβερό σὲ σχέση με τὴν ἀπώλεια τῶν βιβλίων δὲν τὸ ἔχεις ἀντιληφθεῖ: ὅτι δὲν ὑπάρχει πια καμία ἐλπίδα νὰ ξαναφτιαχτοῦν, ἀφοῦ ἐκεῖνη τὴ μέρα κάηκαν ὅλες οἱ βιβλιοθήκες στὸ Παλάτιο.

5 Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατό νὰ βρεῖ κανεῖς ἀπὸ ἀλλοῦ οὔτε ὅσα βιβλία εἶναι σπάνια, καὶ δὲν ὑπάρχουν ποθενά, οὔτε βιβλία ποὺ δὲν εἶναι σπάνια, τὰ ὁποῖα ὅμως ἦταν ἐξαιρετικῆς ποιότητος λόγω τῆς ἀκρίβειας τῆς γραφῆς τους – π.χ. τὰ ἀντίγραφα τοῦ Καλλίνου καὶ τοῦ Ἀττικοῦ καὶ τοῦ Πεδουκαίου, καὶ βέβαια τὰ ἀριστάρχεια, δηλαδὴ δύο ὁμηρικὰ κείμενα, καὶ ὁ Πλάτων τοῦ Παναιτίου, καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνάλογης ἀξίας, σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονταν κατὰ γράμμα ὅσα ἀκριβῶς ἐγράψαν με τὸ χέρι τους σὲ κάθε βιβλίον ἢ ἐπιμελήθησαν οἱ συγγραφεῖς τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα φέρουν τὰ βιβλία. Διότι ὑπῆρχαν πολλὰ αὐτόγραφα κείμενα πολλῶν παλιῶν γραμματικῶν καὶ ρητόρων καὶ γιαιτρῶν καὶ φιλοσόφων.

6 Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, σὲ μιὰ τέτοια ποιότητα καὶ ποσότητα, ἔχασα τὴν ἴδια μέρα καὶ ὅσα βιβλία εἶχαν καθαρὸγραφεῖ μετὰ τὴ διόρθωση, ἀπὸ

εκείνα που ήταν ασαφή λόγω αντιγραφικών λαθών, π.χ. από αυτά που προανέφερα, ώστε να κάνω μια δική μου έκδοση, έχοντας αποκαταστήσει με ακρίβεια τις γραφές, για να μην υπάρχει τίποτε περιττό ούτε να παραλείπεται κάτι, ούτε καν μια «παραγραφή», απλή ή διπλή, ή μια «κορωνίδα» λάθος τοποθετημένες μέσα στο κείμενο· δεν χρειάζεται να μιλήσω για τις τελείες και τα κόμματα, τα οποία, όπως ξέρεις, παίζουν στην περίπτωση των ασαφών κειμένων έναν τόσο μεγάλο ρόλο, ώστε αν κανείς τους δώσει τη δέουσα προσοχή να μη χρειάζεται καν εξηγητή.

7 Τέτοιου είδους ήταν τα βιβλία του Θεοφράστου και του Αριστοτέλη και του Ευδήμου και του Κλειτομάχου και του Φαινία, καθώς και τα περισσότερα βιβλία του Χρυσίππου και όλων των παλιών γιατρών. Και πιο πολύ θα σε στενοχωρήσει το γεγονός ότι εκτός από τα βιβλία που αναγράφονται στους λεγόμενους καταλόγους βρήκα και ορισμένα άλλα στις βιβλιοθήκες του Παλατίου, όπως και την αντίθετη περίπτωση: βιβλία που ως προς τη διατύπωση ολοφάνερα δεν ανήκαν σε αυτόν στον οποίο αποδίδονταν και ούτε ως προς το περιεχόμενό τους ταίριαζαν με αυτόν· και τα βιβλία του Θεοφράστου, κυρίως τα επιστημονικά του συγγράμματα. Διαφορετικά είναι τα βιβλία σχετικά με τα φυτά που περιλαμβάνουν δύο εκτενείς πραγματείες, και τις οποίες έχουν οι πάντες· αντίθετα την πραγματεία που παραδίδεται μαζί με την ανάλογη του Αριστοτέλη τη βρήκα ακριβώς και τη μετέγραψα, η οποία τώρα έχει χαθεί. Και με τον ίδιο τρόπο (βρήκα) και βιβλία τόσο του Θεοφράστου όσο και κάποιων άλλων παλιών συγγραφέων, τα οποία δεν αναγράφονταν στους καταλόγους, όπως και ορισμένα που αναγράφονταν, αλλά που ήταν φανερό ότι δεν ήταν δικά τους.

8 Από αυτά λοιπόν βρήκα πολλά στις βιβλιοθήκες του Παλατίου, και όσα δεν βρήκα εκεί φρόντισα να αντιγραφούν. Κάποια από αυτά καταστράφηκαν τώρα στο Παλάτιο την ίδια μέρα με τα δικά μου, επειδή η φωτιά δεν κατέστρεψε μόνο τις αποθήκες της Ιεράς Οδού, αλλά πριν από αυτές και εκείνες που βρίσκονταν κοντά στο τέμενος της Ειρήνης, και στη συνέχεια τις αποθήκες του Παλατίου και της λεγόμενης Τιβεριανής οικίας, στην οποία υπήρχε επίσης και μια βιβλιοθήκη γεμάτη πολλά άλλα βιβλία, αλλά και κάποια από την άλλη μεριά που λόγω της απροσεξίας αυτών που κατά καιρούς τα κακομεταχειρίζονταν ο ένας μετά τον άλλο [...] την εποχή που εγώ πήγα την πρώτη φορά στη Ρώμη ήταν σχεδόν κατεστραμμένα. Αυτά επομένως μας προξένησαν και μεγάλο κόπο κατά την αντιγραφή τους. Τώρα είναι εντελώς άχρηστα, γιατί δεν είναι δυνατό ούτε να τα ξετυλίξει κανείς, επειδή έχουν κολλήσει τα φύλλα από την υγρασία – γιατί η περιοχή είναι ελώδης και βρίσκεται σε βαθύλωμα και είναι αποπνικτική την περίοδο του καλοκαιριού.

9 Ἴσως θα σε στενοχωρούσε και η περίπτωση της μελέτης μου για το αττικό λεξιλόγιο και το λεξιλόγιο της καθομιλουμένης, η οποία, όπως ξέρεις, αποτελείται από δύο μέρη: το ένα αντλεί από την αρχαία κωμωδία, ενώ το άλλο από τους πεζογράφους. Από σύμπτωση όμως τα αντίγραφα του δεύτερου μέρους είχαν μεταφερθεί στην Καμπανία· και αν βέβαια η πυρκαγιά στη Ρώμη είχε συμβεί δύο μήνες αργότερα, θα έφθναν στην Καμπανία τα αντίγραφα όλων των μελετών μου. Γιατί είχαν ήδη γίνει διπλά αντίγραφα όλων των έργων μου που προορίζονταν για έκδοση, εκτός από αυτά που θα έμεναν στη Ρώμη, επειδή από τη μια μεριά οι φίλοι μου στην πατρίδα ζητούσαν να τους αποσταλούν όλες οι μελέτες που συνέταξα, για να τοποθετηθούν σε μια δημόσια βιβλιοθήκη, όπως και κάποιοι άλλοι σε άλλες πόλεις τοποθέτησαν ήδη πολλά από τα έργα μου σε βιβλιοθήκες, ενώ από την άλλη και ο ίδιος σκεφτόμουν να έχω αντίγραφα όλων των έργων μου στην Καμπανία. Γι' αυτόν τον λόγο λοιπόν υπήρχαν διπλά αντίγραφα όλων των έργων μου, εκτός από αυτά που θα έμεναν στη Ρώμη, όπως είπα.

10 Η πυρκαγιά λοιπόν συνέβη στο τέλος του χειμώνα, ενώ εγώ σκεφτόμουν να μεταφέρω στις αρχές του καλοκαιριού στην Καμπανία τόσο αυτά που επρόκειτο να μείνουν εκεί όσο και εκείνα που θα έστελνα στην Ασία κατά την περίοδο των μελετημών. Η τύχη όμως μου έστησε παγίδα και μου στέρησε και πολλά άλλα από τα έργα μου αλλά κυρίως και τη μελέτη μου για τις λέξεις, την οποία είχα συνθέσει επιλέγοντας από ολόκληρη την αρχαία κωμωδία. Υπήρχαν επίσης, όπως ξέρεις, και οι κοινές λέξεις καθώς και όλες οι σπάνιες και ασυνήθιστες, τις οποίες κατάφερε να εξηγήσει σε πενήντα βιβλία ο Δίδυμος, από τα οποία ακριβώς είχα κάνει μια επιτομή σε έξι χιλιάδες στίχους.

11 Είχα λοιπόν τη γνώμη ότι μια τέτοια σύνθεση είναι χρήσιμη για τους ρήτορες και τους γραμματικούς ή για όσους θα ήθελαν γενικά να χρησιμοποιούν κάποιες αττικές λέξεις οι οποίες αναφέρονται σε πράγματα χρήσιμα και έχουν διαφορετική σημασία. Μια τέτοια περίπτωση είναι και αυτό που αναφέρθηκε πρόσφατα, όταν κάποιος από τους πετυχημένους γιατρούς στη Ρώμη είπε ότι στα χρόνια του Ιπποκράτη δεν χρησιμοποιούσαν ακόμη τον «χόνδρο» και ότι γι' αυτό εκείνος συνιστά από όλες τις τροφές με βάση τα σιτηρά την «πτισάνη» στο *Περὶ διαίτης ὀξέων*· γιατί, αν φυσικά οι Έλληνες γνώριζαν τον «χόνδρο», ο Ιπποκράτης δεν θα επέλεγε τίποτε άλλο από αυτόν. Σίγουρα πάντως και στο *Περὶ διαίτης ὑγιεινόν* – το οποίο κάποιοι υποστηρίζουν ότι είναι δικό του έργο, ενώ άλλοι λένε ότι είναι του Φιλιστίωνα και άλλοι του Αρίστωνα, ανθρώπων που έζησαν πολύ παλιά – αναφέρεται ο «χόνδρος», αλλά και στους αρχαίους κωμικούς (...).

12 Αλλά για όσα δεν ήταν σαφή σε αυτούς που τα άκουγαν είχαν δοθεί στη δική μου πραγματεία ορισμοί, αυτά τα οποία ο Δίδυμος κατόρθωσε να εξηγήσει με τον σωστό τρόπο: για τη «βρώμη» και το «λαθούρι» και το «ρόβι» και τον «χόνδρο», καθώς και για τα άλλα δημητριακά, και τα λαχανικά και τα φρούτα και τα δένδρα και τους θάμνους και τους καρπούς και τα βότανα και τα ζώα και τα εργαλεία και τα σκεύη και τα όργανα και για όλα τα άλλα καθημερινά πράγματα και τις λέξεις. Η συλλογή λοιπόν των υπόλοιπων λέξεων αυτού του είδους, εκείνων που είχαν επιλεγεί από την αρχαία κωμωδία, δεν είχε ακόμη μεταφερθεί στην Καμπανία, ενώ η συλλογή των λέξεων των πεζογράφων είχε από σύμπτωση ήδη μεταφερθεί: καταλαμβάνει σαρανταοκτώ μεγάλα βιβλία, μερικά από τα οποία θα χρειαστεί ίσως να χωριστούν στα δύο, επειδή εκτείνονται σε περισσότερους από τέσσερις χιλιάδες στίχους στο μήκος ενός εξαμέτρου.

13 Τίποτε από αυτά λοιπόν δεν με λύπησε, και ας ήταν πολλά και χρήσιμα και δυσεύρετα, όπως ούτε και η απώλεια των υπομνημάτων μου, τα οποία ανήκαν σε δύο τύπους: κάποια δηλαδή είχαν προσαρμοστεί έτσι ώστε να είναι χρήσιμα και στους άλλους, ενώ ορισμένα ήταν χρήσιμα μόνο σε μένα και σε όποιον έχει την ίδια με μένα υποδομή· επίσης, ως βοήθεια για τη μνήμη, πάμπολλες σύντομες περιλήψεις πάρα πολλών ιατρικών και φιλοσοφικών βιβλίων· ωστόσο ούτε και αυτό με λύπησε. Τι είναι τέλος πάντων, θα πεις, ακόμη πιο σημαντικό από όλα αυτά που ανέφερες, ώστε να μπορεί να σε λυπήσει; Θα σου το πω λοιπόν.

14 Ήμουν πεπεισμένος ότι διέθετα εκπληκτικές συνταγές φαρμάκων, τέτοιες που δεν είχε κανένας άλλος σε όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια, εν μέρει γιατί βοήθησε σε αυτό κάπως και η τύχη, και εν μέρει επειδή και εγώ έδειξα τον ανάλογο ζήλο. Μια διπλή τύχη λοιπόν μου έφερε το καθετί στον δρόμο μου, και η πρώτη ήταν η εξής: Ένας πλούσιος συμπολίτης μας επιδίωξε σοβαρά να ανακαλύψει τη γνώση των σημαντικών φαρμάκων, ώστε αγόραζε κάποιες συνταγές πληρώνοντας περισσότερες από εκατό χρυσές· αυτός εργάστηκε τόσο συστηματικά, ώστε δεν αγόρασε μόνο όσα φάρμακα είχαν ως προς την ουσία τους την επιδοκίμασία όλων γενικά των σύγχρονων γιατρών, αλλά και τα φάρμακα των παλιών γιατρών. Όλων αυτών των φαρμάκων οι συνταγές φυλάσσονταν με απόλυτη ασφάλεια μέσα σε δύο διπλωμένα φύλλα από περγαμηνή, και κάποιος από αυτούς που τις κληρονόμησαν, φίλος μου καλός, χωρίς καν να του το ζητήσω, μου τις έδωσε αυθόρμητα. Αυτή ήταν η πρώτη ευτυχής συγκυρία για την απόκτηση των φαρμάκων· τη δεύτερη άκουσέ την στη συνέχεια.

15 Όταν ήρθα την πρώτη φορά στη Ρώμη, στα τριαντατρία μου χρό-

νια, διαπίστωσα ὅτι ζούσε στην πόλη ἓνας συμπολίτης και συμφοιτητής μου με το ὄνομα Τεύθρας, ο οποίος εἶχε κληρονομήσει τα κείμενα του γιατροῦ Ευμένη, που καταγόταν και αυτός ἀπὸ την Πέργαμο και εἶχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα φάρμακα, ἐνῶ παρασκεύαζε τα πιο πολλά φάρμακα ἀπὸ ὅλους τους ἄλλους γιατρούς. Και τα κείμενα αὐτά εἶχαν συγκεντρωθεῖ στον ἴδιο τόπο σχεδόν ἀπὸ ὅλη την οἰκουμένη ἀπὸ τα ταξίδια που αὐτός εἶχε κάνει, ὕστερα ἀπὸ τα ὁποῖα ἐζήτησε πια στη Ρώμη ὡς τον θάνατό του. Αὐτά λοιπὸν τα κείμενα ο Τεύθρας, που πέθανε ὅταν πρωτοεμφανίστηκε ἡ ἐπιδημία, μου τα κληροδότησε λίγον καιρὸ ἀφότου εἶχα φτάσει για πρώτη φορά, ὅπως προανέφερα, στη Ρώμη. Ἀν λοιπὸν κάποιος διέθετε ἓνα ἐντυπωσιακὸ φάρμακο, το ἐπαιρνα πολὺ εὐκόλα δίνοντας για ἀντάλλαγμα δύο ἢ τρία παρόμοια ἀπὸ αὐτά τα σκευάσματα. Δεν χάθηκε λοιπὸν στην πυρκαγιά μόνον ολόκληρο το συγκεκριμένο υλικὸ – γιατί και αὐτὸ ἀκόμη το θεώρησα ἀσήμαντο – ἀλλὰ και μια πραγματεία που συνέγραψα ἐγὼ με μεγάλη ἀκρίβεια, ἡ πραγματεία *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων*, στην ὁποία ο ἴδιος συνδύαζα και πάλι, με καλύτερο τρόπο, τα πιο ἀποδεκτὰ φάρμακα· και πλέον σώζονται μόνον οἱ συνταγές λίγων φαρμάκων, που δεν επαρκούν ὥστε να τις δίνω στους φίλους μου.

16 Ἴσως λοιπὸν θα πεις ὅτι ἡ εκπλήρωση της ἐπιθυμίας σου ἀναβάλλεται και ὅτι προτιμᾷς να μάθεις πῶς, ἐνῶ ἔχασα μια τόσο μεγάλη ποικιλία πραγμάτων, το καθένα ἀπὸ τα ὁποῖα θα ἦταν ἀπὸ μόνον του αἰτία πολὺ μεγάλης λύπης για τους ἄλλους ἀνθρώπους, ἐγὼ δεν στενοχωρήθηκα, ὅπως κάποιον ἄλλοι, ἀλλὰ ἀντιμετώπισα πολὺ καλὰ το γεγονός. Γι' αὐτὸ ὁμως θα σου δώσω δύο ἀπαντήσεις· ὡς προς την πρώτη, θα πρέπει να θυμηθεῖς ὅτι πολλές φορές με ἔχεις ἀκούσει να ἀναπτύσσω τέτοια ἐπιχειρήματα, τα ὁποῖα θα ἀρχίσω τώρα να σου υπενθυμίζω.

17 Ὦντας φιλήδονος ο Ἀρίστιππος, δεν ἀρκοῦνταν σε μια λιτὴ διατροφή ἀλλὰ ἀγόραζε κάθε μέρα πανάκριβα ἐδέσματα και ἔδινε κάθε φορά ἀφθονα χρήματα στις ωραιότερες εταῖρες της ἐποχῆς του. Παρότι ὁμως ο σπουδαῖος αὐτός ἀνθρωπος εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ πολλά, κάποτε που ἐπέστρεφε ἀπὸ τον Πειραιά (γιατί συνήθιζε πάντα να πηγαίνει με τα πόδια, ὄχι μόνον σε αὐτές τις μικρές διαδρομές ἀλλὰ και στις μεγάλες), ὅταν εἶδε τον υπηρέτη του να μην μπορεῖ να τα βγάλει πέρα με το φορτίο που κουβαλοῦσε – ἦταν ἓνας σάκος γεμάτος χρυσὰ νομίσματα – τον παρότρυνε να πετάξει τόσο, ὥστε να μπορεῖ το ὑπόλοιπο να το μεταφέρει εὐκόλα.

18 Σύμφωνα με την ἴδια ἀντίληψη ἔκανε λοιπὸν και το ἀκόλουθο: Ἐνῶ εἶχε τέσσερα χωράφια στην πατρίδα του, ἔχασε ἀπὸ μια συγκυρία ἓνα ἀπὸ αὐτά, ὥστε του ἔμεναν πλέον τρία. Ὅταν τον συνάντησε λοιπὸν

κάποιος από τους συμπολίτες του και ήταν έτοιμος να του εκφράσει τη λύπη του για τη ζημιά που έπαθε (...). Γέλασε λοιπόν ο Αρίστιππος και είπε: «Γιατί να εκφράζεις εσύ τη λύπη σου σε μένα, που έχω τρία τόσο καλά χωράφια, ενώ εσύ μόνο ένα, και να μη σου εκφράσω τη λύπη μου εγώ;» Έδειξε έτσι πολύ ωραία αυτό που έχεις ακούσει πολλές φορές να το λέω εγώ, ότι δηλαδή δεν πρέπει να εστιάζει κανείς σε κάτι που χάνεται, αλλά να υπολογίζει πώς αυτοί που πήραν από τον πατέρα τους τρία χωράφια δεν θα αντέχουν να έχουν οι άλλοι τριάντα. Γιατί και αν έχουν τριάντα, θα βλέπουν άλλους να έχουν πενήντα· και αν με τη σειρά τους αποκτήσουν και οι ίδιοι τόσα, θα βλέπουν κάποιους άλλους να έχουν εβδομήντα· και αν έχουν τα εβδομήντα, θα βλέπουν άλλους να έχουν περισσότερα από εκατό. Με αποτέλεσμα σιγά σιγά να επιθυμούν τα πάντα· και με την έννοια αυτή θα είναι πάντα φτωχοί, αφού η επιθυμία τους δεν θα ικανοποιείται. Αν όμως κανείς δεν εξετάζει διαρκώς πόσα χωράφια έχει ο άλλος, αλλά πόσα είναι στον ίδιο αρκετά για τα έξοδά του, θα αντέξει εύκολα την απώλεια των περιττών. Γιατί αν κάποιος που έχει ένα μόνο χωράφι το χάσει, θα είναι εντελώς άπορος, ώστε λογικό είναι να λυπηθεί· αν όμως χάσει ένα χωράφι από τα τέσσερα, θα είναι στην ίδια θέση με εκείνους που από την αρχή είχαν τρία· επομένως γι' αυτόν δεν είναι σπουδαίο πράγμα το να μη λυπάται, αφού του μένουν ακόμη τρία χωράφια: σπουδαίο είναι να υπομένει δίχως θλίψη τη φτώχεια του αυτός που δεν έχει ούτε ένα χωράφι, όπως την υπέμενε ο Κράτης. Και γι' αυτόν τον λόγο είναι ακόμη πιο σπουδαίο, αν δεν έχει ούτε καν σπίτι, όπως ο Διογένης.

19 Δεν είναι συνεπώς σπουδαίο πράγμα στην περίπτωση μου το γεγονός ότι δεν λυπήθηκα καθόλου για την απώλεια των αγαθών μου· γιατί πάντοτε αυτά που απέμεναν ήταν πολύ περισσότερα από όσα θα επαρκούσαν. Πιο πολύ αξίζει να νιώσει κανείς συμπόνια γι' αυτόν που από τη μια μεριά ξοδεύει πότε πότε δέκα χιλιάδες δραχμές, ενώ τα έσοδά του είναι εκατό χιλιάδες, και από την άλλη λυπάται για την απώλεια τριάντα χιλιάδων. Γιατί το φυσιολογικό θα ήταν, έστω και αν έχανε και τις υπόλοιπες ενενήντα χιλιάδες, να μη λυπηθεί ούτε και τότε, αφού οι δέκα χιλιάδες θα επαρκούσαν για τη συντήρησή του. Αλλά και η απληστία των ανθρώπων αυτού του είδους μας έχει κάνει να θαυμάζουμε αυτούς που δεν κάνουν τίποτε άξιο θαυμασμού· αν πρέπει πάντως να θαυμάζουμε κάποιους, τότε εκείνους που, ενώ έχουν χάσει τα πάντα, δεν λυπούνται καθόλου, όπως ο Ζήνων ο Κιτιεύς, ο οποίος, όπως λένε, όταν του αναγγέλθηκε ένα ναυάγιο στο οποίο έχασε ό,τι είχε και δεν είχε, είπε: «Μπράβο, Τύχη, που με οδηγείς στο τριμμένο πανωφόρι του φιλοσόφου και στη Στοά».

20 Δεν έκανα, επομένως, και τίποτε σπουδαίο που αδιαφόρησα για την απώλεια κάθε είδους πραγμάτων, όπως αδιαφόρησα και για τη ζωή στη μοναρχική αυλή, την οποία όχι μόνο δεν επιθύμησα ποτέ να ζήσω, αλλά και όταν η τύχη με ωθούσε βίαια προς αυτήν, αντιστάθηκα· όχι μια φορά ούτε δύο, αλλά πολλές. Γιατί ούτε και αυτό είναι σπουδαίο, το ότι δηλαδή δεν τρελάθηκα όπως πολλοί από αυτούς που γέρασαν μέσα στη βασιλική αυλή, αλλά το ότι δεν λυπήθηκα – ενώ έχασα όλα τα φάρμακα, όλα τα βιβλία, και επιπλέον τις συνταγές των σημαντικών φαρμάκων, και επίσης τις σχετικές εκδόσεις που είχα κάνει, καθώς και πολλές άλλες μελέτες μου, από τις οποίες η κάθε μία μόνη της μαρτυρούσε το μέγεθος της εργατικότητάς μου σε όλη μου τη ζωή – αυτό είναι ήδη ένα πρώτο δείγμα ευγένειας και μεγαλοψυχίας.

21 Στη μεγαλοψυχία αυτού του είδους με οδήγησαν καταρχήν αυτά που ξέρεις και συ ο ίδιος – όπως λες πότε πότε, αφού από την αρχή έκανες παρέα με μένα και μορφώθηκες μαζί μου – και στη συνέχεια όσα προστέθηκαν στη Ρώμη ως συνέπεια των εμπειριών μου. Γιατί, να το ξέρεις, μας διαμορφώνει και η παρατήρηση των πολιτικών καταστάσεων, θυμίζοντάς μας τα έργα της τέχνης. Γιατί τα λόγια που βάζει στο στόμα του Θησέα ο Ευριπίδης είναι η μεγαλύτερη αλήθεια από όλες, και αν ακούσεις τους στίχους, θα το ξέρεις:

Αυτό το έμαθα από κάποιον σοφό
και άρχισα να σκέφτομαι έγνοιες και συμφορές
και φανταζόμουν για τον εαυτό μου εξορίες από την πατρίδα
και πρόωρους θανάτους και άλλα πιθανά κακά,
ώστε αν μου συνέβαινε κάποτε κάτι από αυτά που έβαζα στον νου μου,
να μη μου έρθει αναπάντεχο και μου ξεσκίσει την ψυχή.

22 Ο σοφός άνθρωπος λοιπόν υπενθυμίζει διαρκώς στον εαυτό του αυτά που μπορεί να του συμβούν· αλλά και όποιος δεν είναι σοφός, που δεν ζει ωστόσο και σαν ζώο, αφυπνίζεται και αυτός κατά κάποιον τρόπο από όσα συμβαίνουν κάθε μέρα προς τη γνώση των ανθρώπινων πραγμάτων. Έχεις πεισθεί και ο ίδιος, φαντάζομαι, ότι σε όλα τα χρόνια – σύμφωνα με τις ιστορίες που έγραψαν εκείνοι που η δουλειά τους είναι αυτή – οι συμφορές που βρήκαν τους ανθρώπους ήταν μικρότερες από όσες βίωσες τώρα στη σύντομη διακυβέρνηση του Κομμόδου· και εγώ λοιπόν κάθε μέρα βλέποντας αυτά τα δεινά, το ένα μετά το άλλο, γύμνασα τη φαντασία μου για την προοπτική να χάσω όλα όσα έχω.

23 Μετά από αυτό περιμένεις και ο ίδιος να σου συμβεί κάτι κακό, όπως συνέβη και σε άλλους που δεν διέπραξαν κανένα αδίκημα, να σε στείλουν σε κάποιο ερημονήσι. Και εφόσον κάποιος περίμενε να σταλεί

σε ένα τέτοιο νησί, χάνοντας ταυτόχρονα ό,τι είχε και δεν είχε, και προετοίμασε τον εαυτό του να το αντέξει, αν χάσει ένα μόνο πράγμα από όσα του ανήκουν, χωρίς να του αφαιρεθεί τίποτε άλλο από τα υπόλοιπα, δεν πρόκειται να λυπηθεί.

24 Εγώ λοιπόν, ξέροντας εκ πείρας ότι αυτό που είπε ο Ευριπίδης είναι η μεγαλύτερη από όλες τις αλήθειες, σε συμβουλεύω να ασκείς γενικά τις φαντασίες της ψυχής σου, όχι μόνο κατά τα εκάστοτε γυρίσματα των καιρών. Αυτό όμως δεν μπορεί να αναπτυχθεί εκ των υστέρων σε όσους δεν έχουν από τη φύση τους την τάση για γενναιότητα και δεν έχουν λάβει την καλύτερη δυνατή παιδεία· αυτήν εμένα μου την πρόσφερε κάποια καλή τύχη, που βέβαια ξέρεις και συ πόσο σημαντική ήταν, αφού μορφώθηκες μαζί μου. Είχα έναν πατέρα που κάθε φορά που τον θυμάμαι νιώθω να γίνεται η ψυχή μου καλύτερη. Γιατί κανένας άλλος άνθρωπος δεν τίμησε με την ακρίβεια και με τον δικό του τρόπο τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη, και λόγω αυτών και τις άλλες αρετές. Και αυτό το είχε από τη φύση του, χωρίς τη διδασχή της φιλοσοφίας. Γιατί δεν συναναστράφηκε με φιλοσόφους στα νιάτα του, αλλά ασκήθηκε από τα εφηβικά του χρόνια κοντά στον πατέρα του, και δικό μου παππού, από τη μια στην αρετή και από την άλλη στην αρχιτεκτονική, στις οποίες το ίδιο πράγμα ήταν γι' αυτόν η προτεραιότητα. Και ο πατέρας του του έλεγε ότι ο δικός του πατέρας έζησε μια τέτοια ζωή όπως και ο ίδιος, αλλά ότι και ο πατέρας εκείνου και ο παππούς του έζησαν με τον ίδιο τρόπο: ο ένας αρχιτέκτονας και ο άλλος γεωμέτρης.

25 Να πιστεύεις λοιπόν ότι και εγώ έγινα έτσι, όντας από τη φύση μου όμοιος με τους προγόνους μου, και ότι απόκτησα τις ίδιες με εκείνους ψυχικές ποιότητες, αφού δέχτηκα την ίδια με εκείνους παιδεία. Και ξέρω ότι ο πατέρας μου περιφρονούσε τα ανθρώπινα πράγματα, θεωρώντας τα ασήμαντα, κάτι που ισχύει πολύ έντονα και για μένα τώρα στα γεράματα. Και φυσικά δεν θεωρούσε όσους είχαν ζήσει μια ζωή γεμάτη απολαύσεις κάτι καλύτερο από αυτά τα πουλιά που βλέπουμε στη Ρώμη να τα περιφέρουν οι ιδιοκτήτες τους, για να ζευγαρώσουν έναντι αμοιβής με τα θηλυκά· και αυτούς πάλι που περιφρονούν από τη μια μεριά αυτές τις απολαύσεις, αρκούνται όμως από την άλλη απλώς στο να μην πονάει και να μη λυπάται η ψυχή τους, δεν μπόρεσε ποτέ να τους πείσει, καθώς καταλάβαινε από διαίσθηση ότι το αγαθό είναι κάτι μεγαλύτερο και ανώτερο, κάτι που έχει μια δική του ξεχωριστή φύση και δεν περιορίζεται στο να μην πονάει κανείς και να μη λυπάται. Αλλά και αν κανείς, αφήνοντάς τα αυτά πίσω, θεωρήσει ότι το αγαθό είναι η γνώση των θείων και των ανθρώπινων πραγμάτων, σε αυτό διαπιστώνω ότι οι άνθρωποι έχουν πολύ μικρό μόνο μερίδιο. Και αν αυτό είναι πολύ

μικρό, είναι φανερό ότι δεν έχουμε ακριβή γνώση και για όλα τα άλλα. Γιατί όποιος δεν ξέρει συνολικά τι είδους είναι τα θεία και τα ανθρώπινα πράγματα, δεν μπορεί ούτε στις επιμέρους περιπτώσεις και ούτε με επιστημονική γνώση να διαλέξει ή να απορρίψει κάτι. Γι' αυτόν τον λόγο θεώρησα ότι είναι δύσκολη η ενασχόληση με την πολιτική και η ευθύνη για τους ανθρώπους, διαπιστώνοντας ταυτόχρονα ότι η πλειονότητα των ανθρώπων δεν ωφελείται καθόλου από την προσπάθεια που καταβάλλουν οι άξιοι και οι σημαντικοί.

26 Επειδή αυτός ο τρόπος σκέψης με συντροφεύει πάντοτε, πιστεύω ότι είναι όλα ασήμαντα, και οι δημόσιες συζητήσεις και τα εργαλεία και τα φάρμακα και η φήμη και ο πλούτος, και δεν θα μπορούσα να θεωρήσω ότι αξίζει να ασχοληθώ σοβαρά μαζί τους. Αυτός όμως που νομίζει ότι όλα είναι ασήμαντα γιατί να νοιάζεται γι' αυτά; Γιατί να του προκαλούν ενδιαφέρον; Διότι η φυσική συνέπεια γι' αυτόν που νομίζει ότι έχει στερηθεί τα μεγαλεία είναι και να λυπάται και να τα επιδιώκει, όχι όμως και γι' αυτόν που τα περιφρονεί σταθερά ως το τέλος. Ότι για το καθένα από αυτά για τα οποία είπα ότι είναι ασήμαντα δεν έκανα απλώς μια δήλωση, αλλά τα συζήτησα με πολλή ακρίβεια, θα το διαπιστώσεις, αν διαβάσεις όσα έχω γράψει για το καθένα από αυτά. Πάντως, μα τους θεούς, ούτε αυτά τα έκανα με ιδιαίτερη φροντίδα ούτε με την αίσθηση ότι κάνω κάτι πολύ σημαντικό, αλλά τα έγραφα εν είδει παιχνιδιού. Κάποιοι βέβαια πιστεύουν ότι η «απουσία ενόχλησης» είναι αγαθό, πράγμα που δεν ξέρω να ισχύει ούτε για τον εαυτό μου ούτε για κάποιον άλλο άνθρωπο ούτε για κάποιο ζώο· γιατί βλέπω ότι τα πάντα θέλουν δράση, τόσο σωματική όσο και ψυχική. Αλλά αυτήν ακριβώς τη θέση την έκανα σαφή με πολλές επισημάνσεις και σε κάποια άλλα έργα και στα έργα μου *Εναντίον του Επικούρου*.

27 Σου έδωσα, φαντάζομαι, μια πλήρη απάντηση στην ερώτηση που έκανες σχετικά με την «αλυπία»· νομίζω όμως ότι θα προσθέσω και μια διευκρίνιση: ίσως φαντάζεσαι ότι και ο ίδιος – όπως ακριβώς διαβεβαίωσαν ορισμένοι φιλόσοφοι – δηλώνω κατηγορηματικά ότι σε καμία περίπτωση, ούτε και στη συγκεκριμένη, δεν πρόκειται να λυπηθώ, ιδίως επειδή υποστηρίζεις ότι ποτέ δεν με έχεις δει να λυπάμαι. Εγώ όμως δεν είμαι σε θέση να βεβαιώσω ότι υπάρχει κάποιος τόσο σοφός ώστε να είναι απόλυτα απαθής· ξέρω ωστόσο σίγουρα πως ο ίδιος δεν είμαι τέτοιος: αδιαφορώ για την απώλεια αγαθών, ως το σημείο που δεν θα με στείλουν σε ένα ερημονήσι, αφού μου στερήσουν τα πάντα· αδιαφορώ και για τον σωματικό πόνο, χωρίς να υπόσχομαι ότι αδιαφορώ και για το βασανιστήριο του ταύρου του Φαλάριδος. Θα μου προκαλέσει επίσης λύπη και η καταστροφή της πατρίδας μου και η τιμωρία που υφίσταται

ένας φίλος μου από κάποιον τύραννο και άλλες παρόμοιες περιπτώσεις, και παρακαλώ τους θεούς ποτέ να μη μου συμβεί κάτι από αυτά. Και επειδή ως τώρα τίποτε τέτοιο δεν μου συνέβη, γι' αυτό με έχεις δει να μη λυπάμαι καθόλου.

28 Και απορώ με τον Μουσώνιο που συνήθιζε κάθε φορά να λέει, όπως υποστηρίζουν, «Δία μου, στείλε μου μια δύσκολη κατάσταση»· εγώ αντίθετα παρακαλώ συνέχεια «Δία μου, μη μου στείλεις μια δύσκολη κατάσταση που θα μπορούσε να με στενοχωρήσει». Έτσι και για την υγεία του σώματός μου προσεύχομαι να είναι πάντοτε γερό, χωρίς να θέλω να σπάσω το κεφάλι μου για να δείξω καρτερικότητα· και παρ' όλο που θεώρησα σωστό να ασκώ τη φαντασία μου για κάθε δεινό που θα μπορούσε να συμβεί, ώστε να μπορώ να το αντέξω με τον σωστό τρόπο, δεν θα ευχόμουν να μου συμβεί τίποτε από αυτά που θα μπορούσαν πράγματι να με λυπήσουν. Γιατί έχω την αίσθηση ότι καταλαβαίνω ακριβώς την ποιότητα που διαθέτει το σώμα και η ψυχή μου· δεν θα ήθελα λοιπόν ούτε να προκύψει μια τόσο σοβαρή εξωτερική αιτία ώστε να μου καταστρέψει την υγεία, ούτε μια δύσκολη κατάσταση που να ξεπερνάει τις δυνατότητες της ψυχής μου. Σε καμία περίπτωση, φυσικά, δεν παραμελώ την καλή τους κατάσταση, αλλά προσπαθώ διαρκώς, με όσες δυνατότητες διαθέτω, να τα εφοδιάσω με τόση δύναμη, ώστε να μπορούν να αντέξουν όσα τους προκαλούν λύπη. Γιατί, έστω και αν δεν περιμένω να έχω ούτε στο σώμα τη δύναμη του Ηρακλή ούτε στην ψυχή, που οι σοφοί λένε ότι διαθέτω, πιστεύω ότι είναι καλύτερα να μην παραλείψω με τη θέλησή μου καμία άσκηση – γιατί αυτό που είπε ο Θησέας έχει την απόλυτη επιδοκιμασία μου – και αυτή είναι η μόνη λύση που βρίσκω για τις καταστάσεις που προξενούν λύπη. Γιατί βέβαια δεν είμαι υπεράνω όλων αυτών των καταστάσεων, και γι' αυτό προσπαθώ κάθε φορά να λέω στους φίλους μου ότι τίποτε ποτέ δεν υποσχέθηκα ότι είμαι ικανός να κάνω, χωρίς να το δείξω στην πράξη· ότι δηλαδή αδιαφορώ για οποιαδήποτε απώλεια χρημάτων, μέχρι το σημείο που μου απομένει τόση περιουσία ώστε ούτε να πεινάω ούτε να κρυώνω – και σε αυτά βέβαια προστίθεται και η δίψα· και για τους σωματικούς πόνους αδιαφορώ, μέχρι το σημείο που μου επιτρέπουν να συζητήσω με έναν φίλο ή, όταν μου διαβάξει κάποιος ένα βιβλίο, να καταλαβαίνω τι λέει. Γιατί αυτά μας στερούν οι δυνατοί πόνοι, και θα ήμουν ευχαριστημένος αν μέσα σε αυτούς θα μπορούσα να δείξω καρτερικότητα.

29 Ως προς τις άλλες συμβουλές που έδωσα γράφοντας για την «αλυπία», αυτές είναι περιττό να τις πω σε σένα, που ξέρω από παλιά ότι και από τη φύση σου και από την παιδεία που έχεις τρως πάντοτε λιτά και φοράς απλά ρούχα και δείχνεις πολύ μεγάλη εγκράτεια στα

σεξουαλικά πράγματα, για τα οποία όσοι είναι σκλάβοι τους χρειάζονται κατ' ανάγκην περισσότερα λεφτά. Αν δεν διαθέτουν πλούτο, πρώτα κλαίνε και αναστενάζουν μέρα νύχτα· έπειτα, καθώς αναλογίζονται τι τους λείπει, ώστε να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους, αναγκάζονται να μένουν ξάγρυπνοι όλες τις νύχτες. Και αν δεν το εξασφαλίσουν, θρηγούν· αν πάλι το εξασφαλίσουν, δεν ικανοποιούνται και γλιστρούν έτσι σ' αυτήν την πολύ άσχημη ζωή, ένα με τις ακόρεστες επιθυμίες τους.

30 Ορισμένοι βέβαια δεν λυπούνται όπως η πλειονότητα των ανθρώπων, αυτοί που αντιμετωπίζουν με μέτρο τις τιμές και τον πλούτο και τη φήμη και την πολιτική δύναμη· γιατί αν κανείς αντιμετωπίζει κάτι από αυτά χωρίς μέτρο, αναγκαστικά ζει μια πολύ δυστυχημένη ζωή, επειδή δεν γνωρίζει την αρετή της ψυχής ούτε καν στοιχειωδώς· θα αυξήσει λοιπόν και τα ελαττώματά της μαζί με τη μόνιμη λύπη του, επειδή δήθεν δεν μπορεί να έχει αυτό που σκόπευε να έχει. Γιατί βέβαια οι πιο μεγάλες επιθυμίες έχουν έναν σκοπό που δεν μπορεί να εκπληρωθεί, ώστε κανένας φυσιολογικός άνθρωπος δεν θα μπορούσε να πάρει στα σοβαρά έναν τέτοιο σκοπό ούτε φυσικά και κάποιον άνθρωπο που παίρνει στα σοβαρά έναν τέτοιο σκοπό. Ωστόσο η πείρα είναι αυτή που μας διδάσκει και για τα απροσδόκητα πράγματα.

31 Πήρα το θάρρος να ρωτήσω κάποιον που είχε εβδομήντα εκατομμύρια ή και περισσότερα, που δεν έδινε όμως ούτε στους άλλους ούτε τα απολάμβανε ο ίδιος. Και αυτός απάντησε: «Όπως ακριβώς προστατεύουμε τα μέλη του σώματός μας, έτσι πρέπει να προστατεύουμε και τα λεφτά». Εντυπωσιασμένος από την κουβέντα του ανθρώπου, μετά τη συνάντησή μας υπαγόρευσα κατά τη συνήθειά μου ένα κείμενο σχετικά με τους φιλοχρήματους πλουσίους, το οποίο επίσης σου έχω στείλει.

ΣΧΟΛΙΑ

Το *Περὶ ἀλυπτίας* είναι μια επιστολή του Γαληνού, απάντηση στην επιστολή ενός φίλου από τα χρόνια της νεότητας και συμφοιτητή (243: *ἐξ ἀρχῆς συναναστραφεὶς καὶ συμπαιδευθεὶς ἡμῖν*). Με αφορμή τις πληροφορίες του ότι ο Γαληνός αντιμετώπισε *ἀλύπως* τις σημαντικές απώλειες που είχε στη μεγάλη πυρκαγιά της Ρώμης, ο φίλος αυτός – που παραμένει ανώνυμος – τον ρωτά για τους τρόπους με τους οποίους εξασφαλίζεται αυτή η ικανότητα χειρισμού της λύπης.

Ο χρόνος της συγγραφής του *Περὶ ἀλυπτίας* μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια στις αρχές του 193 μ.Χ. Όταν ο Γαληνός γράφει τη συγκεκριμένη επιστολή, η *μεγάλη πυρκαϊά* της Ρώμης – η οποία συνέβη το 192,

πριν από τη δολοφονία του αυτοκράτορα Κομμόδου (την 31η Δεκεμβρίου του 192) – ανήκει στο πολύ πρόσφατο παρελθόν (7: *ἔναγχος*), ενώ ο Κόμμοδος αναφέρεται ήδη ως νεκρός (257-259).

Ο τίτλος *Περὶ ἀλυπίας* μαρτυρείται στην αρχαία γραμματεία για τον «πανεπιστήμονα» Ερατοσθένη από την Κυρήνη (3ος αι. π.Χ.),¹ για τον Διογένη από τη Σελεύκεια, γνωστό ως Διογένη Βαβυλώνιο (2ος αι. π.Χ.),² αλλά και για τον Πλούταρχο (*Κατάλογος Λαμπρίας* αρ. 172). Αντίθετα, η «τέχνη ἀλυπίας» που αποδίδεται στον Αντιφώντα³ – είτε πρόκειται για τον Αντιφώντα τον σοφιστή, όπως υποδεικνύει η συμπερίληψη της μαρτυρίας στα αποσπάσματα των Diels-Kranz, είτε για τον ρήτορα Αντιφώντα τον Ραμνούσιο⁴ – ήταν, όπως γίνεται σαφές από τα συμφραζόμενα, μια προφορική τεχνική, και όχι ένα γραπτό κείμενο, όπως συχνά έχει ελληφθεί από τους μελετητές.⁵

Από ειδολογική άποψη το *Περὶ ἀλυπίας* κατατάσσεται στην ευρεία γραμματολογική κατηγορία «επιστολή-δοκίμιο», στην οποία ανήκουν π.χ. οι επιστολές του Επικούρου που διασώζει ο Διογένης Λαέρτιος, αλλά και το *Περὶ εὐθυμίας* του Πλουτάρχου, με το οποίο μοιράζεται σημαντικές ομοιότητες στη μορφή και στο περιεχόμενο.⁶ Ειδικότερα όμως εμφανίζει μια «ανάμειξη διαφορετικών γραμματειακών ειδών», χαρακτηριστική και άλλων γαληνικών έργων, όπως ορθώς έχει διαπιστώσει ο V. Nutton:⁷ Στην *ἀλυπίαν* *stricto sensu* αφιερώνεται μόνο το δεύτερο μέρος του έργου (181 κ.ε.), ενώ το πρώτο πραγματεύεται αναλυτικά το είδος και το μέγεθος των απωλειών του Γαληνού, με ιδιαίτερη έμφαση στην απώλεια κειμένων και με κοινά χαρακτηριστικά με τα αυτοβιογραφικά (και συγχρόνως αυτοβιογραφικά) έργα του, όπως το *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* και το *Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων*. Το επιπλέον, και ιδιαίτερα ενδιαφέρον, στοιχείο που παρέχει το *Περὶ ἀλυπίας* είναι η εικόνα των

1. Σούδα, λ. *Ερατοσθένης*, 2898.12 (= FGtH 241, T 1).

2. PRossGeorg I 22 και PMilVogliano 11· βλ. A. Linguisti, CPF I 1*, αρ. 2, 85-93, και αρ. 6, 110-4· βλ. επίσης Guerard 810.

3. [Πλούταρχος], *Βίοι δέκα ῥητόρων* 833 C-D (= 87A 6 DK = Αντιφών T 6(a) Pendrick): *ἔτι δ' ὦν πρὸς τῇ ποιήσει τέχνην ἀλυπίας συνεστήσατο, ὡσπερ τοῖς νοσοῦσιν ἢ παρὰ τῶν ἰατρῶν θεραπεία ὑπάρχει· ἐν Κορίνθῳ τε κατεσκευασμένος οἴκημά τι παρὰ τὴν ἀγορὰν προσέγραψεν, ὅτι δύναται τοὺς λυπομένους διὰ λόγων θεραπεύειν· καὶ πυνθανόμενος τὰς αἰτίας παρεμυθεῖτο τοὺς κάμνοντας. νομίζων δὲ τὴν τέχνην ἐλάττω ἢ καθ' αὐτὸν εἶναι ἐπὶ ῥητορικὴν ἀπετράπη.*

4. Βλ. Pendrick 241.

5. Βλ. π.χ. Dillon-Gergel 138: «He composed a manual for the cure of grief (*tekhnē alypias*)».

6. Για το είδος «επιστολή-δοκίμιο» στο πλαίσιο της αρχαίας επιστολογραφίας βλ. Stirewalt 1991, 147-171, ιδίως 159-161, και 1993, 18-20.

7. Nutton 1972, 51.

περιεχομένων της προσωπικής βιβλιοθήκης του Γαληνού. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι το δεύτερο μέρος του αποτελεί στην πραγματικότητα και το μοναδικό δείγμα έργου *Περὶ ἀλυπίας* βάσει του οποίου θα μπορούσαν να διατυπωθούν ειδολογικές παρατηρήσεις που να ισχύουν ενδεχομένως και για τα άλλα, χαμένα σήμερα, ομότιτλα έργα της αρχαίας γραμματείας.

Η πραγμάτευση της θεματικής της *ἀλυπίας* συσχετίζεται συχνά στην έρευνα (και συνεξετάζεται εν παρόδω) με το γραμματειακό είδος των *παραμυθητικῶν λόγων* (*consolationes*).⁸ Αυτό είναι ως ένα βαθμό εύλογο, επειδή και στις δύο περιπτώσεις το θέμα είναι η «απαλλαγή από τη λύπη», ενώ κείμενα, τα οποία επιτρέπουν ειδολογικές παρατηρήσεις, σώζονται σήμερα μόνο από το είδος της *παραμυθίας*,⁹ όπως π.χ. ο *Παραμυθητικός πρὸς γυναῖκα* (608A-612B) του Πλουτάρχου και ο ψευδοπλουτάρχειος *Παραμυθητικός πρὸς Ἀπολλώνιον* (101E-121) ή τα *Ad Marciam de consolatione*, *Ad Polybium de consolatione* και η 99η επιστολή του Σενέκα.¹⁰

Μεταξύ των δύο κατηγοριῶν κειμένων, εντούτοις, υπάρχει μια σημαντική διαφορά: στόχος ενός παραμυθητικού κειμένου είναι να παράσχει επιχειρήματα τα οποία θα ανακουφίσουν τη λύπη του αποδέκτη του (και, βεβαίως, ενός ευρύτερου αναγνωστικού κοινού), η οποία προήλθε – κατά κανόνα¹¹ – από τον θάνατο κάποιου προσφιλοῦς προσώπου. Η *ἀλυπία*, αντίθετα, είναι μια (επιδιωκόμενη) σταθερή κατάσταση της ψυχής, μια «ἔξις καθ' ἣν ἀνέμπτωτοί ἐσμεν εἰς λύπας», όπως ορίζεται στους ψευδοπλατωνικούς *Ὅρους* (412c). Η *ἔξις* αυτή, αποτέλεσμα φιλοσοφικῶν πεποιθήσεων και προληπτικῆς ἀσκησης, οχυρώνει το άτομο ἐναντι της λύπης και καθιστά ἐν τέλει περιττή την ἐκ των υστέρων *παραμυθίαν*.¹²

Η διαφοροποίηση αυτή προκύπτει με σαφήνεια ἀπὸ ἓνα χωρίο του Επικτήτου (3.24.116: *Ταῦτα ἔχων ἀεὶ ἐν χερσὶ καὶ τρίβων αὐτὸς παρὰ*

8. Βλ. και Boudon-Millot 75.

9. Το είδος ανήκει σε μια μακρά παράδοση στην οποία σημαντική επίδραση άσκησε το χαμένο σήμερα *Περὶ πένθους* του Ακαδημεικού Κράντορα (π. 325-275 π.Χ.). βλ. Κικέρωνα *Ad Att.* 12.14.3· *Tusc. disp.* 1.115· 3.71· Διογ. Λαέρτ. 4.27.

10. Επιπλέον υπάρχουν μαρτυρίες για χαμένα έργα, π.χ. για την *Consolatio* του Κικέρωνα, έργο αυτοπαραμυθίας με αφορμή τον θάνατο της κόρης του Τυλλίας το 45 π.Χ. Βλ. επίσης και τους τίτλους *Παραμυθητικός πρὸς Ἀσκληπιάδην* και *Παραμυθητικός πρὸς Φηστίαν* για τον Πλούταρχο (Κατάλογος Λαμπρία 111 και 157, αντίστοιχα). Για την παραμυθητική λογοτεχνία κλασική παραμένει η μελέτη του Rudolf Kassel· η πιο πρόσφατη συζήτηση του θέματος ἀπὸ τον Schorn· βλ. επίσης Scourfield 15-33 και Γρόλλιο.

11. Και η εξορία, πρόξενος λύπης, προκάλεσε παραμυθητικά κείμενα, όπως π.χ. το *Ad Helviam matrem de consolatione* του Σενέκα, που είναι ένα κείμενο παρηγορίας προς τη μητέρα του για τη δική του εξορία.

12. Βλ. Armisen-Marchetti 105.

σαυτῷ καὶ πρόχειρα ποιῶν οὐδέποτε δεήσῃ τοῦ παραμυθουμένου, τοῦ ἐπιρρωννύντος. καὶ γὰρ αἰσχροὺς ... τὸ λόγον μὴ ἔχειν ἀρκοῦντα πρὸς ἀφοβίαν, πρὸς ἀλυπίαν), ἐνῶ φαίνεται νὰ υποστηρίζεται καὶ στὴν περιπτώσῃ τοῦ Γαληνοῦ ἀπὸ τὴν παράλληλῃ παρουσία (στὴν ἴδια με τὸ *Περὶ ἀλυπίας* ἐνότητᾶ τοῦ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*) καὶ ἐνός τίτλου *Περὶ παραμυθίας*. Στὴν ἴδια ἐνότητᾶ, ἐξάλλου, ἐντάσσεται καὶ τὸ σωζόμενον *Περὶ τῶν ἰδίων ἐκάστω παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων τῆς διαγνώσεως*, σὲ δύο βιβλία, στὸ ὁποῖο ἡ πραγμάτευση τοῦ πάθους τῆς λύπης παρουσιάζει ἐντυπωσιακὲς ὁμοιότητες στὴ διατύπωση καὶ στὸ περιεχόμενο με τὸ *Περὶ ἀλυπίας*. Βεβαίως, δεδομένου ὅτι ἡ ἀλυπία εἶναι τὸ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα καὶ στὴν παραμυθητικὴ γραμματεία,¹³ εἶναι φυσικὸ σὲ ἓνα ἔργο *Περὶ ἀλυπίας* νὰ ἐμφανίζονται κοινοὶ με αὐτὴν τόποι: ἐπιχειρήματα, θέσεις καὶ παραδείγματα.

Στὸ κείμενον τοῦ Γαληνοῦ, τὸ μόνον σωζόμενον *Περὶ ἀλυπίας*, εἶναι ἐμφανὴς ἡ σχέση με μιὰ καθιερωμένη λογοτεχνικὴ (1) ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὴ (2) παράδοση, καθὼς καὶ ἡ διαφοροποίηση ἀπὸ τὴν παραδόσεις αὐτὲς (3).

1. Ἡ πραγμάτευση τοῦ θέματος τῆς ἀλυπίας παρουσιάζει σαφῶς στὴ μορφή καὶ στὸ περιεχόμενο ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κειμένων ποὺ ὁδήγησαν τοὺς μελετητὲς τὸν 19ο αἰ. νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ «εἶδος» τῆς κυνικῆς-στωικῆς διατριβῆς. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου, ὁ ὁποῖος προκάλεσε πολὺ μεγάλη συζήτηση, προσδιορίζεται σήμερον ποικιλοτρόπως στὴν ἐρευνα.¹⁴ Ἀν ἐντούτοις – ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν λεπτομέρειες τῆς διαμάχης μετὰξὺ τῶν σύγχρονων μελετητῶν – θεωρήσουμε ὅτι ὁ ὅρος μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ σύντομες πραγματείες ἠθικοῦ περιεχομένου (με διδακτικὸς καὶ προτρεπτικὸς στόχος), οἱ ὁποῖες ἀνήκουν στὴ «λαϊκὴ φιλοσοφία» (με τὴν ἐννοία ὅτι δὲν ἀπευθύνονται σὲ φιλοσόφους) καὶ χρησιμοποιοῦν παραδοσιακὸ υλικὸ, κοινὸς τύπους, στερεοτυπικὰ παραδείγματα καὶ παραθέματα ἀπὸ ποιητὲς καὶ φιλοσόφους, τότε τὸ *Περὶ ἀλυπίας* τοῦ Γαληνοῦ ἀνήκει ἀκριβῶς στὴν κατηγορία αὐτή.

2. Παρότι ὁ ὅρος ἀλυπία χρησιμοποιήθηκε με ἠθικὸ περιεχόμενο ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* 7 13, 1153a 31· 9 11, 1171b 8· πρβ. *Ῥητ.* 1 5, 1361b 27· 2 3, 1380b 4) καὶ, σύμφωνα με ἀρχαῖες μαρτυρίες, ἀπὸ τὸν Σπεύσιππο (60e-f Lang = 113-114 Isnardi Parente = 80d-e Tarán), ἡ ἐννοία ἀλυπία θεματοποιεῖται ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς καὶ ἀνάγεται σὲ *τελικὸν ἀγαθόν* (Χρύσιππος, SVF 3.107· πρβ. 3.112). Δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι οἱ τίτλοι ἔργων *Περὶ ἀλυπίας* ποὺ ἤδη ἀνα-

13. Βλ. χαρακτηριστικὰ [Πλούτ.], *Παραμυθητικὸς πρὸς Ἀπολλώνιον* 103F: *κράτιστον δὴ πρὸς ἀλυπίαν φάρμακον ὁ λόγος*· πρβ. καὶ 114C: *φάρμακον ἀλυπίας εἶναι μέγιστον*.

14. Βλ. τὴν ἀναλυτικότερη κριτικὴ συζήτηση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ἀπὸ τὸν Fuentes González 44-55.

φέρθηκαν συνδέονται με τη Στοά: ο Διογένης ο Βαβυλώνιος ήταν ο εκπρόσωπος της Στοάς στην πρεσβεία των φιλοσόφων που έστειλε η Αθήνα στη Ρώμη το 155 π.Χ. και στην οποία μετείχαν επίσης ο Ακαδημεικός Καρνεάδης και ο Περιπατητικός Κριτόλαος. Ο Ερατοσθένης, εξάλλου, υπήρξε μαθητής του Στωικού Αρίστωνα του Χίου (SVF 1.338), ενώ είχε σχέσεις και με τον ιδρυτή της Στοάς, τον Ζήωνα τον Κιτιέα (βλ. Ερατοσθ. FGtH 241, T 10,19-22). Όσο για τον τίτλο *Περὶ ἀλυπίας* που μαρτυρείται για τον Πλούταρχο – ο οποίος θεωρείται, όπως και ο Γαληνός, Μεσοπλατωνικός – πρέπει να ισχύει ό,τι και για κάποια άλλα έργα του, π.χ. για το έργο του *Περὶ ἀοργησίας* (452E - 464D). Το θέμα της ὀργῆς – που παραπέμπει επίσης στους Στωικούς (βλ. π.χ. Αντίπατρο Ταρσέα SVF 3.65, Σενέκα *De ira*, Επίκτητο 1.18· 1.28) – πραγματεύεται και ο Γαληνός, όπως και το θέμα της ἀλυπίας, στο *Περὶ τῶν ἰδίων ἐκάστω παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων τῆς διαγνώσεως*. Ο Dillon εξήγησε τα εμφανώς στωικά χαρακτηριστικά του *Περὶ ἀοργησίας* (όπως και του *Περὶ εὐθυμίας* και του *Περὶ φυγῆς*) μέσω της «παράδοσης του γραμματειακού είδους» στο οποίο ανήκει το θέμα του Πλουτάρχου, της παράδοσης της «κυνικής-στωικής διατριβῆς». ¹⁵ Αντίθετα ο Trapp, ¹⁶ ο οποίος ορθῶς επισημαίνει ότι το ίδιο ισχύει και για τον Γαληνό, αποδίδει τη διάσταση αυτή σε ένα είδος εκλεκτικισμού τόσο του Πλουτάρχου όσο και του Γαληνού. Η λακωνική και γενική επισήμανση του Frede ¹⁷ ότι ο Γαληνός οφείλει στην πραγματικότητα πάρα πολλά στον Στωικισμό επιβεβαιώνεται στο *Περὶ ἀλυπίας*: Τόσο το πλαίσιο όσο και ο χειρισμός του θέματος ανάγονται σε στωικές θέσεις, και ειδικότερα στη στωική γραμματεία *περὶ παθῶν* (π.χ. Ζήνων SVF 1.41· Χρύσιππος SVF 3.456-488· Ποσειδώνιος 89 Edelstein-Kidd = 404 Theiler)· αυτό υποδεικνύουν τα παράλληλα και η ορολογία, καθώς και ο ρόλος της στωικής ἀσκήσεως. Από τη στωική οπτική γίνεται επίσης και η σαφής αντιπαράθεση με το επικούρειο δόγμα της ἀοχλησίας.

3. Αν όμως το ίδιο το θέμα και η παράδοσή του είναι αυτά που υπογορεύουν τη στωική οπτική και, κατ' επέκταση, την αντιεπικούρεια στάση του Γαληνού, το *Περὶ ἀλυπίας* δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί έργο στωικής «ορθοδοξίας». Κάτι τέτοιο άλλωστε θα ήταν αντίθετο προς τη διακηρυγμένη θέση του Γαληνού ότι δεν υπήρξε ποτέ οπαδός οποιασδήποτε αἱρέσεως: Στο θέμα της ἀλυπίας διαφοροποιείται ρητά από τη στωική ἀ-πάθειαν (στην οποία εντάσσεται και η απόλυτη ἀ-λυπία) και

15. Dillon 1977, 189.

16. Trapp 91-93.

17. Frede 2003, 75.

νομιμοποιεί στον αποκαλυπτικό διορισμόν του, με ένα σκεπτικό συναφές προς τη θέση της πλατωνικής-αριστοτελικής μετριοπαθείας, την λύπην ως αντίδραση σε ακραία επώδυνες καταστάσεις.

1-2: Ο αποδέκτης της επιστολής του Γαληνού Π. *άλυπίας* του θέτει γραπτώς το ίδιο ακριβώς ερώτημα που του είχε θέσει προφορικά εκείνος ο νεαρός από τον στενό φιλικό κύκλο του στο Π. τῶν ιδ. *ἐκάστ. παθ. καὶ ἀμαρτ. διαγν.*, ο οποίος τον είχε επισκεφτεί χαράματα για να μάθει αν η σταθερή κατάσταση *άλυπίας* του Γαληνού – σε αντίθεση με τη δική του τάση να λυπάται ακόμη και για ασήμαντα πράγματα – ήταν αποτέλεσμα άσκησης ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων ή, τέλος, ένα φυσικό χάρισμα (5.37: *καὶ τις τῶν συνηθεστάτων ἐμοὶ νεανίσκων ἐπὶ μικροῖς ἀνιώμενος, ἐς ἐσπέραν ποτὲ κατανοήσας τοῦτο, παραγενόμενος πρὸς με (κατὰ) βαθὺν ὄρθρον ὄλης ἔφη τῆς νυκτὸς ἀγρυπνῶν ἐπὶ τῷδε τῷ πράγματι μεταξὺ πως εἰς ἀνάμνησιν ἀφικέσθαι μου μὴδ' ἐπὶ (τοῖς) μεγίστοις οὕτως ἀνιωμένου, ὡς ἐπὶ τοῖς μικροῖς αὐτός. ἡξίου (δ' οὖν) μαθεῖν, ὅπως μοι τοῦτο περιεγένετο, πότερον ἐξ ἀσκήσεως ἢ τινων δογμάτων ἢ φύντι τοιούτω).*

3 τοῦ πολυχρονίου λοιμοῦ: Πρόκειται για τον λεγόμενο «λοιμό των Αντωνίνων», στον οποίο ο Γαληνός αναφέρεται συχνά στα έργα του, κατά κανόνα με διακριτικά επίθετα, όπως *μεγάλος, μακρός, μακρότατος και πολυχρονιώτατος*. Από τον λοιμό προσβλήθηκαν πρώτα τα στρατεύματα του Λευκίου Βήρου στη Μεσοποταμία το 165, τα οποία, κατά την επιστροφή τους από τον Παρθικό πόλεμο, τον διέσπειραν σε όλη την επικράτεια (βλ. Birley 202-203). Με μεγάλο αριθμό θυμάτων και επανερχόμενος κατά περιόδους, κράτησε ίσως ως το 189 (βλ. Δίωνα Κάσσιο 72.14.3-4: *γένετο δὲ καὶ νόσος μεγίστη ὧν ἐγὼ οἶδα και Littmann 243, σημ. 3*). Μετά από διάφορες εικασίες σχετικά με την ταυτότητα της επιδημίας, με βάση τη συμπτωματολογία που αναφέρει ο Γαληνός (βλ. *Θεραπ. μεθ. 10.360, 367· Π. μελ. χολ. 5.115*), οι μελετητές δέχονται πλέον ότι επρόκειτο κατά πάσα πιθανότητα για ευλογιά (βλ. Littmann· βλ. επίσης Gilliam 225-251· Schlange-Schöningen 133, 144-6, 174· Boudon 2001).

8-9 ἐν τῇ μεγάλῃ πυρκαϊᾷ: Οι αναφορές στη μεγάλη πυρκαγιά της Ρώμης το 192 μ.Χ. εν σχέσει προς την απώλεια των βιβλίων (Π. *συνθ. φαρμ. κ. γέν. 13.362-363· Π. ιδ. βιβλ. 19.19· 21· 41*) και φαρμάκων (Π. *ἀντιδ. 14.65*) επανέρχονται στα έργα του Γαληνού. Στην πυρκαγιά αναφέρεται και ο Δίων Κάσσιος (72.24,1-2: *πρὸ τῆς Κομμόδου τελευτῆς σημεία τάδε ἐγένετο*), ενώ η σχετική περιγραφή του Ηρωδιανού παρουσιάζει ενδιαφέρουσες ομοιότητες με το Π. *άλυπίας*: *πᾶν τὸ τῆς Εἰρήνης τέμενος κατεφλέχθη, μέγιστον καὶ κάλλιστον γενόμενον τῶν ἐν τῇ πόλει*

ξερων. πλουσιώτατον δὲ ἦν πάντων ἱερῶν, δι' ἀσφάλειαν ἀναθήμασι κεκοσμημένον χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου· ἕκαστος δέ, ἃ εἶχεν, ἐκεῖσε ἐθισαυρίζετο. ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐκεῖνης νυκτὸς πολλοὺς ἐκ πλουσίων πένητας ἐποίησεν· ὅθεν ὠλοφύροντο κοινῇ μὲν πάντες τὰ δημόσια, ἕκαστος δὲ τὰ ἴδια αὐτοῦ (Τῆς μετὰ Μᾶρκον βασιλείας ἱστορία 1.14.1-3).

16-7 φάρμακα ... τὰ μὲν ἀπλᾶ τὰ δὲ συγκείμενα: Ο Γαληνὸς διακρίνει δύο μεγάλες κατηγορίες φαρμάκων, τὰ ἀπλᾶ καὶ τὰ σύνθετα ἢ συγκείμενα. Τα πρώτα εἶναι αὐτὰ που παρέχει ἑτοίμα ἡ φύση: κυρίως φυτὰ ἀλλὰ καὶ μέταλλα καὶ ουσίες που προέρχονται ἢ παράγονται ἀπὸ ζῶα· τὰ δεύτερα παρασκευάζονται ἀπὸ τους ειδικούς, οἱ οἱποῖοι ἀναμειγνύουν στις ἀπαιτούμενες ἀναλογίες διάφορα ἀπλᾶ φάρμακα. Στην πρώτη κατηγορία ὁ Γαληνὸς ἀφιέρωσε τὸ ἔργο του Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. Στη δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν τρία ἔργα: τὸ Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ., τὸ Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. καὶ τὸ Π. ἀντιδ.: στο πρώτο ἡ κατάταξη τοῦ υλικοῦ γίνεται κατὰ τὴν πάσχουσα περιοχὴ τοῦ σώματος, στο δεύτερο κατὰ τὸ εἶδος τοῦ φαρμάκου καὶ τὶς ἐνδείξεις, ἐνῶ τὸ τρίτο πραγματεύεται τὴ φαρμακευτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν δηλητηριάσεων. Βλ. Moraux 1985, 170-172· Fabricius 19-23· Vogt 304-322 (ιδίως 310-314), καθὼς καὶ τὶς ἐξειδικευμένες μελέτες που περιλαμβάνονται στὸν συλλογικὸ τόμο τῆς A. Debru, *Galen on Pharmacology*.

17 ἄρμενα: Ο ὅρος, με τὸν οἱποῖο ὁ Γαληνὸς ἀναφέρεται ἐδῶ στὰ ἰατρικὰ ἐργαλεῖα, χρησιμοποιεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη (βλ. Κατ' ἱητρείον 2, 3.276,2 Littré). Ἡ λέξη στὴν κοινὴ τῆς χρῆση σημαίνει «σύνεργα», στὴν ἐιδικὴ ἰατρικὴ ὁρολογία ὅμως εἶναι συνώνυμη με τὰ ὄργανα (Εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἱητρ. 18b.673: νῦν ἀρμένων λέγεσθαι, τῶν ἔμπροσθεν ὀργάνων εἰρημένων)· γιὰ τὴ λ. ἄρμενα ὡς τεχνικὸ ἰατρικὸ ὄρο βλ. τὸν ὀρισμὸ τοῦ Ερωτιανοῦ, γιὰτροῦ τῆς νερόνιας ἐποχῆς: ἄρμενα γὰρ ἰδίως λέγεται τὰ πρὸς τὴν ἰατρικὴν χρεῖαν ἐπιτήδεια ἐργαλεῖα, οἷον σμίλια, φλεβοτόμα καὶ τᾶλλα τὰ τούτοις ὅμοια (ἀπ. 37 Nachmanson)· πρβ. Εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἱητρ. 18b.670-1: τὰς σμίλιας καὶ τὰ τρύπανα καὶ τὰ ἄγκιστρα καὶ τὰς ξυστήρας καὶ τοὺς μνηγιγοφύλακας, ὅσα τε ἄλλα τοιαῦτα προσήκει νῦν ἀκοῦσαι λέγειν αὐτὸν ἄρμενα.

22 ἐπληρωθωμένα: Βλ. τὸ σχόλιο στους στ. 67-70.

24-5 ἀντιδότους ... θηριακῆν: Στὰ ἀντίδοτα ὁ Γαληνὸς ἀφιερώνει ἓνα ἔργο σε δύο βιβλία, τὸ Π. ἀντιδότων, στο οἱποῖο ἐνημερώνει σχετικά με τὴν παρασκευὴ τους, παρέχοντας ταυτόχρονα μιὰ συλλογὴ ἀπὸ σχετικὲς συνταγὲς παλαιότερων γιὰτρῶν. Ὅπως ὁ ἴδιος τὰ ὀρίζει στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὰ ἀντίδοτα (αἱ ἀντίδοτοι) εἶναι φάρμακα γιὰ ἐσωτερικὴ χρῆση, γιὰ χορήγηση δηλαδὴ ἀπὸ τὸ στόμα, σε ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὰ φάρμακα που προορίζονται γιὰ ἐξωτερικὴ χρῆση (14.1: τὰς ἰωμένας τὰ

πάθη δυνάμεις οὐκ ἔξωθεν ἐπιτιθεμένας, ἀλλ' εἴσω τοῦ σώματος λαμβανομένας ἀντιδότους ὀνομάζουσιν οἱ ἰατροί· πρβ. Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 13.463: ὁ δ' Ἀνδρομάχος ἐν ἐνὶ μὲν βιβλίῳ τὰ τῶν ἐκτὸς τοῦ σώματος ἰατρικὰ φάρμακα, καθ' ἕτερον δὲ ἐν ἔγραψε τὰ τῶν ἐντός). Διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες ἀνάλογα με την ἐνδείξη χορήγησης: 1. για την αντιμετώπιση φαρμακευτικῶν δηλητηριάσεων (ἐνεκα τῶν θανασίμων προσφέρονται φαρμάκων), 2. για την αντιμετώπιση δηγμάτων ἰοβόλων ζῶων (τῶν ἰοβόλων ὀνομαζομένων θηρίων), και 3. για την αντιμετώπιση προβλημάτων που ἀνακύπτουν ἀπὸ κακὴ διατροφή (τοῖς ἐκ φαύλης διαίτης γιγνομένοις πάθεσιν ἀρήγουσιν). Τις ιδιότητες και των τριῶν κατηγοριῶν ἀντιδότων συγκεντρώνει ἡ περιφημὴ θηριακὴ, ἓνα σύνθετον φάρμακον ἀπὸ πάρα πολλά συστατικά, μεταξύ των ὁποίων σάρκα ἰοβόλων ζῶων (θηρίων, ἐξ ου και τὸ ὄνομά της), κιννάμωμον (βλ. τὸ σχόλιο στὸν στ. 26) ἀλλὰ και ὄπιο (βλ. 14.85: ὁ τῆς μήκωνος [δηλ. ὀπός], ὃν δὴ και μῆκωνεῖόν τε και ὄπιον ὀνομάζουσιν). Στὴν θηριακὴν εἶναι στὴν πραγματικότητα ἀφιερωμένο τὸ πρῶτο βιβλίον τοῦ Π. ἀντιδ., ἐνὼ στὸ γαληνικὸ corpus περιέχονται δύο ἀκόμη πραγματεῖες με τὸ ἴδιο θέμα, τὸ γνήσιον Πρὸς Πίσ. π. τῆς θηρ. και τὸ Π. θηριακῆς πρὸς Παμφιλανόν, τοῦ ὁποίου ἡ γνησιότητα ἀμφισβητεῖται· βλ. Nutton 1997, 133-151.

Ὁ Γαληνὸς ἐξιστορεῖ τὴν ἐξέλιξη τῆς θηριακῆς και τὶς διαφορετικὲς ὀνομασίες των εἰδῶν τῆς: ἀπὸ τὴν μίθριδάτειον, κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ «πρῶτου εὐρετῆ» τῆς (τοῦ Μίθριδάτη ζ', βασιλιά τοῦ Πόντου μεταξύ 132 και 63 π.Χ.· βλ. Π. ἀντιδ. 14.2), στὴν γαλήνην τοῦ Ἀνδρομάχου τοῦ πρεσβύτερου, γιατροῦ τοῦ Νέρωνα, ὁ ὁποῖος πρῶτος πρόσθεσε και σάρκα ἐχιδνῶν (οὐκ ὀλίγην ἐχιδνῶν σάρκα μίξας τοῖς ἄλλοις, ἦν οὐκ εἶχεν ἢ Μίθριδάτειος· 14.42: ἀντίδοτος ἢ καλουμένη γαλήνη, πρὸς πᾶν πάθος ἐντοσθίδιον, μάλιστα πρὸς τὰ τοῦ στομάχου πάθη και πρὸς τὰ θανάσιμα και περιόδους· πρβ. και Πρὸς Πίσ. π. τῆς θηρ. 14.270-1), ἐνὼ ἀναφέρεται και στὴ δικὴ του ἐνασχόληση με τὸ φάρμακο-πανάκεια: ὁ Γαληνὸς υπῆρξε ὁ ἐπίσημος κατασκευαστὴς τῆς θηριακῆς για τὸν αυτοκράτορα Μάρκο Ἀντωνίνον (14.3-5), τὸν γνωστὸ αυτοκράτορα-στρωικὸ φιλόσοφο Μάρκο Ἀυρήλιον (161-180 μ.Χ.), ἀλλὰ και για τὸν αυτοκράτορα Σεπτίμιον Σεβήρον (193-211 μ.Χ.· βλ. 14.65).

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μάρκος Ἀυρήλιος ἐπαιρνε καθῆμερινά θηριακὴν (Π. ἀντιδ. 14.3-5· 65· 201· Π. τοῦ προγιν. 14.658) – ἐστὼ και σε μικρὴ ποσότητα (14.3: ὄσον Αἰγυπτίου κυάμου μέγεθος ἐλάμβανεν) – σε συνδυασμὸ με τὸ ὅτι ἓνα ἀπὸ τα συστατικά τῆς θηριακῆς ἦταν τὸ ὄπιο και τὴν περιγραφὴ τοῦ Γαληνοῦ για τὴν κατάσταση τοῦ αυτοκράτορα ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ φαρμάκου (14.4: ἐπεὶ δὲ συνέβαινε αὐτῷ νυστάζειν καρωδῶς ἐν ταῖς ὁσημέραι πράξεσιν, ἀφείλε τὸν ὀπὸν τῆς μήκωνος. πᾶ-

λιν οὖν αὐτὸν συνέβη διὰ τὸ πρόσθεν ἔθος...) προκάλεσε ζωνηρή συζήτηση μεταξύ των μελετητῶν σχετικά με το αν ο αυτοκράτορας-φιλόσοφος υπήρξε εξαρτημένος. Για την θηριακὴν βλ. την κλασικὴ μελέτη του Gilbert Watson, και κυρίως Stein· Boudon-Millot 2002, 45-56· Schlange-Schöningh, 187-198· για την υποτιθέμενη εξάρτηση του Μάρκου Αυρηλίου βλ. P. Hadot· Schlange-Schöningh, 198-204.

25-6 εἰς ὄγκον ὀγδοήκοντα λίτρων: Ο Γαληνὸς υπολογίζει την ποσότητα της θηριακῆς σε «λίτρες» κατὰ τη ρωμαϊκὴ μονάδα μέτρησης υγρῶν και στερεῶν (βλ. Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 13.415), χρησιμοποιώντας την τρέχουσα στην εποχὴ του «ελληνικὴ» ορολογία, η οποία συνίσταται στην πραγματικὴτητα σε εξελληνισμένους λατινικούς ὀρους (λίτρα < libra). Η γενίκευση της χρήσης της ορολογίας αὐτῆς αποτελεί αἴτημα του Γαληνού, δεδομένου ὅτι εἶναι αποφασιστικῆς σημασίας για την ακρίβεια που απαιτεῖται ειδικά στην περίπτωση των συνταγῶν. Πολύ χαρακτηριστικὰ σχολιάζει τη χρήση της παραδοσιακῆς ελληνικῆς ορολογίας ἀπὸ τον Ανδρόμαχο τον Νεώτερο, ο οποίος – παρότι ζει στη Ρώμη – ορίζει μια δοσολογία σε «(Ἀττικῆς) κοτύλας» και ὄχι σε «λίτρες» (Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 13.428,13-17: *ἐλαίου δὲ κοτύλας τρεῖς ἡγοῦμαι γράφειν αὐτὸν τὰς Ἀττικὰς ἢ πάντως ἂν ἐγεγράφει λίτρας. καίτοι θαυμάσειεν ἂν τις ὅπως ἐν Ρώμῃ διατρίβων ἀντὶ λιτρῶν ὠνόμαζε κοτύλας. ἐπιχώρια γὰρ ταῦτα ὀνόματα, τό τε τῆς λίτρας καὶ τὸ τοῦ ξέστου καὶ τὸ τῆς οὐγγίας*). Βλ. σχετικά von Staden 1997α, 68-70.

26 κιννάμωμον: Το κιννάμωμον αποτελοῦσε βασικὸ συστατικὸ της θηριακῆς και ἄλλων συνθέτων φαρμάκων. Ο Γαληνὸς περιγράφει τα ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ, τα εἶδη και τις ιδιότητες του κινναμώμου στο πρώτο βιβλίο του Π. ἀντιδ. (βλ. ιδίως 14.63-6· πρβ. και Πρὸς Πίσ. π. τῆς θηρ. 14.257). Στις αυτοκρατορικῆς αποθήκες υπήρχε μεγάλο ἀπόθεμα κινναμώμου, μάλιστα και ἕνας ολόκληρος θάμνος (14.64: *κομισθέντος ποτὲ ἐκ τῆς βαρβάρου, γλωττοκωμίου μακροῦ πηχέων δ' και ἡμίσεος, ἐν ᾧ δένδρον ὄλον ἦν κινναμώμου*), ἀπὸ ὅπου προμηθεύτηκε ο Γαληνὸς τις ποσότητες που περιγράφει μεταξύ των ἀπωλειῶν της πυρκαγιᾶς στο Π. ἄλυπίας: *λαβὼν δ' ὅσον ἐβουλόμην ἐξ αὐτοῦ, καθάπερ εἰώθειν, ἀπεθέμην ὀλίγα παρ' ἐμαυτῷ κλώνια κατὰ τὴν ἀποθήκην, ἐν ἧ πάντα μου τὰ τιμαλφέστατα κτήματα περιείχετο. κατακαυθείσης δ' αὐτῆς, ὁπότε και τὸ τῆς Εἰρήνης τέμενος ἐκαύθη, και τῶν ἄλλων πέντε διαφορῶν τοῦ κινναμώμου πᾶν ὅσον ἐκεκτήμην ἀπώλετο* (14.65-66). Για το κιννάμωμον εν γένει βλ. Casson 1984, 225-246.

29-31 Κάλλιστος ... συντακείς: Κανέννας γραμματικὸς με το ὄνομα Φιλίδης, κατὰ τη γραφὴ του κώδικα, δεν εἶναι γνωστός, ὅπως ἄλλωστε οὔτε και με το ὄνομα Φιλιππίδης, κατὰ τη διόρθωση της Boudon-Millot.

Μια πανομοιότυπη αντίδραση ενός γιατρού στην απώλεια των συνταγών του περιγράφει ο Γαληνός στο *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 13.459: *ὁ μὲν γὰρ ὑπὸ λύπης ἐπὶ τῇ τῶν τοιούτων γραφῶν ἀπωλείᾳ συντακεῖς ἀπέθανεν.* Ο «γραμματικός» του *Π. ἀλυπίας* πρέπει να είναι ο Κάλλιστος που αναφέρεται στο 8ο υπόμνημα του Γαληνού στο 6ο βιβλίο των *Ἐπιδημιῶν* του Ιπποκράτη, το οποίο σώζεται σε αραβική μετάφραση: «Στη Ρώμη είδα πριν λίγο καιρό έναν γραμματικό με το όνομα Κάλλιστος, του οποίου τα βιβλία καταστράφηκαν στη μεγάλη πυρκαγιά της Ρώμης, κατά την οποία κάηκε το τέμενος που ονομάζεται τέμενος της Ειρήνης. Για το γεγονός αυτό ήταν βαθιά θλιμμένος και δεν μπορούσε να κοιμηθεί. Στην αρχή τον βρήκαν πυρετοί, και έπειτα έλιωσε μέσα σε λίγο καιρό ώσπου πέθανε» (η μετάφραση κατά τη γερμανική μετάφραση του αραβικού κειμένου από τον E. Pfaff, *Galens Kommentare zu dem VI Buche der Epidemien des Hippokrates Buch VI 6.5-VIII*, CMG 5. 10. 2.2, 486,19-24).

37 ἐπιτρόπων Καίσαρος: Πρόκειται για αξιωματούχους της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, τους *procuratores Caesaris* των λατινικών πηγών. Για τον θεσμό των επιτρόπων από τις αρχές ως τον 3ο αι. βλ. Eich 85-158· για τη χρήση του όρου από τον Γαληνό πρβ. *Π. ἀντιδ.* 14.7: *ἐταῖρον ὄντα τοῦ προεστῶτος τῶν μετάλλων ἐπιτρόπου Καίσαρος.* Για τη σημασία «αρχεία», «έγγραφα» της λ. *γράμματα* πρβ. την αναφορά στον Δίωνα Κάσσιο (72.24.2) εν σχέσει προς τη συγκεκριμένη πυρκαγιά: *ὥστε καὶ τὰ γράμματα τὰ τῇ ἀρχῇ προσήκοντα ὀλίγου δεῖν πάντα φθαρῆναι.*

41-2 εἰς Καμπανίαν (πρβ. 104-112): Ο Γαληνός διέθετε προφανώς και μια παραθεριστική κατοικία στην Καμπανία· πρβ. και *Π. τοῦ προγιν.* 14.648· *Υγιειν.* 6.434.

56 τῶν ἐν τῷ Παλατίῳ βιβλιοθηκῶν (πρβ. και 79· 88 κ.ε.): Η διατύπωση *ἐν τῷ Παλατίῳ* ισοδυναμεί με τη διατύπωση *κατὰ τὸ Παλάτιον*, την οποία ο Γαληνός χρησιμοποιεί πιο κάτω (88: *ἐν ταῖς κατὰ τὸ Παλάτιον βιβλιοθήκαις*) αλλά και στο *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* (13.362: *ἡνίκα τὸ τῆς Εἰρήνης τέμενος ὅλον ἐκαύθη, καὶ κατὰ τὸ Παλάτιον αἱ μεγάλαι βιβλιοθήκαι*). Ο λόγος εδώ είναι για τις βιβλιοθήκες που βρίσκονταν στο Παλάτιον, το *Palatium*, δηλαδή τον Παλατινό Λόφο της Ρώμης (για τη σύνταξη πρβ. Δίωνα Κάσσιο 53.27.5: *ἡ οἰκία ἢ ἐν τῷ Παλατίῳ ὄρει*), και όχι για τις βιβλιοθήκες «του παλατιού». Στην εποχή του Γαληνού η λ. *Παλάτιον* χρησιμοποιείται ήδη, τόσο σε λατινικές όσο και σε ελληνικές πηγές, και με τη σημασία «αυτοκρατορική κατοικία», «παλάτι» (βλ. ενδεικτικά: Πλούτ., *Γάλλβας* 1.5· πρβ. την εξήγηση της εξέλιξης της σημασίας από τον Δίωνα Κάσσιο, 53.16.5, καθώς και την αναλυτική συζήτηση των πηγών από τον Winterling (επίμετρο: *Palatium und Palast*, 209-217). Εντούτοις, όπως γίνεται σαφές και από τη μνεία της *Τιβεριανῆς οἰκίας*

(93), ο Γαληνός αναφέρεται στον Παλατινό Λόφο, στον οποίο ο Αύγουστος ίδρυσε το 28 π.Χ. τη δεύτερη (μετά τη βιβλιοθήκη του Πολλίωνα στο forum) δημόσια βιβλιοθήκη της Ρώμης: μια «διπλή» βιβλιοθήκη με ένα λατινικό και ένα ελληνικό τμήμα, γνωστή ως Παλατινή βιβλιοθήκη. Για τις βιβλιοθήκες στη Ρώμη βλ. Fedeli, 48 κ.ε.· Casson 2006, 130-173.

60 Καλλίνεια καὶ Ἀττικιανὰ καὶ Πεδουκίεια: Μεταξύ των αντιγράφων που είχαν μεγάλη αξία λόγω της ποιότητάς τους ο Γαληνός αναφέρει τα Καλλίνεια, τα Ἀττικιανὰ (ἀττίκια στον κώδικα) και τα Πεδουκίεια. Μόνο ο δεύτερος όρος είναι και από αλλού γνωστός, και μάλιστα εν σχέσει προς μια κατηγορία αντιγράφων: Στα Ἀττικιανὰ ἀντίγραφα/Ἀττικιανὰ αναφέρεται επανειλημμένα ο Αρποκρατίων σχετικά με αμφισβητούμενες γραφές στον Δημοσθένη και στον Αισχίνη (Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων 35.11· 55.6· 108.18· 158.3· 211.2 Dindorf). Η λ. Ἀττικιανῶν στο υπόμνημα του Γαληνού στον πλατωνικό Τίμαιο (Εἰς Πλάτ. Τίμ. απ. 2.107-8 Schröder: αὕτη μὲν ἢ ἐξήγησίς μοι γέγονε κατὰ τὴν τῶν Ἀττικιανῶν ἀντιγράφων ἔκδοσιν) προέρχεται από διόρθωση του Daremberg της γραφής Ἀττικῶν (βλ. v. Staden 2006, 25 σημ. 38). Το θέμα των Ἀττικιανῶν ἀντιγράφων – τα οποία συχνά οι μελετητές ανάγουν, λανθασμένα, στο «βιβλιογραφικό εργαστήριο» του φίλου του Κικέρωνα Titus Pomponius Atticus – είναι πολυσυζητημένο στην έρευνα. Για την κριτική συζήτηση της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. Dortmund 9 κ.ε., 222-223· πρβ. και Heil 9.

Ωστόσο, ο συνδυασμός των Ἀττικιανῶν ἀντιγράφων με τα Καλλίνεια στο Πι. ἀλυπίας και η θετική αποτίμηση της ποιότητάς τους έχουν ένα ακριβές παράλληλο στο έργο του Λουκιανού Πρὸς τὸν ἀπαιδευτὸν καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον, γραμμένο «την εποχή του Μάρκου Αυρηλίου, γύρω στο 170 μ.Χ.» (Harmon 1960, 175). Επικρίνοντας έναν ἀπαιδευτο – ο οποίος αγοράζει πολλά βιβλία, για να δώσει την εντύπωση του λογίου, χωρίς βεβαίως να είναι σε θέση να τα εκτιμήσει – ο Λουκιανός αναφέρεται στη φροντίδα του Καλλίνου και του Αττικού για τα κείμενα, στην όμορφη γραφή του πρώτου και στην επιμέλεια του δεύτερου, καθώς και στην αδυναμία του ἀπαιδευτοῦ να εκτιμήσει τις αρετές αυτές ή να προσεγγίσει τα ίδια τα κείμενα (2.1-5: ὅσα ὁ Καλλῖνος εἰς κάλλος ἢ ὁ ἀοίδιμος Ἀττικὸς σὺν ἐπιμελείᾳ τῇ πάσῃ ἔγραψαν, σοὶ τί ὄφελος, ὦ θαυμάσιε, τοῦ κτήματος οὔτε εἰδότε τὸ κάλλος αὐτῶν οὔτε χρησομένῳ ποτέ). Το κριτήριο του Λουκιανού για την αποτίμηση των «βιβλίων» είναι η παλαιότητα και η αξία τους (1.10: τίνα μὲν παλαιὰ καὶ πολλοῦ ἄξια), η ακρίβεια και η ορθότητά τους (τοῦ ἀκριβοῦς ἢ ἀσφαλοῦς). Στη συνέχεια, στο ίδιο έργο, ο Καλλίνος και ο Αττικός χαρακτηρίζονται βιβλιογράφοι (24.5: τὸν Ἀττικὸν καὶ Καλλῖνον τοὺς βιβλιογράφους· βλ. και τον Σχολιαστή του Λουκιανού 31.2: καλλιγράφοι οὔτοι γεγονάσιν ἄριστοι).

Η τρίτη κατηγορία αξιολογών κειμένων, τα *Πεδουκίνεια*, αποτελεί ένα «άπαξ» τόσο στην ελληνική όσο και στη λατινική γραμματεία. Τα *Πεδουκίνεια* αντίγραφα πρέπει ενδεχομένως να συσχετισθούν με τον Sextus Peducaeus Dionysius, έναν «βιβλιοπώλη» (bybliopola) σύγχρονο με τον Γαληνό, ο οποίος αναφέρεται σε μια ταφική επιγραφή (CIL 6. 9218· βλ. Solin 326 και White 268 και 275, σημ. 21).

61 Ἀριστάρχεια, οἵτινές εἰσιν Ὅμηροι δύο: Δεν είναι σαφές τι ακριβώς σημαίνει η διατύπωση Ὅμηροι δύο σε σχέση με τον Αρίσταρχο – προφανώς τον διάσημο αλεξανδρινό «γραμματικό» (215-143 π.Χ.). Η εκδοτική εργασία του Αριστάρχου εν σχέσει προς τον Όμηρο είναι γνωστή μόνο έμμεσα: μέσω του Διδύμου του Χαλκέντερου (β' μισό του 1ου αι. π.Χ. - αρχές 1ου αι. μ.Χ.) και του έργου του *Περὶ τῆς Ἀρισταρχείου διορθώσεως*, από το οποίο σώζονται αποσπάσματα στα Σχόλια Α στην Ιλιάδα (από τα περιθώρια του περίφημου κώδικα του 10ου αι. Venetus A). Από τα αποσπάσματα αυτά προκύπτει ότι, μόλις μια γενιά μετά τον Αρίσταρχο, υπήρχε ήδη διχογνωμία σχετικά με το αν αυτός είχε κάνει μία ή δύο εκδόσεις του ομηρικού κειμένου. Παρότι, σύμφωνα με τον Δίδυμο, ο Αμμώνιος – μαθητής και άμεσος διάδοχος του Αριστάρχου – είχε υποστηρίξει ότι η αριστάρχεια έκδοσις ήταν μόνο μία, ο ίδιος ο Δίδυμος αναφέρεται σταθερά στις εκδόσεις του Αριστάρχου (σχόλ. στο B 221: *ἐν ταῖς Ἀριστάρχου ἐκδόσεσι*), συγκεκριμένα σε δύο εκδόσεις (σχόλ. στο § 131a: *ἡ ἑτέρα τῶν Ἀριστάρχου· για περισσότερα σχετικά χωρία βλ. West 61, σημ. 44*), ενώ χρησιμοποιεί στις περιπτώσεις συμφωνίας των γραφών τους τη διατύπωση *αἱ Ἀριστάρχειοι* (βλ. π.χ. σχόλ. στα B 43b· K 161a· P 681b). Ο αριθμός των εκδόσεων του Αριστάρχου είναι ένα πολυσυζητημένο πρόβλημα στην έρευνα, ενώ η κρατούσα άποψη – με επιμέρους διαφοροποιήσεις – είναι ότι η έκδοσις πρέπει να ήταν στην πραγματικότητα μία· βλ. σχετικά Pfeiffer, 214-218· 263 κ.ε.· Montanari 1998, 1-21 και 2002, 125-127· West 61-67· Nagy 85-87.

Η αδιαφανής φράση Ἀριστάρχεια, οἵτινές εἰσιν Ὅμηροι δύο στο Π. ἄλυπίας – δεδομένου ότι στα συμφραζόμενα στα οποία εντάσσεται ο λόγος είναι για σπάνια χειρόγραφα – ενισχύει ενδεχομένως την υπόθεση του West (66) ότι οι δύο εκδόσεις στις οποίες αναφέρεται ο Δίδυμος ήταν στην πραγματικότητα δύο διαφορετικά μεταξύ τους χειρόγραφα, που ανάγονταν μεν στον Αρίσταρχο, τα οποία όμως ο ίδιος ο Δίδυμος δεν θεωρούσε «αυτόγραφα» του συγγραφέα, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να εμπιστευθεί απόλυτα κάποιο από τα δύο. Αντίγραφα αυτών των δύο χειρογράφων διέθετε ίσως ο Γαληνός, όπως διέθετε άλλωστε και άλλο σχετιζόμενο με τον Δίδυμο υλικό (βλ. 120 και 135).

61 Πλάτων ὁ Παναϊτίου: Η αναφορά στον στωικό Παναίτιο, επιφανή

εκπρόσωπο της Μέσης Στοάς (περίπου 185-109 π.Χ.), είναι η μοναδική στο γαληνικό corpus. Τι ήταν όμως ο Πλάτων ὁ Παναιτίου; Όπως σωστά εκτιμά ο J.-F. Pradeau (139), με βάση τα συμφραζόμενα της συγκεκριμένης μαρτυρίας είναι σχεδόν βέβαιο ότι πρόκειται για μια «έκδοση» του πλατωνικού κειμένου από τον Παναίτιο. Παρότι δεν υπάρχει καμία ρητή μαρτυρία για μια τέτοια έκδοση σε άλλες πηγές, μια σειρά ενδείξεων κάνει την υπόθεση αυτή όχι απίθανη: Καταρχήν, ο Παναίτιος θαύμαζε απεριόριστα τον Πλάτωνα, τον οποίο, σύμφωνα με τον Κικέρωνα, αποκαλούσε «θείο», «ιερό» και «Όμηρο των φιλοσόφων» (βλ. *Tusc. disp.* 1.79 = Παναίτιος απ. 56 van Straaten = T 120 Alesse: *Credamus igitur Panaetio a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat*). Επιπλέον, ορισμένες μαρτυρίες υποδεικνύουν ότι ο Παναίτιος συνδύαζε τη φιλοσοφική ενασχόλησή του με το πλατωνικό έργο με ένα είδος «φιλολογικής» προσέγγισης. Αμφισβητούσε, π.χ., τη γνησιότητα του Φαίδωνος λόγω ορισμένων θέσεων σχετικά με την ψυχή (βλ. απ. 126-129 van Straaten = T 146-148 Alesse), ενώ ενδιαφέρον για το ίδιο το κείμενο δείχνει και το σχόλιό του για τις διαφορετικές μορφές της αρχής της Πολιτείας (Διογ. Λαέρτ. 3.37 = απ. 130 van Straaten = 149 Alesse: *Εύφορίων δὲ καὶ Παναίτιος εἰρήκασι πολλάκις ἐστραμμένην εὐρῆσθαι τὴν ἀρχὴν τῆς Πολιτείας*). Ως προς την εκτίμηση ότι στο *Π. ἀλυπίας* ο Γαληνός αναφέρεται σε μια «έκδοση» του Πλάτωνα από τον Παναίτιο, ιδιαίτερα σημαντικό είναι ένα απόσπασμα του γραμματικού Ηρακλείδη, που διασώζει ο Ευστάθιος· το απόσπασμα αυτό παρέχει ένα δείγμα του είδους της φιλολογικής ενασχόλησης του Παναιτίου με το πλατωνικό κείμενο, η οποία φαίνεται να ανταποκρίνεται στη γενική αποτίμηση του Γαληνού ως προς την ακρίβεια της συγκεκριμένης κατηγορίας χειρογράφων που χάθηκαν στην πυρκαγιά (πρβ. 59-60: *διὰ δὲ τὴν τῆς γραφῆς ἀκρίβειαν ἐσπουδασμένων*): *παραδίδωσι γὰρ Ἡρακλείδης ὅτι Ἄττικοὶ τοὺς τοιοῦτους ὑπερσυντελείκους ἐν τῷ «ἠ» μόνῳ περατοῦσιν «ἤδη» λέγοντες καὶ «ἐνενοήκη» καὶ «ἐπεποιήκη»· καὶ οὕτω φησὶ Παναίτιος ἔχειν τὰς γραφὰς παρὰ Πλάτωνι* (Ηρακλείδης απ. 36 Cohn = Ευστάθιος, *Εἰς Ὀδ.* τ. 2, 305).

64 αὐτόγραφα: Δεν υπάρχει λόγος να διορθωθεί η γραφή του κώδικα (fortasse *ἀντίγραφα legendum est*, Boudon-Millot· πρβ. και τα σχόλιά της στις σημ. 35 και 246). Με τον όρο *αὐτόγραφα* ο Γαληνός αναφέρεται εδώ σε δύο κατηγορίες κειμένων: σε αὐτόγραφα, με τη σύγχρονη έννοια του όρου (ἔγραψαν), και σε χειρόγραφα που γράφηκαν από άλλους υπό την άμεση επίβλεψη του συγγραφέα τους, «έγκυρα» δηλαδή αντίγραφα (ἀνεγράψαντο· για τη σημασία αυτή του όρου *αὐτόγραφα* βλ. Potter

1999, 112-113· για τα αὐτόγραφα εν γένει βλ. Dorandi 1991, 17 κ.ε. και 1993, 71-83). Η αναφορά του Γαληνού σε αὐτόγραφα (με την πρώτη σημασία του ὄρου) δεν αποτελεί, ἄλλωστε, μοναδική περίπτωση: ο Αύλος Γέλλιος π.χ., σύγχρονος του Γαληνού, υποστηρίζει την ὑπαρξη του αυτογράφου του 2ου βιβλίου της Αινειάδος του Βεργιλίου (*Noctes Atticae* 2.3-5: ostendisse mihi librum Aeneidos secundum mirande vetustatis emptum in sigillariis uiginti aureis, quem ipsius Vergili fuisse credebatur· για την επιμονή του Γελλίου στην ποιότητα των χειρογράφων βλ. Holford-Stevens 188-192, ιδίως 190, σημ. 80).

67-70 ὅσα ... ἐλλείπειν: Σε πολυάριθμα χωρία των έργων του, ιδίως στα υπομνήματά του σε έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής, ο Γαληνός αναφέρεται σε θέματα κριτικής του κειμένου και στην προσωπική του εκδοτική πρακτική. Με σταθερή ἀποψη για τις αιτίες των λαθών και των διαφορετικών γραφών στα κείμενα θεωρεί την ἐπανόρθωσιν απαραίτητη: Δεδομένου ότι οι αντιγραφείς, κάποτε ἤδη ὁ πρῶτον μεταγραφάμενος ἢ πρῶτος βιβλιογράφος, ἔχουν παραλείψει, ἀλλάξει (*Εἰς Ἴπποκρ. Προρρητ. Α' 16.688: καὶ ἄλλα πολλὰ πολλάκις ἐν πολλοῖς βιβλίοις ὠμολόγηται τὰ μὲν παραλελείφθαι, τὰ δὲ ὑπηλλάχθαι, μηδενὸς ὕστερον ἐπανορθῶσαι τὰ ἡμαρτημένα τολμήσαντος· Εἰς Ἴπποκρ. Π. διαίτ. ὄξ. νοσημ. 15.911*) ἢ προσθέσει λέξεις (στην περίπτωση αὐτή συχνά περνώντας στο κυρίως κείμενο, το ἔδαφος, μια εναλλακτική δυνατότητα γραμμένη στο περιθώριο, το μέτωπον· βλ. *Εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Α' 17a.80· Εἰς Ἴπποκρ. Κατ' ἰητρ. 18b.863-864*), ἡ ἐπανόρθωσις συνίσταται στην απομάκρυνση των «περιττών» και στη συμπλήρωση αὐτῶν που λείπουν, με πάγιο αἴτημα τη διόρθωση των ἡμαρτημένων, με την ἐννοια της ἀποκατάστασης των παλαιῶν γραφῶν. Για την επίτευξη του στόχου αὐτοῦ ο Γαληνός ἀναζητᾶ παλαιὰ χειρόγραφα και υπομνήματα (*Εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Στ' 17a.793-794: ὥστε ἠναγκάσθην ἐγὼ διὰ τοῦτο τὰ τε παλαιότατα τῶν ἀντιγράφων ἐπιζητῆσαι τὰ τε ὑπομνήματα τῶν πρώτων ἐξηγησαμένων τὸ βιβλίον ... πολὺ βέλτιον ἔδοξέ μοι φυλάττοντι τὴν ἀρχαίαν γραφὴν ἀεὶ μὲν σπουδάζειν ἐκείνην ἐξηγεῖσθαι, μὴ δυνηθέντι δὲ ποτε τοῦτο πράξαι πιθανὴν τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι*). Για τον Γαληνό ως κριτικό των κειμένων βλ. Bröcker 415-438· Hanson 22-53.

71-4 παραγραφὴν ... ἐξηγητοῦ μὴ δεῖσθαι: Ο λόγος ἐδῶ εἶναι για τα κριτικά σύμβολα (σημεῖα) και τα σημεία στίξης. Στα πρώτα ἀνήκουν ἡ παραγραφὴ (ἀπλῆ ἢ διπλῆ) και ἡ κορωνίς. Η παραγραφὴ ἢ παράγραφος (βλ. Αρποκρατ. 235,13 Dindorf: ἀπὸ τῆς παραγραφῆς, ὅπερ ἐστὶν ἀπὸ τῆς γραμμῆς ἣν μέχρι νῦν παράγραφον καλοῦμεν) εἶναι γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τον Ἰσοκράτη (*Π. ἀντιδόσ. 59*) και τον Αριστοτέλη (*Ρητ. 3.8, 1409a 20-21*). Πρόκειται για μια μικρὴ (οριζόντια) γραμμὴ (πρβ. Σχόλ. στον Αρι-

στοφ., Πλοῦτος 253.31) στο περιθώριο του κειμένου, η οποία δήλωνε την ολοκλήρωση μιας ενότητας (για τις επιμέρους χρήσεις της βλ. Turner 10). Η διάκριση μεταξύ άπλης και διπλής παραγραφής, που κάνει εδώ ο Γαληνός, υποδεικνύει κατά πάσα πιθανότητα τη διάκριση μεταξύ μικρότερων και μεγαλύτερων εννοτήτων (για τη χρήση του δεύτερου όρου βλ. Σχόλ. στον Θουκυδ. 1. 12. 1: *τριχῶς διεΐλε τήν ἀρχαιολογίαν ... καθ' ἕκαστον δὲ μέρος διπλῆ παράγραφος κείται*)· η κορωνίς δήλωνε την ολοκλήρωση ενός έργου ή ενός επιμέρους βιβλίου κάποιου έργου. Ως προς τα σημεία στίξης ο Γαληνός αναφέρεται στην στιγμήν και στην ύποστιγμήν, ανάλογες της τελείας και του κόμματος (πρβ. Διονύσιο Θράκα, GG 1.1, 7). Για την αποφασιστική σημασία της στίξης ως προς την κατανόηση του κειμένου, την οποία τονίζει ο Γαληνός, πρβ. Αριστοτέλη, Ρητ. 3.5, 1407b 13-18 σχετικά με την αρχή του ηρακλείτειου συγγράμματος.

75-6 τὰ Θεοφράστου ... τὰ πλείστα: Μεταξύ των αντιγράφων, των οποίων την επανόρθωσιν θεώρησε αναγκαία ο Γαληνός, συμπεριλαμβανονταν αντίγραφα έργων μια σειράς φιλοσόφων: αφενός του Αριστοτέλη και τριών Περιπατητικών, του Θεοφράστου, του Ευδήμου και του Φαινία (ο Ευδήμος του Π. άλυπίας δεν είναι σε καμία περίπτωση «l'anatomiste contemporain d'Hérophile», όπως συμπεραίνει η Boudon-Millot [83· πρβ. και 106, σημ. 250], αλλά αναμφίβολα ο μαθητής του Αριστοτέλη Ευδήμος ο Ρόδιος· βλ. πιο κάτω) και αφετέρου του στωικού Χρυσίππου. Μεταξύ των γνωστών αυτών φιλοσόφων εμφανίζεται μια άγνωστη φιγούρα, ο Κλειτός του κώδικα: σε κάποιον Κλείτον – μαθητή ή συνάδελφό του, όπως εικάζει ο R. Goulet – αφιέρωσε ο Χρυσίππος ένα βιβλίο σχετικό με τη λογική (Διογ. Λαέρτ. 7.191). Όπως εντούτοις επιτρέπει να υποθέσουμε μια σειρά από ενδείξεις, η γραφή Κλειτός πρέπει να είναι λανθασμένη: Ο Κλειτός είναι ο μόνος άγνωστος μεταξύ των άλλων φιλοσόφων· επιπλέον, με τα έργα των άλλων – που για την αξιοπιστία των εκδόσεών τους φρόντισε ο Γαληνός – ασχολήθηκε και έγραψε ο ίδιος (βλ. πιο κάτω)· άλλωστε ο γραφέας του κώδικα δεν είναι εν γένει αξιόπιστος, ιδίως όταν πρόκειται για (άγνωστα) κύρια ονόματα (πρβ. π.χ. τις περιπτώσεις του γραμματικού «Φιλίδη» στον στ. 29 και του «φιλάγριδος» στον στ. 325). Για την αποκατάσταση του ονόματος οι δυνατότητες είναι δύο:

Η πρώτη είναι να πρόκειται για παραφθορά του ονόματος της άλλης ηγετικής μορφής της Στοάς, του Κλεάνθη, όπως θα μπορούσε ίσως να υποδεικνύει μια ανάλογη συμπαράθεση ονομάτων από τον Γαληνό (βλ. Πρὸς Ίουλ. 18a.269-270: *εἴ γε καὶ Πλάτων καὶ Ζήνων Ἀριστοτέλης τε καὶ Θεόφραστος Εὐδήμους τε καὶ Κλεάνθης καὶ Χρυσίππος ἅμα πολλοῖς φιλοσόφοις, ὧν οἱ μὲν Στωϊκοὺς οἱ δὲ Περιπατητικοὺς οἱ δὲ Πλατωνικοὺς ἑαυτοὺς ὠνόμασαν, ὁμολογοῦσιν ἅμφ' αὐτά*). Στην περίπτωση αυτή όμως

πρόκειται για μια στερεοτυπική επίκληση της «συμφωνίας» των προβεβλημένων της φιλοσοφίας, η οποία ενισχύει τη θέση του Γαληνού έναντι της διαφορετικής θέσης του αντιπάλου του. Με την εξαίρεση του συγκεκριμένου χωρίου, οι υπόλοιπες – λίγες – αναφορές στον Κλεάνθη περιορίζονται αποκλειστικά στο Π. Ίπποκρ. και Πλάτ. δογμ., και είναι σαφές ότι γίνονται μέσω Ποσειδωνίου· βλ. 5.653: *τῆς δ' αὐτῆς δόξης ὁ Ποσειδώνιος ἔδειξεν εἶναι καὶ τὸν Κλεάνθη* (Ποσειδ. T 92 Edelstein-Kidd = απ. 422b Theiler)· 5.6, 5.476: *ταυτὶ τὰ ἀμοιβαῖα Κλεάνθους φησὶν εἶναι Ποσειδώνιος* (απ. 166 Edelstein-Kidd = 417 Theiler)· πρβ. 5.478: *εἰ δὲ ταῖς τοῦ Πλάτωνος ἀρχαῖς ἔπειτο Κλεάνθει τε καὶ Ποσειδωνίῳ παραπλησίως* (απ. 151 Edelstein-Kidd = 419 Theiler). Δεδομένου ότι η μη ενασχόληση του Γαληνού με τον Κλεάνθη θα μπορούσε να σημαίνει ότι αυτός δεν διέθετε αντίγραφα των έργων του, η υπόθεση του Κλεάνθη θα πρέπει μάλλον να εγκαταλειφθεί.

Η δεύτερη δυνατότητα προσφέρεται έμμεσα από την παρουσία των φιλοσόφων αυτών και των έργων τους στο γαληνικό corpus. Όλα τα ονόματα που ο Γαληνός αναφέρει στο σημείο αυτό του Π. *άλυπίας* επανέρχονται – με εξαίρεση τον Φαινία – στο Π. *ιδ. βιβλ. ενταγμένα στο κεφάλαιο που έχει τον τίτλο Περί τῶν εἰς τὰς ἀποδείξεις χρησίμων βιβλίων* (19.39). Στο κεφάλαιο αυτό, αφιερωμένο στην *ἀποδεικτικὴν θεωρίαν*, που ανήκει στο *λογικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας*, ο Γαληνός επισημαίνει τις αντιφατικές θέσεις των φιλοσόφων, τις διαφορές τόσο μεταξύ των φιλοσοφικῶν Σχολῶν όσο και εντός του πλαισίου της κάθε Σχολῆς σε θέματα λογικῆς (19.40-1: *καὶ γὰρ καὶ αὐτοὺς τοὺς διαλεκτικωτάτους καὶ φιλοσόφους οὐ μόνον ἀλλήλοις ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῖς ἠῤορισκον διαφορομένους ... ἀλλήλοις μὲν λέγω διαφέρεσθαι τοὺς φιλοσόφους ἐν τῇ λογικῇ θεωρίᾳ, τοὺς Περιπατητικούς τε καὶ Στωϊκούς καὶ Πλατωνικούς, ἑαυτοῖς δὲ πάλιν ἰδίᾳ τοὺς καθ' ἑκάστην αἴρεσιν*). Ταυτόχρονα συστήνει τη δική του πραγματεία Π. *τῆς ἀποδείξεως* (19.41), ενώ απαριθμεί στη συνέχεια έργα λογικῆς τα οποία υπομνημάτισε ή συζήτησε (ενδιαφέρουσα είναι η σαφής μνεία της πυρκαγιάς: *ἔγραψα δ' ἄλλα πολλὰ γυμνάζων ἑμαυτόν, ὧν ἕνια μὲν ἀπώλετο κατὰ τὴν γενομένην πυρκαϊάν, ἥνίκα τὸ τῆς Εἰρήνης τέμενος ἔκαύθη*). Πρόκειται για τις αριστοτελικές πραγματείες του «Ὁργάνου» Π. *ἐρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα καὶ Ἀναλυτικὰ ὕστερα* (19.41-42), για το Π. *καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως* του Θεοφράστου (με το ίδιο αντικείμενο με το αριστοτελικό Π. *ἐρμηνείας*) και για το Π. *λέξεως* του Ευδήμου. Όπως γίνεται φανερό τόσο από τα σχετικά αποσπάσματα (βλ. απ. 7 και 25-28 Wehrli) όσο και από την τοποθέτησή του στο Π. *ιδ. βιβλ.*, και το τελευταίο αυτό έργο πραγματευόταν επίσης θέματα λογικῆς, ανάλογα με αυτά του αριστοτελικού Π. *ἐρμηνείας* και του Π. *καταφάσεως*

και ἀποφάσεως του Θεοφράστου, και σαφώς δεν ήταν μια υφολογική πραγματεία, όπως υποθέτει ο Fortenbaugh (2002, 59-83, ιδίως 80), με βάση μια αραβική πηγή, η οποία όμως φαίνεται να αναπαράγει κατ' ουσίαν το αριστοτελικό «τρίγωνο της σημασίας» του Π. ἐρμηνείας (16a 3-8). Επίσης, ο Γαληνός τοποθετήθηκε γραπτώς και σχετικά με την λογικήν θεωρίαν και την συλλογιστικήν του Χρυσίππου (19.47).

Όσο για τον Φαινία (ή Φανία) – παρότι δεν αναφέρεται στο σωζόμενο έργο του Γαληνού – τον βρίσκουμε σε άλλες πηγές να συναναφέρεται με τον Θεόφραστο και τον Εύδημο ως συγγραφείς ομόθεμων με τον Αριστοτέλη λογικών έργων· βλ. απ. 8 Wehrli (= Ιωάννης Φιλόπονος, *Εἰς τὰς Κατ.*, CAG 13, 7,20-22: οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ (δηλ. τοῦ Ἀριστοτέλους) Εὐδήμος καὶ Φανίας καὶ Θεόφραστος κατὰ ζῆλον τοῦ διδασκάλου γεγραψασι Κατηγορίας καὶ Περὶ ἐρμηνείας καὶ Ἀναλυτικά.

Αν, συνεπώς, αυτό που είναι κοινό στους συγγραφείς της ομάδας για την οποία γίνεται λόγος στο Π. ἀλυπίας είναι η ενασχόληση του Γαληνού με τα λογικά έργα τους, θα πρέπει να αναζητήσουμε για το εμφανώς φθαρμένο όνομα του «Κλείτου» κάποιον φιλόσοφο που ασχολήθηκε με συναφή θέματα, και με τον οποίο ασχολήθηκε, επιπλέον, ο Γαληνός. Και αυτός πρέπει να είναι ο Κλειτόμαχος (2ος αι. π.Χ.), ο Καρχηδόνιος Ἀσδρούβας (Διογ. Λαέρτ. 4.67), που υπήρξε μαθητής και αφοσιωμένος φίλος του Καρνεάδη και τον διαδέχθηκε στην ηγεσία της (Νέας ή Τρίτης) Ακαδημίας (οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα συγκεντρωμένα από τον Mette, 53-141). Ο Κλειτόμαχος και η ἀπόδειξις του είναι το θέμα ενός συγγράμματος του Γαληνού, το οποίο έχει τον τίτλο *Περὶ Κλειτομάχου καὶ τῶν τῆς ἀποδείξεως αὐτοῦ λύσεων* και εμφανίζεται στην ίδια ενότητα του Π. ιδ. βιβλ. (19.44 = απ. 12 Mette). Ας σημειωθεί και η συναναφορά του Κλειτομάχου με τον Αριστοτέλη και τον Χρυσίππο από τον σύγχρονο του Γαληνού Μάξιμο Τύριο, *Διαλέξεις* 4.3b, 43,7 Hobein: ἤττόν τι εἶναι σοφώτερον Ἀριστοτέλους τοῦ Σταγειρίτου, ἢ Χρυσίππου τοῦ Κίλικος, ἢ Κλειτομάχου τοῦ Λίβυος (= T 8 Mette).

Με την αποκατάσταση του ονόματος του Κλειτομάχου συμπληρώνεται και με έναν «Πλατωνικό» φιλόσοφο η εκπροσώπηση των Σχολών με τις λογικές θέσεις των οποίων ασχολήθηκε ο Γαληνός (19.41: τοὺς Περιπατητικούς τε καὶ Στωϊκούς καὶ Πλατωνικούς).

77-8 ἐν τοῖς καλουμένοις πίναξι: Η αναφορά είναι στους καταλόγους των περιεχομένων των βιβλιοθηκών, πρότυπο των οποίων υπήρξαν οι περίφημοι Πίνακες του Καλλιμάχου· για το περιεχόμενο του έργου αυτού και την καθοριστική σημασία του για τις μετέπειτα βιβλιοθήκες της αρχαιότητας βλ. Pfeiffer, 127-134. Για την επίδραση που είχε το «γραμματειακό είδος» των πινάκων στη σύνθεση των αυτοβιβλιογραφικών πραγ-

ματειών του Γαληνού βλ. Nutton 1972, 53-55.

79-81 ἃ φανερωῶς ... αὐτῶ: Το γνωστό αντιθετικό ζεύγος λέξεις – διάνοια (διατύπωση – νόημα/περιεχόμενο· βλ. ενδεικτικά Αριστ. Π. Ποιητ. 3, 1404a 18-19: οἱ γὰρ γραφόμενοι λόγοι μειζον ισχύουσι διὰ τὴν λέξιν ἢ διὰ τὴν διάνοιαν) αποτέλεσε στην υπομνηματιστική παράδοση έναν τυπικό τρόπο προσέγγισης των κειμένων. Στο Π. ἄλυπίας χρησιμοποιείται από τον Γαληνό ως κριτήριο για τον έλεγχο της γνησιότητας ενός έργου: τόσο η διατύπωση όσο και το περιεχόμενο πρέπει να συμφωνούν με τα αντίστοιχα του συγγραφέα στον οποίο αποδίδεται το συγκεκριμένο έργο. Για την εφαρμογή του κριτηρίου στο γαληνικό corpus βλ. Π. τῶν οὐχ ἔωρ. Ἱπποκρ. έκπτ. 18a.379: ἀλλά τις τῶν νεωτέρων Ἱπποκρατείων ἔγραψε μικρὸν βιβλίδιον ἐπιγράψας Ἱπποκράτους περὶ ἀδένων οὐλομελῆς, ὃ καὶ τῇ λέξει καὶ τῇ διανοίᾳ λείπεται πάμπλου τῶν γνησίων Ἱπποκράτους συγγραμμάτων, οὐ μὴν οὐδὲ ἐμνημόνευσέ τις περὶ αὐτοῦ τῶν ἔμπροσθεν ἰατρῶν ἀλλ' οὐδ' οἱ τοὺς πίνακας ποιήσαντες ἴσασι τὸ βιβλίον· πρβ. Εἰς Ἱπποκρ. Π. διαίτ. ὄξ. νοσημ. 15.732-734· για το αίτημα του ελέγχου της γνησιότητας, το οποίο αποτέλεσε ένα σταθερό κεφάλαιον στην ἐξήγησιν των κειμένων βλ. Mansfeld 131, 137, 141.

82 τὰ περὶ φυτῶν βιβλία: Στα βοτανολογικά έργα του Θεοφράστου ο Γαληνός αναφέρεται συχνά, κάποτε και με παραπομπές σε επιμέρους βιβλία, αλλά και με κατά λέξιν παραθέματα, τα οποία εισάγει με διατυπώσεις όπως: ἔγραψε κατὰ λέξιν, ἔχει δ' ἡ λέξις ὧδε, ὧδι λέγων (βλ. π.χ. Π. τροφ. δυν. 6.516· 6. 542· Εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Στ' 17b.38). Κατά κανόνα χρησιμοποιεί τον τίτλο *Περὶ φυτῶν* για να αναφερθεῖ στο Π. φυτῶν ἱστορίας, όπως άλλωστε και άλλοι αρχαίοι συγγραφείς (για τους τίτλους των βοτανολογικών έργων του Θεοφράστου και την παράδοσή τους βλ. Fortenbaugh κ.ά. 1992, 188-194· Sharples 128-131· Amigues 1998, 191-202). Χρησιμοποιώντας τον γενικό τίτλο *Περὶ φυτῶν* στο Π. ἄλυπίας ο Γαληνός φαίνεται να διακρίνει μεταξύ των δύο μεγάλων «πραγματειών», που εκτείνονταν σε περισσότερα βιβλία και ήταν ευρύτατα διαδεδομένες (82-83: ἔστιν ἄλλα ... ἅς πάντες ἔχουσι), και μιας ἀκόμη πραγματείας *Περὶ φυτῶν*, την οποία συσχετίζει επιπλέον με τον Αριστοτέλη.

Οι δύο «εκτενείς πραγματείες» είναι προφανώς αυτές που αναγράφονται στον κατάλογο του Διογένη Λαέρτιου (5.46), οι σωζόμενες και σήμερα Π. φυτῶν ἱστορίας και το Π. φυτῶν αἰτιῶν. (Ας σημειωθεί εδώ ότι με τη διατύπωση κατὰ δύο πραγματείας ἐκτεταμένας ἡρμηνευμένα ο Γαληνός δεν αναφέρεται σε «υπομνηματισμένες εκδόσεις» των βοτανολογικών έργων του Θεοφράστου, όπως εκτιμά η Boudon-Millot [107: «qui ont été commentés»]. Η λ. ἔρμηνεύω έχει και τη σημασία «διατυπώνω»,

γραπτά ἢ προφορικά [βλ. LSJ στο λ. *ἐρμηνεύω* II 2], και η χρήση της μετοχής του παθ. παρακειμένου αναφορικά με τη διατύπωση των κειμένων είναι κοινότατη στο γαληνικό corpus [βλ. π.χ. *Π. ἀντιδ.* 14.44: *ἀσαφέστερον δὲ συγκειμένων τῶν τοῦ Ἀνδρομάχου ἐλεγείων ἄμεινον ἔδοξέ μοι τὰ Δαμοκράτους προσθεῖναι πάνυ σαφῶς ἠρμηνευμένα· Εἰς Ἴπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ.* 15.46.13: *ἀσαφὲς δὲ ἐστὶν ἢ μὴ καλῶς ἠρμηνευμένον ὑπὸ τοῦ γράψαντος ἢ διὰ τούτους μεταγραφαμένους ἡμαρτημένον· Εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Στ' 17b.11: τῶν διὰ συντομίαν ἀσαφῶς ἠρμηνευμένων*]).

Ἡ ὑπαρξη ενός τρίτου θεοφράστειου έργου *Περὶ φυτῶν* θα ἐξηγούσε ἐνδεχομένως το γεγονός ὅτι ορισμένες ἀρχαίες μαρτυρίες που ἀναφέρονται σε βοτανολογικές θέσεις του Θεοφράστου δὲν ταυτίζονται στις σχετικές σωζόμενες πραγματείες του. Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ὅμως παρουσιάζει ὁ συσχετισμός στο *Π. ἀλυπίας* του έργου που χάθηκε στην πυρκαγιά με τον Ἀριστοτέλη. Ἡ μαρτυρία του Γαληνού θα ἦταν ἰδιαίτερα σημαντική, ἀν το κείμενο δὲν ἦταν στο σημεῖο αὐτό τόσο ἀβέβαιο. Ὁ συσχετισμός με τον Ἀριστοτέλη γίνεται με τὴ σπάνια λέξη *σύναρμος*, ἡ οποία – ὅπως ἀλλωστε και ὅλες οὐ ομόθεμες λέξεις – σημαίνει «ενωμένος με κάτι», «δεμένος με κάτι»· ἐπιπλέον, ἡ κατάληξη του ονόματος του Ἀριστοτέλη εἶναι στο χειρόγραφο συντομογραφημένη. Ἡ Boudon-Millot ἐπιλέγει για τὴν ἀνάλυση τῆς συντομογραφίας τὴν κατάληξη τῆς δοτικῆς (*Ἀριστοτέλει*) και μεταφράζει: «qui était en parfait accord avec Aristote» (107), ἀξιοποιώντας προφανῶς τὴ μεταφορική σημασία του ρήματος *συναρμόζω* (βλ. LSJ στο λ., II 2). Το νόημα του ἀποκατεστημένου κειμένου, ἐντούτοις, δὲν εἶναι σαφές. Με τι «συμφωνοῦσε ἀπόλυτα» ἡ θεοφράστεια πραγματεία; Με τίς θέσεις του Ἀριστοτέλη ἐν γένει (ὅπως υποδεικνύει τὸ κείμενο τῆς Boudon-Millot) ἢ με ἓνα ομότιτλο ἀριστοτελικό ἐργο;

Στον κατάλογο τῶν ἐργῶν του Ἀριστοτέλη στον Διογένη Λαέρτιο (5.25) περιλαμβάνεται ἓνα ἐργο *Π. φυτῶν* σε δύο βιβλία· τὸ *Π. φυτῶν* ὡστόσο που ἐκδίδεται στο ἀριστοτελικό corpus δὲν εἶναι γνήσιο ἀλλὰ μια πολὺ μεταγενέστερη ἀνα-μετάφραση: μια σύνοψη του Νικολάου Δαμασκηνοῦ (1ος αἰ. π.Χ.) μεταφράστηκε ἀπὸ τα ἐλληνικά στα συριακά, ἀπὸ τα συριακά στα ἀραβικά, ἀπὸ τα ἀραβικά στα λατινικά και, τέλος, στα ἐλληνικά (βλ. σχετικά Drossaart Lulofs 75-80· Moraux 1973, 487-514 και Sharples 131, με περαιτέρω βιβλιογραφία). Το ζήτημα ἀν ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε γράψει ὄντως μια πραγματεία *Περὶ φυτῶν* εἶναι πολυσυζητημένο. Οὐ διάσπαρτες στο ἀριστοτελικό corpus ἀναφορές στη σχετική θεματική (βλ. π.χ. *Π. τὰ ζῶα ἰστ.* 539a 21: *ὡσπερ εἴρηται ἐν τῇ θεωρίᾳ τῇ περὶ φυτῶν*, πρβ. *Π. ζῶ. γεν.* 731a 29· *Π. μακροβιότητος* 467b 5: *ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων και καθ' αὐτὰ ἐν τοῖς Περὶ φυτῶν διορισθήσεται*, πρβ. *Π. ζῶ. γεν.* 716a 1-2· *Π. αἰσθ.* 442b 24-26· *Μετεωρ.* 339a 6-7) ἔχουν ἀποτιμηθεῖ

διαφορετικά από τους μελετητές: είτε ως αναφορές του Αριστοτέλη στα *περι φυτών* έργα του Θεοφράστου, πράγμα που θα σήμαινε ότι ο ίδιος δεν έγραψε ποτέ ένα έργο με ανάλογο περιεχόμενο, είτε ως αποδεικτικές της ύπαρξης ενός σχετικού αριστοτελικού έργου (βλ. σχετικά την ιδιαίτερα κατατοπιστική μελέτη του Wöhrle, 387-396, και Amigues 1999, 124-154). Γεγονός πάντως είναι ότι ένα αριστοτελικό Π. φυτών δεν ήταν σε γνώση του Αλεξάνδρου του Αφροδισιεύς, νεότερου σύγχρονου του Γαληνού και διάσημου μελετητή του Αριστοτέλη, ο οποίος στο υπόμνημά του στο αριστοτελικό Π. αίσθησεως και αίσθητων δηλώνει: *καὶ ἔστι Περὶ φυτῶν Θεοφράστῳ πραγματεία γεγραμμένη· Ἀριστοτέλους γὰρ οὐ φέρεται* (CAG 3.1, 87,11-12).

Το αινιγματικό χωρίο του Π. ἀλυπίας οπωσδήποτε δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα ως προς την ύπαρξη ενός αριστοτελικού έργου Π. φυτών. Δεδομένου όμως ότι ο Γαληνός, με στόχο να τονίσει το μέγεθος και τη σπουδαιότητα των απωλειών του, αναφέρεται αναλυτικά ακριβώς στα σπάνια κείμενα (58-59: *ὅσα σπάνια καὶ ἀλλαχόθι μηδαμόθεν κείμενα δυνατόν ἐστὶν εὐρεῖν*) που χάθηκαν στην πυρκαγιά, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα ο λόγος να είναι για ένα τρίτο έργο Π. φυτών του Θεοφράστου, το οποίο στο σπάνιο αντίγραφο του Γαληνού ήταν επιπλέον «γραμμένο μαζί» – *σύναρμον* – με το Π. φυτών του Αριστοτέλη. Με βάση αυτή την υπόθεση συμπληρώθηκε το κείμενο στην παρούσα έκδοση (ή δὲ <τῆ> Ἀριστοτέλους σύναρμος).

93 τὴν Τιβερειανὴν καλουμένην οἰκίαν: Η πρώτη αναφορά στη δημόσια βιβλιοθήκη της Τιβερειανῆς οἰκίας (στην οποία ἔζησαν τόσο ο Αντωνίνος Πίος όσο και ο Μάρκος Αυρήλιος· βλ. Δίωνα Κάσσιο 71.35.4) υπάρχει σε μια επιστολή του Φρόντωνα, δασκάλου του Μ. Αυρηλίου, στην οποία γίνεται λόγος για τον «Τιβερειανό βιβλιοθηκάριο» (*Ad Marcum* 4.5: *Tiberianus bibliothecarius*· βλ. van den Hout 170)· στην ίδια βιβλιοθήκη αναφέρεται και ο σύγχρονος του Γαληνού Αύλος Γέλλιος (*Noctes Atticae* 13.20.1: *cum in domus Tiberianae bibliotheca sederemus*).

101-2 ἢ τῶν Ἀττικῶν ὀνομάτων καὶ ὅσα πολιτικὰ πραγματεία (πρβ. 118): Στην πραγματεία του για τις αττικές λέξεις (πρβ. και Π. διαφ. σφυγμ. 8.635: *τὴν τε περὶ Ἀττικῶν ὀνομάτων*) ο Γαληνός αναφέρεται στο Π. ἀλυπίας ιδιαίτερα αναλυτικά (101-143). Στο κέντρο του ενδιαφέροντός του βρίσκονται τα πολιτικὰ ὀνόματα, οι κοινές δηλαδή λέξεις του αττικού λεξιλογίου (πρβ. *Εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ'* 17a.678: *φαίνεται συνηθεστάτοις τε καὶ διὰ τοῦτο σαφεστάτοις ὀνόμασι κεχρημένος, ἃ καλεῖν ἔθος ἐστὶ τοῖς ῥητορικοῖς πολιτικὰ*). Η πληροφορία ότι η πραγματεία αυτή περιλάμβανε δύο μέρη, ένα με λέξεις από την αρχαία κωμωδία και ένα από τους αρχαίους πεζογράφους, το δεύτερο σε 48

βιβλία (βλ. 142), διασταυρώνεται με μια ανάλογη αναφορά στο Π. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ. (19.61: *διὰ τοῦτο καὶ τῶν ὀνομάτων τὴν ἐξήγησιν ἐποησάμην ἐν ὀκτῶ καὶ τεσσαράκοντα βιβλίοις ἀθροισάμενος ἐκ τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων αὐτά, καθάπερ ἐκ τῶν κωμικῶν ἄλλα·* πρβ. και 19.60 και Π. ἰδ. βιβλ. 19.48). Η διατύπωση στο Π. ἀλυπίας φαίνεται να υποδεικνύει ότι η επιλογή των λέξεων από την αρχαία κωμωδία ήταν προσωπική δουλειά του Γαληνού· η διόρθωση του ἐξελέξατο του κώδικα σε ἐξελεξάμην (119) υπαγορεύεται από τη σύνταξη και ενισχύεται από τα ἔργα με αντικείμενο τα πολιτικά ὀνόματα από την αρχαία κωμωδία που απαριθμούνται στο Π. ἰδ. βιβλ. (19.48: *τῶν παρ' Εὐπόλιδι πολιτικῶν ὀνομάτων τρία· τῶν παρ' Ἀριστοφάνει πολιτικῶν ὀνομάτων πέντε· τῶν παρὰ Κρατίνῳ πολιτικῶν ὀνομάτων δύο· τῶν ἰδίων κωμικῶν ὀνομάτων παραδείγματα*). Παράλληλα ὁμως ο Γαληνός ἔκανε και μια επιτομή των 50 βιβλίων του Διδύμου (βλ. 120· πρβ. 135) με ερμηνεύματα τόσο των κοινῶν αττικῶν λέξεων ὅσο και των γλωσσῶν (για την ἀντίθεση πολιτικά-γλωσσηματικά στον Γαληνό βλ. Π. τῶν οὐχ ἔωρ. Ἰπποκρ. ἐκπτ. 18a.414: *τροπικοῖς ὀνόμασι καὶ γλωσσηματικοῖς εἴωθεν ὁ Ἰπποκράτης ἐννοῶν χρῆσθαι, καίτοι πολιτικὴν ἐρμηνεύων ἐρμηνείαν, ὁμοίον τι τούτῳ πεπονθῶς ὁ Ξενοφῶν· καὶ γὰρ ἐκεῖνος εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐρμηνεύων πολιτικῶς, ὁμως παρεμβάλλει πολλάκις ὀνόματα γλωσσηματικά καὶ τροπικά*). Ορισμένοι τίτλοι και αποσπάσματα από τα ἔργα του Διδύμου παραπέμπουν στο υλικό που αναφέρει ο Γαληνός, π.χ. Π. ἀπορομένης λέξεως, Λέξις τροπική, Λέξις κωμική, Λέξις τραγική ἢ λέξις τραγωδομένη· βλ. Schmidt σσ. 20-81).

121 ἐν ἑξακισχιλίοις στίχοις: Η διόρθωση της γραφῆς βιβλίοις του κώδικα από τον Jouanna είναι επιβεβλημένη· πρβ. Π. ἀνατ. ἐγγ. 2.227: *ἐπειδὴ Λύκου τι σύγγραμμα νῦν ἡμῖν ἐκομίσθη, μικροῦ δεῖν εἰς πεντακισχιλίους στίχους ἐκτεταμένον· Εἰς Ἰπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ. 15.9-10: εἰς ζ' καὶ μ' στίχους ἐξήκει ... ἐπὶ τέλει πρόσκειται διὰ στίχων ὡς δέκα περὶ τῶν ἐγκεφάλου νόσων*. Για τον στίχον ως μονάδα μέτρησης της ἑκτασης πεζῶν κειμένων πρβ. το σχόλιο στον στ. 143.

123-4 Ἐδόκει ... ἀττικίζειν: Οι λεξικολογικές μελέτες του Γαληνού απευθύνονται ὄχι μόνο στους ρήτορες και στους «γραμματικούς» (πρβ. Π. ἰδ. βιβλ. 9.48) ἀλλὰ γενικά σε ὅλους ὅσοι ἐπιθυμοῦν να χρησιμοποιοῦν αττικὲς λέξεις. Το θέμα του Αττικισμοῦ της εποχῆς ἐπανέρχεται συχνά στο γαληνικό corpus: στο Π. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ. ο Γαληνός δηλώνει ὅτι η ἐνασχόλησή του με το αττικὸ λεξιλόγιο δεν σχετίζεται σε καμία περίπτωση με το αἶτημα των συγχρόνων του Αττικιστῶν να ἐπιβληθεῖ η χρήση της αττικῆς διαλέκτου (19.60: *ὅπερ ἔνιοι τῶν νῦν κελεύουσιν, ἅπαντας ἀττικίζειν τῇ φωνῇ*). Ο ἴδιος εἶναι ἀφενός ἀνεκτικὸς στην

«κακοποίηση» της γλώσσας (χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος έργου του *Πρὸς τοὺς ἐπιτιμῶντας τοῖς σολοικίζουσι τῇ φωνῇ*: βλ. Π. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ. 19.61· πρβ. Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 12.193· Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 13.408· Π. ἰδ. βιβλ. 19.48), ἐνῶ ἀφετέρου θεωρεῖ ὅτι οὔτε ὁ Ἀττικισμός ἀποτελεῖ μέρος τῆς παιδείας οὔτε ἡ γνώση τοῦ ἀττικοῦ λεξιλογίου ιδιαίτερη ἀξία (19.61: *τοσοῦτου δέω παιδείας τι μῦριον ὑπολαμβάνειν τὸ ἀττικίζειν ... ἢ τῶν Ἀττικῶν ὀνομάτων γνώσις οὐδὲν αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν ἄξιον ἔχουσα μεγάλης σπουδῆς*). Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἀσχολεῖται με τὰ Ἀττικὰ ὀνόματα εἶναι ἡ λανθασμένη χρῆση τους καὶ ἡ παρανόηση τῆς σημασίας τους ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, ἀποτέλεσμα ἀγνοίας (γέγραπται μὲν οὖν, ὡς ἔφην, ἢ πραγματεία διὰ τὰ σημαινόμενα). Γιὰ τὴν (αμφίθυμη) σχέση τοῦ Γαληνοῦ με τὸν Ἀττικισμό βλ. Herbst· Κοτζιά 81-84· Swain 56-62· Schmitz 80-82.

127-8 χόνδρου ... πτισάνην: Ὁ λόγος τῆς ἐνασχόλησης τοῦ Γαληνοῦ με τὰ Ἀττικὰ ὀνόματα συγκεκριμενοποιεῖται στο Π. ἀλυπίας με τὸ παράδειγμα ἐνὸς προβεβλημένου γιατροῦ τῆς ἐποχῆς του, ὁ ὁποῖος παρανοεῖ μίαν ἱπποκρατικὴν ὁδηγίαν λόγῳ ἀγνοίας: Ὁ γιὰ τὸν ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης συνιστᾷ τὴν πτισάνην (παρασκευάσμα ἀπὸ ξεφλουδισμένο κριθᾶρι), ἐπειδὴ στὴν ἐποχὴ του δὲν ἤξεραν ἀκόμη τὸν χόνδρον (πλιγούρι, ἀλλὰ καὶ παρασκευάσμα ἀπὸ χοντροαλεσμένο σιτάρι). Ἡ «ερμηνεία» τοῦ γιατροῦ στο Π. ἀλυπίας ἀφορᾷ στο ἔργο τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς Π. διαίτης ὀξέων (2.224-529 Littré· πρβ. 128-129: *ἐν τῇ διαίτῃ τῶν ὀξέων νοσημάτων*), τὸ ὁποῖο στο μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀναφέρεται στὴ διατροφή τῶν πασχόντων ἀπὸ ὀξέα νοσήματα ἀποκλειστικὰ με πτισάνην (ἐξ ου καὶ ὁ δεῦτερος τίτλος τοῦ στὴν ἀρχαιότητα Π. πτισάνης, τὸν ὁποῖο ἀπορρίπτει ὁ Γαληνός· βλ. π.χ. *Εἰς Ἱπποκρ. Π. διαίτ. ὀξ. νοσημ.* 15.452· Π. Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. δογμ. 5.762: *τοῦ περὶ διαίτης ὀξέων, ὃ τινες μὲν ἐπιγράφουσι πρὸς τὰς Κνιδίας γνώμας, ἔνιοι δὲ περὶ πτισάνης*). Τὸ ἴδιο θέμα συζητᾷ, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὁ Γαληνός καὶ στο ὑπόμνημά του στο Π. διαίτης ὀξέων με ἀνάλογη ἐπιχειρηματολογία καὶ με παρόμοιο φραστικὸ (15.455: *τοὺς γὰρ οἰομένους μηδέπω χόνδρον εἶναι κατὰ τοὺς Ἱπποκράτους χρόνους ἀγνοοῦντας ἐλέγξεις*), ὅπως καὶ στὴν αὐτόνομη πραγματεία ποῦ ἔγραψε γιὰ τὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο (βλ. Π. ἰδ. βιβλ. 19.31· 36-37), ἡ ὁποία σῶζεται μόνον σε ἀραβικὴ μετάφραση (βλ. M. Lyons, *De diaeta in morbis acutis secundum Hippocratem*, CMG, Suppl. or. II.109,1-22), ἀλλὰ καὶ στο Π. δυν. τροφ. Ἡ ἐρμηνεία ὅτι δὲν υπήρχε ἀκόμη τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἱπποκράτη ὁ χόνδρος βασίζεται σε ἀγνοία τῆς γλωσσικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως ἀποδεικνύει με ἐπιχειρήματα ὁ Γαληνός:

1. Ἡ λ. πτισάνη χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς παλιούς γιὰτροὺς γενικευμένα, ὥστε νὰ καλύπτει καὶ τὸν χόνδρον (βλ. Π. δυν. τροφ. 6.496: τῶν

παλαιῶν δ' ἔνιοι, καθάπερ Διοκλῆς καὶ Φυλότιμος, ὀνομάζουσι πτισάνην πυρίνην τὸν οὕτως ἐσκευασμένον χόνδρον. διὰ τοῦτο καὶ τοῦνομ' αὐτοῦ σπάνιον ἔστι παρὰ τοῖς παλαιοῖς).

2. Η λ. χόνδρος μαρτυρεῖται ἤδη σε ἓνα ἱπποκρατικό κείμενο, με ἀμφιλεγόμενη πατρότητα ἀλλὰ ἐξ ἴσου παλαιό, το Π. διαίτης ὑγιεινόν. Με τὸν τίτλο αὐτόν ο Γαληνός ἀναφέρεται στο 2ο βιβλίο του ἔργου της ἱπποκρατικῆς συλλογῆς Π. διαίτης (6.528-589 Littre· βλ. σχετικὰ Langholf 250-251), στο ὁποῖο ἀπαντᾷ ὄντως ἡ λ. χόνδρος (βλ. 2.42, 6.540-542 Littre: οἱ ἐκ τοῦ χόνδρου καὶ τροφίμοι σφόδρα ... Σεμίδαλις καὶ χόνδρος ἐφθά, ἰσχυρὰ καὶ τροφίμα). Η ἀμφισβήτηση της πατρότητας του κειμένου δεν τον ἀπασχολεῖ ὡς πρὸς τὸ θέμα που συζητᾷ: τὸ σημαντικό εἶναι ἡ παλαιότητά του (βλ. Εἰς Ἱπποκρ. Π. διαίτ. ὄξ. νοσημ. 15.455: καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Ἱπποκράτην ἐν τῷ Περί διαίτης ὑγιεινῶ· εἰ γὰρ καὶ μὴ Ἱπποκράτους ἔστιν ἐκεῖνο τὸ βιβλίον, ἀλλ' Εὐρυφῶντος ἢ Φαῶντος ἢ Φιλιστίωνος ἢ Ἀρίστωνος ἢ τινος ἄλλου τῶν παλαιῶν – εἰς πολλοὺς γὰρ ἀναφέρουσιν αὐτό – πάντες ἐκεῖνοι τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν εἰσιν, ἔνιοι μὲν Ἱπποκράτους πρῆσβύτεροι, τινὲς δὲ συνηκμακότες αὐτῶ· πρβ. Εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. 18a.8-9: ἐν δὲ τῷ διαιτητικῷ τῷ ὑγιεινῷ, τῷ Ἱπποκράτει μὲν ἐπιγεγραμμένῳ καὶ αὐτῷ, τοῖς δ' ἀποξενουσίην αὐτό, τισὶ μὲν εἰς Φιλιστίωνα, τισὶ δ' εἰς Ἀρίστωνα, τισὶ δ' εἰς Φερεκύδην ἀναφέρουσι, γέγραπται ταυτὶ).

3. Η λ. χόνδρος μαρτυρεῖται στους ἀρχαίους κωμικούς (βλ. Εἰς Ἱπποκρ. Π. διαίτ. ὄξ. νοσημ. 15.455: τοὺς γὰρ οἰομένους μηδέπω χόνδρον εἶναι κατὰ τοὺς Ἱπποκράτους χρόνους ἀγνοοῦντας ἐλέγξεις ἐκ τοῦ τῶν παλαιῶν κωμικῶν ἐνίοις ἐμνημονευκέναι χόνδρου). Η ἀόριστη πληροφορία γιὰ τους ἀρχαίους κωμικούς στο χωρίο αὐτό καὶ ἡ ἀκατανόητη προσθήκη Ἀβυδομαῖν ἢ Ἀβυστακινεῖν στο Π. ἄλυπίας συγκεκριμενοποιούνται στο Π. δυν. τροφ. με τὴν παράθεση ἐνός στίχου των χαμένων ἀριστοφανικῶν Ὀλκάδων (6.541 = ἀπ. 428 Kassel-Austin: τὴν ὑστάτην συλλαβὴν τοῦ τῶν ἀράκων ὀνόματος διὰ τοῦ κ γεγραμμένην εὐρίσκομεν ἐν ταῖς Ἀριστοφάνους Ὀλκάσιν, ἔνθα φησὶν· ἀράκουσ πυροὺς πτισάνην χόνδρον ζειᾶς αἶρας σεμίδαλιν).

143 ἐπῶν ἑξαμέτρων: Το ἑξάμετρον ἔπος προσδιορίζει τὸ μήκος του στίχου πεζοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖο ἀνέρχεται σε 16 συλλαβές· ὁ Γαληνός χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο καὶ στο Π. Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. δογμ. (5.655: εἷς μὲν οὗτος λόγος ἐννέα καὶ τριάκοντα συλλαβῶν, ὅπερ ἔστι δυοῖν καὶ ἡμίσεος ἐπῶν ἑξαμέτρων· ἕτερος δ' ἔστι πέντε τῶν πάντων ἐπῶν ... οὐ πλεῖον ἐπῶν ἑξαμέτρων ὀκτῶ τὸ συγκείμενον ἐξ αὐτῶν πλῆθος ἔσται ... ἃ διὰ ὀκτῶ στίχων ἡρωικῶν)· βλ. σχετικὰ Harris 139· De Lacy 684 με περαιτέρω παλαιὰ βιβλιογραφία· σύμφωνα με τὸν De Lacy (695), ὅταν ὁ Γαληνός

αναφέρεται σε στίχους μεγαλύτερης έκτασης από το έπος χρησιμοποιεί τον όρο *στίχος*. Η αναγραφή του αριθμού των *ἐπῶν/στίχων* στο Π. *άλυπίας* αποτελεί μία ακόμη ένδειξη για την επίδραση που είχε το «γραμματειακό είδος» των *πινάκων* στη σύνθεση των αυτοβιβλιογραφικών πραγματειών του Γαληνού, την οποία έχει επισημάνει ο Nutton 1972, 53-55· βλ. Pfeiffer, 126-127 και το σχόλιο στους στ. 77-8.

145-6 τῶν ἐμῶν ὑπομνημάτων ... διττῶν κατ' εἶδος: Ο όρος *ὑπόμνημα* απαντά στον Γαληνό συχνότερα από ό τι σε οποιονδήποτε άλλο αρχαίο συγγραφέα και χρησιμοποιείται με διαφορετικές σημασίες: «προσωπικές σημειώσεις για τη βοήθεια της μνήμης», «καταγραφή του περιεχομένου μιας διάλεξης προς χρήση αυτών που ήδη την άκουσαν», *πραγματεία*, αλλά και «εξηγητικό κείμενο για το έργο ενός άλλου συγγραφέα» (βλ. von Staden 1998). Στο Π. *άλυπίας* τα *διττά κατ' εἶδος ὑπομνήματα* διακρίνονται κατά τους χρήστες για τους οποίους προορίζονται: τους απόλυτα εξειδικευμένους και τους άλλους. Μια ανάλογη διάκριση γίνεται στο Π. *ιδ. βιβλ.* ως προς τα εξηγητικά *ὑπομνήματα*, τόσο σε ιπποκρατικά έργα (19.33-34) όσο και σε έργα λογικής (19.41-42): *ὑπομνήματα* για προσωπική χρήση του Γαληνού (33-34: *ἐμαυτῶ παρασκευάσας*), τα οποία όμως δόθηκαν εν τέλει και σε ορισμένους φίλους του (33: *δοθέντων φίλοις*· 41: *φίλοις δεδομένα ... δοθέντα φίλοις*). Τα *ὑπομνήματα* αυτά, τα οποία σαφώς δεν προορίζονταν για ευρεία κυκλοφορία (42: *τούτων τῶν ὑπομνημάτων ἀπάντων οὐδὲν ὡς πρὸς ἔκδοσιν ἐγράφη*), αντιδιαστέλλονται προς εκείνα που έγραφε αργότερα με στόχο τη δημοσίευσή τους (35: *ὅσα τοῦ λοιποῦ τισιν ἔδωκα, πρὸς κοινὴν ἔκδοσιν ἀποβλέπων, οὐκ ἰδίαν ἔξιν ἐκείνων μόνων τῶν λαβόντων*). Για τον τρόπο με τον οποίο ο Γαληνός αντιλαμβάνεται τους χρήστες μιας κοινῆς *ἐκδόσεως* ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι ένα χωρίο του *Εἰς Ἴπποκρ. Π. ἀγμ.* 18b.321: *ὅταν δὲ γράφω πᾶσιν, οὔτε τοῦ ἄριστα παρεσκευασμένου οὔτε τοῦ χειρίστα στοχάζομαι. τὸ μὲν γὰρ τοῖς πλείστοις ἀσαφὲς ἔσται, τὸ δὲ ἀνιάται χρονίζοντας ἐν τοῖς σαφέσιν.*

148-9 συνόψεις ... φιλοσόφων: Μεταξύ των σωζόμενων έργων του Γαληνού περιλαμβάνονται *συνόψεις*, όπως το Π. *φλεβ. καὶ ἀρτηρ. ἀνατ.* (2.779: *Σύνοψιν φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν ἀνατομῆς, Ἄντισθενες φίλτατε, βουλευθέντι σοι παρ' ἐμοῦ δοθῆναι μνήμης ἔνεκεν ὧν ἐθεάσω*) και η *Σύν. π. σφυγμ. ιδ. πραγμ.* στο δεύτερο έργο, 9.431-434 (πρβ. Π. *ιδ. βιβλ.* 19.33, αλλά και 45: *Σύνοψις τῆς ἀποδεικτικῆς θεωρίας ἔν*) ο Γαληνός εξηγεί τη σωστή χρήση μιας *συνόψεως* όπως και τον λόγο για τον οποίο κανείς συντάσσει *συνόψεις* των δικῶν του έργων (9.433: *ἐπειδὴ ἄλλους ἔγνων ἐπιτομὰς ποιουμένους τῶν ἐμῶν πραγματειῶν οὐκ ὀρθῶς, αἷς ἐντυγχάνοντες οἱ τὰς διεξόδους ἀναγινώσκειν ὀκνοῦντες βλάπτονται, διὰ*

τοῦτ' αὐτὸς ἠναγκάσθη ἐπὶ τήνδε τὴν προᾶξιν ἀφικέσθαι παρὰ τὴν ἐξαρχῆς γνώμην, καὶ πρώτην γε πασῶν τὴν περὶ σφυγμῶν πραγματείαν εἰς σύνοψιν ἤγαγον). Για ενδεικτικούς τίτλους συνόψεων «ιατρικῶν τε καὶ φιλοσόφων βιβλίων» βλ. Π. ιδ. βιβλ. 19.38: Σύνοψις τῶν Ἡρακλείδου περὶ τῆς ἐμπειρικῆς αἰρέσεως ἐπτὰ, καὶ 46: Πλατωνικῶν διαλόγων συνόψεως ὀκτώ.

152 Γραφὰς φαρμάκων: Στο γαληνικό corpus οι παραπομπές στη φαρμακολογική βιβλιογραφία είναι πάρα πολλές· στην προγενέστερή του βιβλιογραφία ο Γαληνός αναφέρεται με γενικές διατυπώσεις (π.χ. τῶν γεγραμμένων τοῖς πρὸ ἡμῶν ἰατροῖς, τοῖς γεγραμμένοις φαρμάκοις ὑπὸ τῶν ἔμπροσθεν κτλ.), οι οποίες συνοδεύονται συχνά από ονομαστικές αναφορές σε γραπτά κείμενα σημαντικῶν γιατρῶν (βλ. Fabricius 45-50· 62-82). Το Π. άλυπίας προσφέρει μια γενική εικόνα για την προέλευση της ιδιωτικῆς φαρμακολογικῆς βιβλιοθήκης του Γαληνού, με ιδιαίτερη (καὶ μάλλον υπερβολική) ἔμφαση στη μοναδικότητά της, η οποία είναι αποτέλεσμα του παράγοντα τύχη, ἀλλὰ καὶ του προσωπικοῦ του ζήλου: ἀπὸ τα κατάλοιπα του – προφανῶς μη γιατροῦ – πλούσιου συλλέκτη συνταγῶν διαθέτει, ἐκτὸς ἀπὸ τα αναγνωρισμένα στην εποχή του φάρμακα, τις συνταγές των παλαιῶν ἰατρῶν· η πολύτιμη, ἐξάλλου, συλλογή του Περγαμηνοῦ γιατροῦ Ευμένη, η οποία εἶχε συγκροτηθεῖ ἀπὸ ἀναζητήσεις σε ὅλη την «οικουμένη», του δίνει τη δυνατότητα να αποκτᾶ καινούριες συνταγές με τη μέθοδο της ανταλλαγῆς.

157 ἑκατὸν χρυσοῶν: Πρόκειται για την ελληνική ἀπόδοση (χρυσοῦς) του ρωμαϊκοῦ aureus. Για την ἀποτίμηση του κόστους των πολυτίμων συνταγῶν βοηθητική εἶναι μια σύγκριση με τιμές βιβλίων την ἴδια εποχή: βλ. Λουκιανό, Ψευδολογιστῆς ἢ περὶ τῆς ἀποφράδος, ὅπου ἓνα υποτιθέμενο βιβλίο του Τισία πωλεῖται για 30 χρυσοῦς (30: ἐξαρχάσας τοῦ ἀνοήτου ἐκείνου πρεσβύτου χρυσοῦς τριάκοντα). Γέλλιο, *Noctes Atticae* 2.3.5: *emptum viginti aureis* (βλ. το χωρίο στο σχόλιο στον στ. 64). Για τον χρυσοῦν στο πλαίσιο του ρωμαϊκοῦ νομισματικοῦ συστήματος βλ. Howatson 370· Lo Cascio, 628.

161 διφθέρας πυκτάς: Η λ. πυκτή (ἀντὶ του πτυκτῆ) εἶναι, σύμφωνα με το LSJ, ουσιαστικό με τις σημασίες 1. «δέλτοι, δίπτυχο», καὶ 2. «κώδικας» (τα παραδείγματα ἀπὸ τα ιουστινιάνεια νομικά κείμενα). Ως ουσιαστικό εμφανίζεται η πυκτῆ καὶ στα χωρία που παραθέτει ο Atsalos (94-95) ἀπὸ μεταγενέστερους χριστιανούς συγγραφείς καὶ ἀπὸ σημειώματα χειρογράφων. Αντίθετα, για τη λειτουργία του ουσιαστικοῦ πυκτῆς ως επιθέτου ο Atsalos (98) παραπέμπει στο χωρίο του Γαληνού Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. (12.423: τοῦτο τὸ φάρμακον οὔτω γεγραμμένον εὔρε Κλαυδιανὸς ὁ ἑταῖρος ἡμῶν ἐν [ἐκ Kühn] πυκτίδι διφθέρα), διαφοροποιούμενος

από το LSJ, το οποίο στο λ. *πυκτίς* αποδίδει το σύνταγμα *πυκτίδι διφθέρα* του Γαληνού ως «περγαμηνός κώδικας»). Το Π. *άλυπίας* πιστοποιεί τη χρήση ενός επιθέτου *πυκτός*, ισοδύναμου με το μαρτυρημένο *πυκτός* (βλ. LSJ, στο λ.), και υποδεικνύει την, αυτονόητη, διόρθωση του – ούτως ή άλλως λανθασμένου – *ἐκ πυκτίδι διφθέρα* της έκδοσης του Kühn σε *ἐν πυκτῇ διφθέρα*. Η επισήμανση του Atsalos (98, σημ. 5) ότι δεν πρόκειται, πάντως, για ένα «βιβλίο», έναν κώδικα, αλλά για διπλωμένα φύλλα περγαμηνής είναι κατά μία έννοια σωστή: αυτό που φαίνεται να υποδεικνύουν τα συμφραζόμενα του χωρίου του Π. *άλυπίας* (τῶν φαρμάκων πάντων αἱ γραφαὶ κατὰ δύο διφθέρας πυκτὰς ἐφυλάττοντο) είναι ότι μεμονωμένα φύλλα συνταγῶν φυλάσσονταν σε δύο διπλωμένα φύλλα περγαμηνής εν εἶδει ντοσιέ.

165-6 Ὁς ἐγενόμην ... τριάκοντα: Η πρώτη διαμονή του Γαληνού στη Ρώμη, στην οποία αναφέρεται συχνά στα έργα του (βλ. ιδίως το Π. *τοῦ προγιν.*) και η οποία τοποθετείται μεταξύ του 162 (βλ. Π. *ἀνατ. ἐγγ.* 2.15: *ἡνίκα τὸ πρῶτον ἀνῆλθον ἔναγχος εἰς Ρώμην, ἄρχειν ἡργμένου τοῦ καὶ νῦν ἡμῖν ἄρχοντος Ἀντωνίνου*) και του 166 μ.Χ. Ὡς προς τον τερματισμό της ο Γαληνός δίνει σε διαφορετικά έργα του διαφορετικούς λόγους: Στο Π. *τοῦ προγιν.* συνδυάζει την κρυφή φυγή του – πριν από την επιστροφή του Λευκίου Βήρου από τον Παρθικό πόλεμο (14.647· βλ. το σχόλιο στον στ. 3) – με την αντιπαλότητα και τον φθόνο των ανταγωνιστῶν του γιατρῶν (14.647 κ.ε.) και την κατάπαυση της στάσεως στην πατρίδα του την Πέργαμο (14.648: *καὶ τοίνυν ὅταν ἐπυθανόμην πεπαῦσθαι τὴν στάσιν, ἄφνω τῆς Ῥωμαίων πόλεως ἐξῆλθον, ὡς δῆθεν εἰς Καμπανίαν ἀπιῶν* (14.599-605· 625· 648)· αντίθετα, στο Π. *ιδ. βιβλ.* (σε ένα χωρίο με προβληματική παράδοση) υποστηρίζει ότι ἔφυγε μόλις ξέσπασε ο *μεγάλος λοιμός* (19.15: *ἔτεσι δὲ τρισὶν ἄλλοις ἐν Ρώμῃ διατρίψας ἀρξαμένου τοῦ μεγάλου λοιμοῦ παραχρῆμα τῆς πόλεως ἐξῆλθον ἐπειγόμενος εἰς τὴν πατρίδα*). Η ορθότερη αποτίμηση της (φαινομενικής) αντίφασης των δύο πληροφοριῶν από τον Schlange-Schöningh 144-5.

Σημαντική είναι η πληροφορία του Π. *άλυπίας* σχετικά με την ηλικία του Γαληνού όταν πρωτοπήγε στη Ρώμη (*ἔτος ἄγων τρίτον πρὸς τοῖς τριάκοντα*), επειδή συμφωνεῖ με την ηλικία που δίνεται στο Π. *τῶν οὐχ ἔωρ. Ἴπποκρ. ἐκπτ.*: *μετὰ τὸ τριακοστὸν καὶ δεύτερον ἔτος ἐν Ρώμῃ διέτριψα* (18a.347· σχετικά με τη λ. *δεύτερον*, η οποία απουσιάζει από το κείμενο της έκδοσης του Kühn, βλ. Nutton 1973, 160 και σημ. 2· Schlange-Schöningh 63). Οι ισοδύναμες διατυπώσεις «διανύοντας το τριακοστό τρίτο ἔτος της ηλικίας μου»/«ἔχοντας κλείσει τα τριανταδύο» στην αοριστία τους δεν δημιουργοῦν χρονολογικό πρόβλημα ως προς την αναφορά στο Π. *ιδ. βιβλ.* 19.15-16. Αν η φράση *καὶ νέος ὢν ἔτι τοῦτ' ἔπραξα*

τέταρτον ἔτος ἄγων καὶ τριακοστόν (15) τοποθετεῖ το γεγονός της αντι-παράθεσης του Γαληνού με τους Ερασιστρατεῖους σχετικά με τη «φλεβοτομία» (βλ. το επόμενο σχόλιο) ἕναν χρόνο μετά την ἀφιξή του στη Ρώμη, η συμπληρωματικὴ πληροφορία ἔτεσι δὲ τρισὶν ἄλλοις ἐν Ρώμῃ διατρίψας δίνει ἕνα ἀθροῖσμα τεσσάρων ετών για την πρώτη παραμονή του στη Ρώμη. Συνεπώς η ηλικία κατά την ἀφιξή του στην Πέργαμο (16: ἐπανήλθον μὲν οὖν ἐκ Ρώμης εἰς τὴν πατρίδα πεπληρωμένων μοι τῶν ἐκ γενετῆς ἐτῶν ἑπτὰ καὶ τριάκοντα) δεν διαταράσσει το χρονολογικὸ σχῆμα, δεδομένου ὅτι αφενός η διατύπωση «x ἔτος ἄγων» καλύπτει δυνητικὰ τη διάρκεια ενός ἔτους και αφετέρου η διάρκεια του ταξιδιού της επιστροφῆς παραμένει ἀγνωστή.

166 Τεύθραντα: Ο Τεύθρας, συμπολίτης, συνάδελφος και αφοσιωμένος φίλος του Γαληνού, είναι γνωστή μορφή στο ἔργο του: στον Τεύθραντα αφιερώνει το Π. σφυγμ. τοῖς εἰσαγ. (8.453: Ὅσα τοῖς εἰσαγομένοις, φίλτατε Τεϋθρα, χρήσιμον ἐπίστασθαι περὶ σφυγμῶν, ἐνταῦθα λεχθήσεται)· σε αυτόν απευθύνεται, επίσης, το Ἰπποκρ. γλωσσ. ἐξήγ. (19.62: Τὰς παρ' Ἰπποκράτει γλώσσας, ὧ Τεϋθρα, βουλευθέντι σοι διὰ βραχυτάτων ἡμᾶς ἐξηγήσασθαι). Το εἶδος της σχέσης των δύο ἀνδρῶν, η εκτίμησή που ἔτρεφε για τον Γαληνό ο «νεανίσκος με το θάρρος της γνώμης του», ο πάνυ τὸν τρόπον ἐλεύθερος, και η ενεργητικὴ συμπαράστασή του στις δημόσιες διαφωνίες του με τους ομοτέχνους του στη Ρώμη περιγράφονται πολὺ χαρακτηριστικὰ στο Π. φλεβοτ. πρὸς τοὺς Ἐρασιστρ. ἐν Ρώμῃ (11.193-194), και συνοπτικὰ – χωρὶς αναφορά στο ὄνομα του Τεύθραντα – στο Π. ἰδ. βιβλ. (19.14: ἐδεήθη μού τις φίλος· βλ. πιο κάτω και το σχόλιο στον στ. 383). Η πληροφορία του Π. ἀλυπίας σχετικά με την κληροδότηση εκ μέρους του Τεύθραντα στον Γαληνό των πολυτίμων συνταγῶν που ο ἴδιος εἶχε κληρονομήσει, συμπληρώνει την εικόνα της σχέσης τους.

Ὡστόσο η πληροφορία αυτή δεν είναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ προβλήματα εν σχέσει προς τις χρονολογίες, τα οποία ἀνακύπτουν ἀπὸ τη φράση μετ' ὀλίγον χρόνον τῆς ἥς εἶπον ἀνόδου τὸ πρῶτον εἰς Ρώμην. Καταρχὴν ο Τεύθρας φαίνεται ὅτι ἦταν στη Ρώμη ἀρκετὸ καιρὸ μετά την ἀφιξή του Γαληνού, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τον συνδυασμὸ των χωρίων που ἀναφέρονται στην ἀντιπαράθεση με τους Ερασιστρατεῖους (βλ. Π. ἰδ. βιβλ. 19.15· το χωρίο στο προηγούμενο σχόλιο). Επιπλέον, ο θάνατος του Τεύθραντα «λίγον καιρὸ» μετά την πρώτη μετάβαση του Γαληνού δεν είναι συμβατὸς με τη γενικὰ ἀποδεκτὴ χρονολογία της ἐμφάνισης του λοιμοῦ στη Ρώμη (166 μ.Χ.· βλ. το σχόλιο στον στ. 3). Και αν ἀκόμη υποτεθεῖ ὅτι ο Τεύθρας δεν προσβλήθηκε ἀπὸ την ἀρρώστια στη Ρώμη ἀλλὰ στη Μ. Ἀσία, ὅπου ο λοιμὸς εἶχε ξεσπάσει πολὺ νωρίτερα (βλ. Π.

φλεβοτ. πρὸς τοὺς Ἐρασιστρ. ἐν Ῥώμῃ 11.194: διὸ καὶ παρεκάλεσεν ὁ Τεύθρας ὑπαγορεῦσαι μεταλελεγμένα τῷ πρὸς αὐτοῦ πεμφθησομένῳ παιδί. καὶ γὰρ τοι καὶ μέλλων εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐπιδημῆσαι καὶ ἐξορμησασθαι πάντως ἔφασκεν ἔχειν αὐτὰ βούλεσθαι), το πρόβλημα παραμένει.

178-9 ἡ περὶ συνθέσεως φαρμάκων ... δοκιμώτατα: Πρόκειται για τα δύο πρώτα βιβλία του έργου του Γαληνού Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. βλ. 13.362: ἤδη μοι καὶ πρόσθεν ἐγγράπτο πραγματεία, δυοῖν μὲν ἐξ αὐτῆς τῶν πρώτων βιβλίων ἐκδοθέντων, ἐγκαταλειφθέντων δὲ ἐν τῇ κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν ἀποθήκῃ μετὰ τῶν ἄλλων, ἡνίκα τὸ τῆς Εἰρήνης τέμενος ὄλον ἐκαύθη, καὶ κατὰ τὸ Παλάτιον αἱ μεγάλαι βιβλιοθήκαι. Ἡ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας ἐπεξεργασία των συνταγῶν – τόσο των παλιῶν γιατρῶν, τις οποίες κληρονόμησε, ὅσο και των συγχρόνων του, τις οποίες εξασφάλιζε με τις ανταλλαγές που περιγράφει στο Π. ἀλυπίας – ἦταν αυτονόητη για τον Γαληνό, δεδομένου ὅτι, ὅπως ο ἴδιος επανειλημμένα τονίζει, ἀπαραίτητη προϋπόθεση για τη σύνθεση των φαρμάκων εἶναι ἡ ικανότητα να κρίνονται και να χρησιμοποιούνται με τον σωστό τρόπο οι συνταγές των παλιῶν γιατρῶν (βλ. π.χ. Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 13.459: ὑπάρχει δὲ τοῖς γυμνασθεῖσιν, ὡς ἐγὼ λέγω, πρὸς τῷ δύνασθαι συντιθέναι φάρμακα χρῆσιμα καὶ τὸ κριτικοῖς εἶναι τῶν γεγραμμένων τοῖς πρὸ ἡμῶν ἰατροῖς, ἐπιτηδείως τε χρῆσθαι πᾶσι τοῖς ὑπ' ἐκείνων γεγραμμένοις). Επιπλέον, οι συνταγές συνιστοῦν ἓνα ἰδιαίτερα ευαίσθητο υλικό, το οποίο εἶναι ἐκτεθειμένο στις αλλοιώσεις που υφίστανται ἐν γένει τα γραπτά κείμενα: οι ποσότητες των συστατικῶν ἀναγράφονται συχνά λανθασμένα (Π. ἀντιδ. 14.44: ἐπεὶ δ', ὡς ἔφην, πολλὰ τῶν ἀντιγράφων ἡμαρτημένας ἔχει τὰς ποσότητας τῶν φαρμάκων), οι δοσολογίες αλλοιώνονται ἀπὸ τις, σκόπιμες ἢ μη, παρεμβάσεις στις ποσότητες κατὰ τὴν ἀντιγραφή (βλ. χαρακτηριστικὰ Π. ἀντιδ. 14.31-32: ἐπεὶ δ' ἔνιαι κακῶς εἰσι γεγραμμένοι, τινῶν μὲν ἐν τῷ τοῖς αἰτήσασι διδόναι τὰς γραφὰς ἔκοντι ψευδομένων, ἐνίων δὲ καὶ διαστρεφόντων ἅ παρὰ τινων ἔλαβον ἀντίγραφα. τὰ δὲ δὴ βιβλία τὰ κατὰ τὰς βιβλιοθήκας ἀποκείμενα, τὰ τῶν ἀριθμῶν ἔχοντα σημεῖα, ῥαδίως διαστρέφεται· για περισσότερα ἀνάλογα χωρία βλ. von Staden 1997α, 67 σημ. 17). Επιπλέον, και οι μονάδες μέτρησης, οι οποίες – ειδικά στην περίπτωση των παλιῶν συνταγῶν – εἶναι διαφορετικές ἀπὸ τις τρέχουσες στη ρωμαϊκὴ καθημερινότητα του Γαληνού (βλ. πιο πάνω το σχόλιο στους στ. 25-6), ἐπιβάλλουν τὴν ἀναθεώρηση.

181-7: Ἡ ἐνότητα αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν μετάβαση στη θεωρητικὴ πραγματεύση του θέματος τῆς ἀλυπίας. Ὁ Γαληνός διακρίνει σαφῶς τὸ πρῶτο μέρος, με τὴν ἐκτεταμένη περιγραφή του μεγέθους τῆς ἀπώλειας, ἀπὸ τὸ κυρίως θέμα του: τὴν ἀπάντησιν στο ἐρώτημα του ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς του (181: ἐπιτάττεσθαί σου τὴν ἐπιθυμίαν· 187: νῦν ἄρξομαι). Ἡ διτ-

τῇ ἀπόκρισις, για την οποία κάνει λόγο, συνίσταται σε ένα γενικό μέρος, την υπόμνηση (186-7: ἀναμνησθῆναι ... ἄρξομαι τῆς ἀναμνήσεως) των λόγων, των «τόπων» που ανήκουν στη θεματική της άλυπίας, και σε ένα ειδικό, την ανάλυση της άλυπίας του ίδιου του Γαληνού. Στο γενικό μέρος (188-230) αποκαλυπτικά του «είδους» του Π. άλυπίας είναι τα μοντέλα ηθικής συμπεριφοράς που προτείνονται: τα «παραδείγματα», τα οποία ξεκινούν από τον Σωκρατικό Αρίστιππο και, μέσω των Κυνικών Διογένη και Κράττηα, καταλήγουν στον στωικό Ζήνωνα. Για τα «παραδείγματα» / «*exempla*», ως «*breve et efficax iter*» σε κείμενα ηθικής βλ. Shelton· πρβ. και Griffin 198-199.

188-201 Φιλήδονος ... συλλυπήσομαι: Τους λόγους της άλυπίας εγκαινιάζουν δύο ευρέως παραδεδομένα ανέκδοτα σχετικά με τον Σωκρατικό – και θεωρούμενο στην αρχαιότητα ιδρυτή της κυρηναϊκής αίρέσεως – Αρίστιππο τον Κυρηναίο. Το κείμενο του κώδικα είναι στο σημείο αυτό ιδιαίτερα προβληματικό. Η λ. *φιλότιμος* είναι χωρίς νόημα στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα, γι' αυτό και η διόρθωση *φιλήδονος* κρίνεται απαραίτητη, επειδή το επίθετο έχει για τον Αρίστιππο στερεοτυπικό χαρακτήρα στις πηγές, δεδομένου ότι, σύμφωνα με την αρχαία δοξογραφία, κεντρική θέση του ήταν η ταύτιση του υπέρτατου αγαθού με την ήδονήν (πρβ. και την «ομολογία» του στη συζήτησή του με τον Σωκράτη στα Ἐπομνημονεύματα του Ξενοφώντα, 2.1.10: *ἐμαυτὸν γε μέντοι τάττω εἰς τοὺς βουλομένους ἢ ῥᾶστά τε καὶ ἡδιστα βιοτεύειν*· πρβ. και την επανειλημμένη αναφορά του Κικέρωνα στην *voluptas* του Αριστίππου στις *Tusc. Disp.*)· βλ. π.χ. Διογ. Λαέρτ. 2.75 = Αρίστιππ. απ. 72B Mannebach = SSR IV A 69: *οὐκέτι τοίνυν, ἔφη, φιλήδονος ἐγώ, ἀλλὰ σὺ φιλάργυρος*· Ευσέβ., *Εὐ. Προπ.* 14.18.31 = 80 Mannebach = SSR IV A 173: *ἦν δ' ὁ Ἀρίστιππος ὑγρὸς πάνυ τὸν βίον καὶ φιλήδονος*· Επιφάν., *Πανάριον*, 3.507 = 156 Mannebach = SSR IV A 177: *γαστρίμαργος ὦν καὶ φιλήδονος*. Συνάρτηση της «φιληδονίας» του Αριστίππου είναι – εκτός από την *γαστριμαργίαν* – και η *ὄψοφαγία* (Αθήναιος 8.30 = 72A Mannebach = SSR IV A 17: Ἀρίστιππος ὁ Σωκρατικὸς ὄψοφάγος ἦν· ὅστις καὶ ὑπὸ Πλάτωνός ποτε ὄνειδιζόμενος ἐπὶ τῇ ὄψοφαγίᾳ...) και η, συνεπόμενη, πολυτελής *ὄψωνία* (Διογ. Λαέρτ. 2.75 = 72B Mannebach = SSR IV A 69: *πρὸς τὸν ὄνειδίσαντα αὐτῷ πολυτελεῖ ὄψωνίαν*· 2.76 = 74 Mannebach = SSR IV A 70: *πολυτελεῖ ὄψωνίαν*). Πολύ χαρακτηριστικά, στον κατάλογο των έργων του που παραδίδει ο Διογένης Λαέρτιος περιλαμβάνεται και ο τίτλος *Πρὸς τοὺς ἐπιτιμώντας ὅτι πολυτελῶς ὄψωνεῖ* (2.84 = 121 Mannebach = SSR IV A 144). Βάσει του τελευταίου αυτού στοιχείου έγινε η αποκατάσταση της προβληματικής γραφῆς του κώδικα *πολυτελείαις ὄψωνᾶν* σε *πολυτελῶς ὄψωνῶν*.

Εκτός από το πολυτελώς όψωνεῖν, στη «φιληδονία» του Αριστίππου ανήκουν και οι σχέσεις του με εταίρες (βλ. Διογ. Λαέρτ. 2.76 = 74 Mannebach = SSR IV A 17: *γυναϊκάς τε και πολυτελῆ όψωνίαν*), οι οποίες αποτυπώνονται σε ένα πλήθος ανεκδότων και αποφθεγμάτων του (57-66 Mannebach = SSR IV A 86-99). Και για το θέμα αυτό υπάρχει στον κατάλογο του Διογένη ένας τίτλος έργου του Αριστίππου: *Πρός τοὺς ἐπιτιμῶντας ὅτι κέκτηται οἶνον παλαιὸν και ἑταίρας* (2.84 = 121 Mannebach = SSR IV A 144). Οι σχέσεις με τις εταίρες, ιδίως με τη διάσημη Λαΐδα, είναι επίσης εξαιρετικά δαπανηρές· βλ. Αθήναιο 13.55 Kaibel = 61 Mannebach = SSR IV A 92: *και ὀνειδιζόμενος ὑπὸ οἰκέτου, ὅτι «σὺ μὲν αὐτῆ τοσοῦτον ἀργύριον δίδως, ἢ δὲ προῖκα Διογένει τῷ κυνὶ συγκυλίεται», ἀπεκρίνατο· «ἐγὼ Λαΐδι χορηγῶ πολλά...»* (πρβ. Ιω. Χρυσόστ., PG 57, 392 = 65 Mannebach = SSR IV A 89: *οὕτω γοῦν ὁ μὲν Ἀρίστιππος πόρνας ἠγόραζε πολυτελεῖς*). Εντούτοις, ενώ η διόρθωση της γραφής ἐτέρων του κώδικα σε ἑταιρῶν είναι αυτονόητη, η γραφή τοῖς θερμοτέροις παραμένει προβληματική· σύμφωνα με το νόημα του χωρίου, μια πιθανή πρόταση θα ήταν ταῖς εὐμορφότεραις (πρβ. Πλούτ., Ὑγιεινὰ παραγγέλματα 128D: *μηδὲ τὴν ἑταίραν εἰ εὐμορφος*· Αρποκρατ. 210 Dindorf: Ἀντιφάνης δὲ ὁ νεώτερος ἐν τῷ περὶ τῶν ἑταιρῶν τὴν Νάννιον φησι Προσκήνιον ἐπονομάζεσθαι διὰ τὸ ἕξωθεν δοκεῖν εὐμορφότεραν εἶναι).

Ὡς προς τον ηδονισμό του Αριστίππου, διακρίνονται οι δύο – κοινές στη βιογραφική παράδοση – τάσεις: η εχθρική, σύμφωνα με την οποία η ἡδονὴ είναι για τον Αρίστιππο αυτοσκοπός, και η φιλική, σύμφωνα με την οποία η ἡδονὴ συνδυάζεται με τον αυτοέλεγχο (βλ. Tsouna McKirahan). Σύμφωνα με μια χρείαν του Αριστίππου, την οποία παραδίδει ο Στοβαίος, «Ἐξουσία πάνω στην ἡδονὴ ἔχει ὄχι ὅποιος ἀπέχει ἀπὸ αὐτὴν, ἀλλὰ ὅποιος τὴν ἀπολαμβάνει χωρὶς να τὴν ἀφήνει να τὸν πάει ὅπου ἐκείνη θέλει· ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει και με τὸ πλοῖο και με τὸ ἄλογο: ἐξουσία πάνω τους δεν ἔχει ὅποιος δεν τα χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ ἐκεῖνος που τα οδηγεῖ ὅπου θέλει» (3. 17. 17 = απ. 55 Mannebach = SSR IV A 98· πρβ. Διογ. Λαέρτ. 2.75 = απ. 57A Mannebach = SSR IV A 96: *ἐπεὶ τὸ κρατεῖν και μὴ ἡττᾶσθαι ἡδονῶν ἄριστον, οὐ τὸ μὴ χρῆσθαι*). Η ερμηνεία αὐτὴ ἀποδίδει στον Αρίστιππο ἠθικὴ ἀυτάρκεια και προσαρμογὴ στις καταστάσεις (βλ. Διογ. Λαέρτ. 2.66 = 29 Mannebach = SSR IV A 51: *ἦν δὲ ἱκανὸς ἀρμόσασθαι και τόπω και χρόνῳ και προσώπῳ, και πᾶσαν περίστασιν ἀρμοδίως ὑποκρίνασθαι*). Σε αὐτὴ τη δεύτερη παράδοση ανήκουν τα δύο ἀνέκδοτα που παραθέτει ο Γαληνός, τα οποία ἐπιπλέον συνδέονται με τις αναφορὲς στους Κυνικούς που ἀκολουθοῦν (216-7). Οι ἀρχαῖες πηγὲς συνδέουν τον Αρίστιππο με τον Διογένη τον Σινωπέα: «χρεῖαι» και ἀνέκδοτα ἀποδίδονται παράλληλα στον Αρίστιππο και στον

Διογένη, ενώ σημεία επαφής με τον Κυνισμό υποδεικνύει ο αμφίσημος χαρακτηρισμός βασιλικός κύων, τον οποίο ο δεύτερος απέδιδε στον πρώτο (βλ. Διογ. Λαέρτ. 2.66 = 29 Mannebach = SSR IV A 51: *ἀπέλαυε μὲν γὰρ ἡδονῆς τῶν παρόντων, οὐκ ἐθήρα δὲ πόνῳ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν οὐ παρόντων· ὅθεν καὶ Διογένης βασιλικὸν κύνα ἔλεγεν αὐτόν·* για τη σχέση του Αριστίππου με τον Κυνισμό βλ. Giannantoni, SSR 4.150-153· Moles 1996, 109 και σημ. 19, όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

Για τη θεματική του Π. άλυπίας η ιεράρχηση των αξιών και η ανεξαρτησία από τα υλικά πράγματα είναι σημαντική (πρώτο ανέκδ. 190-5), συνάρτηση της οποίας είναι και η αντιμετώπιση της απώλειας (δεύτερο ανέκδ. 196-201). Ας σημειωθεί, επίσης, ότι ειδικότερα με το θέμα της άλυπίας συνδέει τον Αρίστιππο και μια άλλη μαρτυρία: *ὅτι Ἀρίστιππος ἐταίρων αὐτῷ τινῶν ὄδυρομένων βαρύτερα πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα πρὸς αὐτοὺς εἶπε λύπης ἀνασταλτικά, καὶ ταῦτα δὲ ἐν προομιῶις «ἀλλ' ἔγωγε ἦκω παρ' ὑμᾶς οὐχ ὡς συλλυπούμενος, ἀλλ' ἵνα παύσω ὑμᾶς λυπούμενους»* (Αιλιανός 7.3 = απ. 89 Mannebach = SSR IV A 110).

190-5 καίτοι ... γενέσθαι: Το κοινότατο ανέκδοτο με τον θεράποντα και το φασκάλιον (για τη χρήση της λ. από τον Γαληνό βλ. Π. άνατ. ἐγχ. 2.559 και 560) ο Διογένης Λαέρτιος (2.77 = 68 Mannebach = SSR IV A 79) το παίρνει από τον Βίωνα τον Βορυσθενίτη (απ. 40 Kindstrand). Ο Βίων επέλεξε τον «κυνικό τρόπο ζωής», με φιλοσοφικό «μέντορα» τον Κυνικό Κράττη (βλ. πιο κάτω σχόλιο στον στ. 217) και δάσκαλο τον Κυρηναϊκό Θεόδωρο (βλ. σχετικά Moles 1995, 150). Στην ίδια πηγή πρέπει να ανάγεται το ανέκδοτο και στο Π. άλυπίας, όπως υποδεικνύει και η χαρακτηριστική αναφορά στο πολυτελῶς ὄψωνεῖν.

196-201 τέσσαρας ἔχων ἄγρους: Το ανέκδοτο για τον χαμένο αγρό του Αριστίππου και στο Π. εὐθυμίας του Πλουτάρχου, με το οποίο το τμήμα αυτό του Π. άλυπίας συγγενεύει ειδολογικά και, εν μέρει, θεματικά. Ο Πλούταρχος χρησιμοποιεί το ανέκδοτο ως παράδειγμα σωστού χειρισμού της απώλειας με την εστίαση στα υπάρχοντα και όχι στα χαμένα (469B-C = 70 Mannebach = SSR IV A 74: *τί τὸ σεαυτοῦ κακόν, ὦ μακάριε, λίαν καταβλέπεις καὶ ποιεῖς ἐναργῆς αἰεὶ καὶ πρόσφατον ἀγαθοῖς δὲ παροῦσιν οὐ προσάγεις τὴν διάνοιαν ... D: ὁ δ' Ἀρίστιππος οὐ τοιοῦτος ... χωρίον γοῦν ἀπολέσας καλόν...).* Το κείμενο του Πλουτάρχου (οὐχὶ σοὶ μὲν χωρίδιον ἐν ἔστιν, ἐμοὶ δὲ τρεῖς ἄγροι καταλείπονται;) επιβεβαιώνει τη γραφή του κώδικα και κάνει περιττή την προσθήκη της άρνησης (οὐκ) στο χωρίο του Π. άλυπίας από την Boudon-Millot με βάση τη μετάφραση του Ibn 'Aknîn· βλ. Halkin 113 και Boudon-Millot 94.

201 πάνυ καλῶς ἐνδεικνύμενος: Ο σχολιασμός του ανεκδότου από τον Γαληνό φαίνεται να έχει επίσης τοπικό χαρακτήρα· βλ. 202-3: *οὐ χρῆ*

πρός τι τῶν ἀπολλυμένων ἐμβλέπειν και Πλούτ., Π. εὐθυμίας 469D: *μανικὸν γάρ ἐστι τοῖς ἀπολλυμένοις ἀνιᾶσθαι μὴ χαίρειν δὲ τοῖς σωζομένοις·* πρβ. και Π. φιλοπλουτίας 524A-D = Αρίστιππ. απ. 71A Mannebach = SSR IV A 73: *τοὺς δὲ μηδὲν ἀποβάλλοντας ἔχοντας δὲ πολλὰ πλείονων δ' αἰεὶ δεομένους ἔτι μᾶλλον θαυμάσειεν ἂν τις τοῦ Ἀριστίππου μεμνημένος. ἐκεῖνος γὰρ εἰώθει λέγειν ὅτι «πολλὰ μὲν τις ἐσθίων πολλὰ δὲ πίνων πληρούμενος δὲ μηδέποτε ἀπληστία τὸ πάθος αὐτοῦ και φιλοπλουτία διὰ κρίσιν φαύλην και ἀλόγιστον ἐνοῦσα (πρβ. 209: *μὴ πληρουμένης αὐτῶν τῆς ἐπιθυμίας·* 225 και Π. τῶν ἰδ. ἐκάστ. παθ. διάγν. 5.45: *...ὁποῖόν τι πάθος ἐστὶν ἢ ἀπληστία. τὴν δ' ἀρχὴν τῆς σκέψεως ἢ περι τὰς τροφὰς ἀπληστία παρέξει).**

217-8 Κράτης ... Διογένης: Οι Κυνικοί Κράτης ο Θηβαῖος και Διογένης ο Σινωπεύς – οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με σχέση μαθητῆ-δασκάλου – εμφανίζονται στις αρχαίες πηγές πολύ συχνά μαζί, ἰδίως αναφορικά με την ηθελημένη πενίαν τους (βλ. π.χ. Τέλητα, απ. 2, 14,3-5 Hense = Κράτης SSR V H 73: *και τί ἔχει δυσχερὲς ἢ ἐπίπονον ἢ πενία; ἢ οὐ Κράτης και Διογένης πένητες ἦσαν;* πρβ. και Πλούτ., *Εἰ αὐτάρκης ἢ κακία πρὸς κακοδαιμονίαν* 499C: *ταῦτα εὐδαιμονίας ἀρχαὶ Διογένει, ταῦτα ἐλευθερίας Κράτητι και δόξης*). Αμφότεροι υπῆρξαν, κατά την εὐστοχη διατύπωση του D. Dudley (199), «οι μείζονες μορφές της στωικῆς αγιογραφίας». Δεν πρέπει, συνεπῶς, στο σημείο αὐτό να διορθωθεί η γραφή Κράτης του κώδικα σε Σωκράτης (ἔτσι η Boudon-Millot, 95 και 114, με ἐπίκληση ενός ανεκδότου στον Al-Kindi). Σύμφωνα με τη βιογραφική παράδοση, ο Διογένης ἦταν αὐτός που ἐπεισε τον εὐπορο Κράτητα να αποποιηθεῖ την περιουσία του (Διογ. Λαέρτ. 6.87 = Κράτης SSR V H 4: *φησὶ δὲ Διοκλῆς πείσαι αὐτὸν Διογένην τὴν οὐσίαν μηλόβοτον ἀνεῖναι και εἶ τι ἀργύριον εἶη, εἰς θάλατταν βαλεῖν*), ενώ ο ἴδιος υποστήριζε πως ἦταν ἄπολις, ἄοικος, πατρίδος ἐστερημένος, | πτωχός, πλανήτης, βίον ἔχων τοῦφ' ἡμέραν (Διογ. Λαέρτ. 6.38 = Trag. Adesp. 284 N² = 88 Διογένης απ. 4 Snell). Η ηθελημένη πενία του Κράτητα προκύπτει με πολύ ενδιαφέροντα τρόπο ἀπὸ τα σπαράγματα της φιλοσοφικῆς ποίησής του: *Κράτης Κράτητα χρημάτων ἀποστερεῖ. | ἐλευθεροῖ Κράτητα Θηβαῖον Κράτης. | εὖ γ', ὦ Τύχη μοι τῶν καλῶν διδάσκαλε, | ὡς εἰς τρίβωνα ραδίως συστέλλομαι* (= απ. 16 Diehl = 365 Lloyd-Jones/Parsons)· πρβ. και την αναφορά του Συμπλικίου, η οποία συνδέει τους Κυνικούς με τους ὕστερους Στωικούς (*Εἰς τὸ Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον* 29,14-18 Dübner = SSR V H 6: *και πενία δέ, εἶποι ἂν ὁ Ἐπίκτητος, οὐδὲν δεινόν· ἐπεὶ και Κράτητι ἂν ἔδοξε τῷ Θηβαίῳ δεινόν, ὅς τῶν ἑαυτοῦ τῆ πόλει παραχωρήσας, και εἰπὼν, Κράτης Κράτητα χρημάτων ἀποστερεῖ*). Και ο Κράτης – ὅπως και ο Αρίστιππος (βλ. πιο πάνω το σχόλ. στους στ. 188-201) –

πρέσβευε το *ἀρκεῖσθαι τοῖς παροῦσι*, σύμφωνα με τον Τέλητα τον Μεγαρέα, Κυνικό δεύτερης γενιάς: «*δυνήση*» φησὶ (Κράτης) «*τὸ φασκώλιον ῥαδίως λῦσαι καὶ τῇ χειρὶ ἐξελὼν εὐλύτως δοῦναι ... ἀλλὰ βιώση ἀρκούμενος τοῖς παροῦσι, τῶν ἀπόντων οὐκ ἐπιθυμῶν, τοῖς συμβεβηκόσιν οὐ δυσαρεστῶν*» (Τέλης απ. 4a, 38.4-39.1 Hense = Κράτης SSR V H 44).

221-4 τὸν ἀναλίσκοντα ... τρεφουσῶν: Το επιχείρημα για τη λανθασμένη αντιμετώπιση του πλούτου, η οποία ανάγεται στην *ἀπληστίαν*, εντάσσεται στο Π. τῶν ἰδ. ἐκάστ. παθ. διάγν. στην αναδιήγηση της συνομιλίας του Γαληνού με τον «*ἐπὶ μικροῖς ἀνιῶμενον*» νεαρό και απευθύνεται προσωπικά σε εκείνον (5.48: *καίτοι τῆς οὐσίας σου <καθ'> ἕκαστον ἔτος αὐξανομένης, ἐπεὶ τῶν ἐξ αὐτῆς προσόδων ἀναλίσκεται μὲν σοι τὸ δέκατον ἴσως μέρος, αἱ λοιπαὶ δ' ἑννέα μοῖραι τοῖς ὑπάρχουσι προστίθενται*). Το στοιχείο αυτό φαίνεται να αποκλείει την πιθανότητα – την οποία συζητά η Boudon-Millot (80 και 102, σημ. 228) – να ταυτίζεται ο συγκεκριμένος νεανίσκος με τον αποδέκτη του Π. *άλυπίας*. Ἄλλωστε ο τελευταίος – *ἐξ ἀρχῆς συναναστραφεὶς καὶ συμπαιδευθεὶς με τον Γαληνό* – δεν χρειάζεται στην πραγματικότητα, *καὶ φύσει καὶ παιδείᾳ*, τις συμβουλές του περί *άλυπίας* (βλ. 362-3).

227-8 ὁ Κιτιεὺς Ζήνων: Η πολυπαρατιθέμενη ρήση του Ζήωνα σχετικά με το ναυάγιο (βλ. τα σχετικά χωρία στο απ. SVF 1.277 του Ζήωνα) απαντά (και πάλι) στο Π. *εὐθυμίας* του Πλουτάρχου με χαρακτηριστικά ὁμοιο φραστικό (467C: *Ζήνωνι τῷ Κιτιεὶ μία ναῦς περιῆν φορτηγός· πυθόμενος δὲ ταύτην αὐτόφορτον ἀπολωλέναι συγκλυσθεῖσαν, εὗ γε, εἶπεν, ὧ τύχη, ποιεῖς, εἰς τὸν τρίβωνα καὶ τὴν στοὰν συνελαύνουσα ἡμᾶς·* πρβ. τον στίχο του Κράτητα: «*ὡς εἰς τρίβωνα ῥαδίως συστέλλομαι*», το κείμενο στο σχόλιο στους στ. 217-8), ὅπως και στο *De tranquillitate animi* του Σενέκα (14.3: *Nuntiato naufragio Zenon noster, cum omnia sua audiret submersa: «Iubet», inquit, «me fortuna expeditius philosophari»*).

Με τον Ζήωνα ολοκληρώνεται η σειρά των «*παραδειγμάτων*», τα οποία – παρά τον τοπικό χαρακτήρα τους – είναι αποκαλυπτικά της οφειλής του Π. *άλυπίας* στη στωική ηθική φιλοσοφία της εποχής: Ὅπως είναι γνωστό, οι Στωικοί ανήγαν τις φιλοσοφικές ρίζες τους στον Κυνισμό, δεδομένου ότι ο Ζήνων, ιδρυτής της Στοάς, υπήρξε μαθητής του Κράτητα του Θηβαίου, ο οποίος με τη σειρά του ήταν μαθητής του Διογένη. Η συγγένεια, η κοινωνία, που υπήρχε, κατά την αρχαία δοξογραφία, μεταξύ των δύο φιλοσοφικών ρευμάτων αποτυπώνεται χαρακτηριστικά και από τον Διογένη Λαέρτιο: *ἀρέσκει δὲ αὐτοῖς (δηλ. τοῖς Κυνικοῖς) καὶ τέλος εἶναι τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν ... ὁμοίως τοῖς Στωικοῖς· ἐπεὶ καὶ κοινωνία τις ταῖς δύο ταύταις αἰρέσεσιν ἔστιν* (6.104). Η ολιγάρκεια των Κυνικών ταιριαρίζει απόλυτα με τις αρχές του Στωικισμού, και η διαδοχὴ Διογένης-

Κράτης-Ζήνων εξιδανικεύεται, με αποτέλεσμα οι δύο Κυνικοί να λειτουργούν ως «παραδείγματα» ιδίως στη Νέα Στοά· βλ. σχετικά Billerbeck 205-221, ιδίως 208.

231-41: Η ενότητα αυτή αποτελεί τη μετάβαση από τη συζήτηση των λόγων στη συζήτηση της άσκήσεως και των δογμάτων, τα οποία εξασφάλισαν την άλυπian του Γαληνού. Για την εν γένει στάση του απέναντι σε οποιαδήποτε υλική απώλεια εισάγεται το ρήμα *καταφρονεῖν*, το οποίο θα λειτουργήσει στη συνέχεια ως επανερχόμενος τεχνικός όρος· βλ. 284-5: *καταφρονοῦντα*· 289: *καταφρονοῦντας*· 307: *καταφρονοῦντι*· 323-4: *καταφρονῶ, μὴ καταφρονεῖν*· 355-6: *καταφρονῶ*· πρβ. Μουσώνιο, Π. *ἀσκήσεως* (6: 23,11-4 Hense = 52,21-3 Lutz): *πῶς δ' ἂν φρόνιμοι γενοίμεθα, τὰ μὲν ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ καὶ κακὰ τίνα ἐστὶν ἐγνωκότες, μὴ γεγυμνασμένοι δὲ καταφρονεῖν τῶν δοκούντων ἀγαθῶν;* πρβ. επίσης και τη διατύπωση «*rerum externarum despicientia*» στον Κικέρωνα, *De officiis* 1.66, η οποία αποδίδει μια θέση του Παναιτίου (= Παναίτιος απ. 106 van Sraaten = 71 Alesse). Στα πράγματα που περιφρονεί ο Γαληνός ανήκει και ἡ ἐν αὐτῇ μοναρχικῇ διατριβῇ, κατὰ τη σωστή διόρθωση της Boudon-Millot (βλ. και 235-6: ἐν αὐτῇ βασιλικῇ). Αν η διατύπωση αυτή αποτελεί υποτιμητικό υπαινιγμό στους συναδέλφους του αυλικούς γιατρούς (πρβ. Π. ἀντιδ. 14.5: *τοῖς κατὰ τὴν αὐτὴν ἰατροῖς· Π. τοῦ προγιν. 14.625: μηδενὸς τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἰατρῶν δυναμένου τοῦτο ποιῆσαι ... τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς οἱ εὐδοκιμῶτατοι*), δεν μπορεί να υποστηριχθεῖ με βεβαιότητα. Αυτό που, εντούτοις, φαίνεται να υποδεικνύει η διατύπωση (σε συνδυασμό με το Π. *εὐθυμίας* του Πλουτάρχου, 465A-B: *πόθεν γε δὴ πρὸς ἀλυπῖαν ψυχῆς καὶ βίον ἀκύμονα χρημάτων ὄφελος ἢ δόξης ἢ δυνάμεως ἐν αὐλαῖς*) είναι ότι θα πρέπει να διορθωθεί ο τίτλος μιας από τις ηθικές πραγματείες του Γαληνού: Πρόκειται για το *Περὶ τῆς ἐν αὐτῇ Μενάρχου διατριβῆς*, το οποίο αναφέρεται – μαζί με το Π. *ἀλυπίας* και το Π. *τῶν ἰδ. ἐκάστ. παθ. διάγν.* – στο Π. *ἰδ. βιβλ. (19.45)*, και για το οποίο έχουν προταθεῖ από τους μελετητές διαφορετικές διορθώσεις (βλ. σχετικά Boudon-Millot 2007, 228 σημ. 4). Το Π. *ἀλυπίας* φαίνεται να επιβεβαιώνει την πρόταση του Schöne (98), σύμφωνα με την οποία η λ. *Μενάρχου* θα πρέπει να διορθωθεί σε *μονάρχου*.

240 **μεγαλοφυχίας**: Πρόκειται για μία από τις ελάχιστονες αρετές των αρχαίων Στωϊκών, *εἶδος τῆς ἀνδρείας* (βλ. SVF 3.265: *τῶν δ' ἀρετῶν τὰς μὲν πρώτας, τὰς δὲ ταύταις ὑποτεταγμένας. πρώτας μὲν τάσδε, φρόνησιν, ἀνδρείαν, δικαιοσύνην, σωφροσύνην· ἐν εἴδει δὲ τούτων μεγαλοφυχίαν...*), η οποία ορίζεται ως «*ἐπιστήμη ἢ ἕξις ὑπεράνω ποιούσα τῶν συμβαινόντων κοινῇ φαύλων τε καὶ σπουδαίων*»· πρβ. και SVF 3.270, 274, 275). Για τον Γαληνό η *μεγαλοφυχία* είναι ακριβῶς η αρετή που του επέ-

τρεψε να αρθεί πάνω από τη λύπη για την απώλεια (βλ. και 353: ὑπεράνω)· ως προς αυτό ακολουθεί κατά πάσα πιθανότητα τον Παναίτιο, ο οποίος την ανήγαγε σε μία από τις τέσσερις βασικές αρετές, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για τον ουσιαστικό ρόλο που παίζει η μεγαλοψυχία στον Επίκτητο (βλ. Κικέρωνα *De officiis* 1.50 = απ. 91 Alesse· βλ. επίσης Dyck). Θα πρέπει εντούτοις να επισημανθεί παράλληλα και η αριστοτελική ανάμνηση στη διατύπωση (τὸ) μὴ λυπηθῆναι γενναῖον ἤδη τοῦτο καὶ μεγαλοψυχίας ἐχόμενον ἐπίδειγμα πρῶτον· στα Ἠθικά Νικομάχεια (1 11, 1100b.30) ο αξιοπρεπής τρόπος αντιμετώπισης των συμφορών αποδίδεται με τη φράση: ἐπειδὴν φέρη τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴ δι' ἀναλγησίαν, ἀλλὰ γεννάδας ὦν καὶ μεγαλόψυχος.

246-7 Ὁ γὰρ ἐποίησεν Εὐριπίδης λέγοντά πως τὸν Θησέα: Οι στίχοι που εκφωνεί ο Θησέας σε μια χαμένη σήμερα τραγωδία του Ευριπίδη (απ. 964 Kannicht· για την ταυτότητα της τραγωδίας από την οποία προέρχεται το απόσπασμα βλ. τη συνοπτική αναφορά του Kannicht στις σχετικές προτάσεις των μελετητών) αποτελούν ένα τυπικό παράδειγμα στις αρχαίες πηγές, ελληνικές και λατινικές, για την τεχνική της προετοιμασίας για την αντιμετώπιση των ενδεχόμενων μελλοντικών συμφορών, γνωστή από τη λατινική απόδοση ως *praemeditatio futurorum malorum* (βλ. σχετικά Armisen-Marchetti και το σχόλιο στον στ. 260). Σύμφωνα με τον Κικέρωνα στο 3ο βιβλίο των *Τουσκουλανών διατριβών* (στο οποίο το κεντρικό θέμα είναι η *aegritudo/λύπη*), πίσω από τα λόγια του Θησέα βρίσκεται ο ίδιος ο Ευριπίδης (*Tusc. Disp.* 3.28: *Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides·* πρβ. 3.29-30) και μια αναξαγόρεια ρήση: ο λόγος του Αναξαγόρα ἤδειν θνητὸν γεννήσας (= Αναξ. A 33 DK), όταν του αναγγέλθηκε ο θάνατος του γιου του. Την αρχή αυτή του *προμελετᾶν* υιοθέτησαν, πάντα κατά τον Κικέρωνα, πρώτοι οι Κυρηναῖοι (*Tusc. Disp.* 3.28· 31· 52) και στη συνέχεια ο Χρύσιππος (*Tusc. Disp.* 3.52 = SVF 3.417: *etiam Chrysippo ita uideri scio, quod prouisum ante non sit, id ferire uehementius*). Η παρουσία των ευριπίδειων στίχων στο *Π. ἀλυπίας* φωτίζεται από την παρουσία τους και τα συμφραζόμενά τους στο *Π. Ἰπποκρ. καὶ Πλάτ. δογμ.* 5.417-8 (= SVF 3.482), όπου ο Γαληνός εκθέτει αφενός το χρυσίππειο αξίωμα διὸ καὶ προενδημεῖν δεῖν φησι τοῖς πράγμασι μήπω τε παροῦσιν οἷον παροῦσι χρῆσθαι και αφετέρου τον σχολιασμό του Ποσειδωνίου (*προενδημεῖν* = *προαναπλάττειν τε καὶ προτυποῦν τὸ πρᾶγμα ... ἐθισμόν* = Ποσειδ. απ. 165 Edelstein-Kidd = 410 Theiler). Η πνευματική άσκηση, σύμφωνα με την οποία αν ζήσει κανείς με τη φαντασία του τα πιθανά μελλοντικά κακά, είναι προετοιμασμένος να τα αντιμετωπίσει καλύτερα, εφόσον αυτά προκύψουν, γίνεται τελικά μια τυπικά στωική τεχνική (βλ. I. Hadot 60-61).

Αντίθετος στην τεχνική αυτή είναι ο Επίκουρος: κάθε συμφορά, όταν προκύψει, είναι αρκετά οδυνηρή από μόνη της – δεν χρειάζεται κανείς να σκέφτεται διαρκώς ότι μπορεί να συμβεί κάποια κακοτυχία, ώστε να βρίσκεται σε μια μόνιμη συμφορά (απ. 444 Usener = Κικέρων, *Tusc. Disp.* 3.32· πρβ. απ. 120 Usener = 46 Arrighetti = Πλούτ., "Ότι οὐδ' ἠδέως ζῆν ἔστιν κατ' Ἐπίκουρον 1101A-B).

Οι συγκεκριμένοι ευριπίδειοι στίχοι παρατίθενται και στον ψευδο-πλουτάρχειο *Παραμυθ. πρὸς Ἀπολλών.* (112D), ενώ ο λόγος του Αναξαγόρα χρησιμοποιήθηκε – σε ανάλογα, προφανώς, συμφραζόμενα – από τον Παναίτιο στο έργο του *Π. εὐθυμίας*: βλ. Πλούτ., *Π. ἀοργησίας* 463D: *δεῖ δ', ὡς που καὶ Παναίτιος ἔφη* (πρβ. Διογ. Λαέρτ. 9.20: *καὶ Παναίτιος ὁ Στωϊκὸς ἐν τῷ Περὶ εὐθυμίας*), *χρησθαι τῷ Ἀναξαγόρου, καὶ καθάπερ ἐκεῖνος ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ παιδὸς εἶπεν «ἦδειν ὅτι θνητὸν ἐγέννησα» = Παναίτιος απ. 115 van Sraaten· Πλούτ., Π. εὐθυμίας 474D: ἔξεστι γὰρ τὴν Ἀναξαγόρου διάθεσιν, ἀφ' ἧς ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ παιδὸς ἀνεφώνησεν «ἦδειν θνητὸν γεννήσας»· Αἰλιαν. 3.2· Επίκτ. 3. 24. 105: μέγα γὰρ ἐπὶ πάντων τὸ «ἦδειν θνητὸν γεγεν(ν)ηκώς».*

Στο χειρόγραφο το παράθεμα από τον Ευριπίδη επανέρχεται στους στ. 346-51, χωρίς εντούτοις να εντάσσεται με φυσικό από γλωσσική άποψη τρόπο στα συμφραζόμενα· κατά πάσα πιθανότητα παρεισέφησε στο κείμενο απο μια «υπόμνηση» των στίχων in margine.

259 ἐν Κομμόδου ὀλίγοις ἔτεσιν: Ο Κόμμοδος, γιος του Μάρκου Αυρηλίου, υπήρξε αυτοκράτορας από το 180 ως το 192 μ.Χ. Το είδος της εξουσίας που άσκησε περιγράφεται με μελανά χρώματα στις ιστορικές πηγές. Σύμφωνα με τον Δίωνα Κάσσιο, η «χρυσή διακυβέρνηση του Μάρκου Αυρηλίου έδωσε τη θέση της σε μια σιδερένια και σκουριασμένη» (71.36.4: *ἀπὸ χρυσῆς τε βασιλείας ἐς σιδηρᾶν καὶ κατιωμένην*), και ο ίδιος ο Κόμμοδος υπήρξε *ἀσελγῆς καὶ μαιφόνος* (73.1.1), ενώ ήταν *ἀπάντων νοσημάτων καὶ ἀπάντων κακουργημάτων χαλεπώτερος Ῥωμαίοις* (72.15.1). Για το είδος της διακυβέρνησής του μιλάει και ο ιστορικός Ηρωδιανός (*Τῆς μετὰ Μᾶρκον βασιλείας ἱστορίαι* 1.13.7: *ἀφειδῶς τε φονεύων καὶ πάσαις διαβολαῖς ῥαδίως πιστεύων μηδέ τινα προσιέμενος τῶν λόγου ἀξίων*· 1.14.7: *ἐς τοὺς ἐκείνου ἀκρίτους φόνους*), ενώ στην *Historia Augusta* (Commodus Antoninus 1.7-8) χαρακτηρίζεται με μια σειρά επιθέτων, όπως *turpis, improbus, crudelis, libidinosus* (βλ. σχετικά Potter 2004, 85-93, και Hekster, για μια ενδιαφέρουσα επανεκτίμηση του συνόλου των σχετικών με τον Κόμμοδο πηγών).

Η ιατρική φροντίδα του Κομμόδου, όταν αυτός ήταν ακόμη παιδί, ανατέθηκε από τον Μάρκο Αυρήλιο στον Γαληνό, όπως ο ίδιος τονίζει (βλ. *Π. τοῦ προγιν.* 14.650· 661-664· πρβ. *Π. ιδ. βιβλ.* 19.19). Περιέργως,

εντούτοις, σε κανένα έργο του ο Γαληνός δεν αναφέρεται στον Κόμμοδο ως αυτοκράτορα, με εξαίρεση την πληροφορία ότι αυτός απέρριπτε την θηριακήν (σε αντίθεση προς τον Μάρκο Αυρήλιο· βλ. *Π. άντιδ.* 14.65: *διαδεξαμένου δ' αὐτὸν Κομμόδου, μήτε τῆς θηριακῆς ἀντιδότου μήτε τοῦ κινναμώμου πεφροντικότης*). Για την απουσία αναφορών ο Hankinson (20-21) διατυπώνει δύο υποθέσεις: είτε ότι ο Γαληνός αποστασιοποιήθηκε στον μέγιστο δυνατό βαθμό από την παρανοϊκή εξουσία του Κομμόδου είτε ότι απάλειψε εκ των υστέρων από τα κείμενά του τις αναφορές που τον συνέδεαν με την εξουσία αυτή. Η λακωνική, αλλά ιδιαίτερα αποκαλυπτική, αναφορά στο *Π. ἀλυπίας* είναι η μοναδική στα έργα του Γαληνού για το είδος της εξουσίας που άσκησε ο Κόμμοδος, αν εξαιρέσουμε μια αόριστη διατύπωση στην αραβική μετάφραση του 8ου υπομνήματος του Γαληνού στο 6ο βιβλίο των *Έπιδημιών* του Ιπποκράτη, η οποία θα μπορούσε να υπαινίσσεται την ίδια πραγματικότητα (βλ. CMG 5.10.2.2, 494,2-3: «κάποιοι φοβούνται τις αντιξοότητες που μπορούν να προέλθουν εκ μέρους του μονάρχη»· έτσι ο Swain, 372, σημ. 50).

260-1 έγύμνασά μου τὰς φαντασίας: Η διατύπωση ανήκει στο τεχνικό λεξιλόγιο της *praemeditatio futurorum malorum* (βλ. και το σχόλιο στον στ. 265)· πρβ. τις πανομοιότυπες διατυπώσεις στον *Επίκτητο* 3.8.1: *Πὼς πρὸς τὰς φαντασίας γυμναστέον ... οὕτως και πρὸς τὰς φαντασίας καθ' ἡμέραν ἔδει γυμνάζεσθαι...* 4.4.28: *...γύμναζε τὰς φαντασίας· για τη σημασία της συγκεκριμένης τεχνικής ειδικά στο θέμα της αντιμετώπισης της λύπης βλ. Πλούτ., Π. εὐθυμίας 476D-E: ...ἀγνοοῦντες ὅσον ἐστὶ πρὸς ἀλυπίαν ἀγαθὸν τὸ μελετᾶν και δύνασθαι πρὸς τὴν τύχην ἀνεωφόσι τοῖς ὄμμασιν ἀντιβλέπειν και μὴ ποιεῖν ἐν αὐτῷ τὰς φαντασίας ἀτρίπτους και ἀπαλάς...*). Η «γυμναστική» αυτή της φαντασίας, ένα είδος «προληπτικής» θεραπείας, αποτελεί μέρος της άσκήσεως, η οποία είναι παρούσα ήδη στο ερώτημα του αποστολέα της επιστολής (βλ. στ. 1· πρβ. και 268: *ἀσκεῖν παρακελεύομαι τὰς φαντασίας σου τῆς ψυχῆς· 333-4 ἀσκεῖν <δ'> ἀξιῶσας τὰς φαντασίας εἰς ἅπαν δεινόν*). Η άσκησις, που προβάλλεται από τον Γαληνό ως ο τρόπος που οδηγεί στην κατάσταση της *ἀλυπίας*, είναι μια τυπικά στωική ηθική τεχνική, κυνικής προέλευσης, και στόχος της είναι οι σωστές ηθικές επιλογές· βλ. Διογ. Λαέρτ. 6.70: *Διττήν δ' ἔλεγε (ο Διογένης ο Σινοπεύς) εἶναι τὴν ἄσκησιν, τὴν μὲν ψυχικὴν, τὴν δὲ σωματικὴν· ταύτην καθ' ἣν ἐν γυμνασίᾳ συνεχεῖς γινόμεναι φαντασίαι εὐλυσίαν πρὸς τὰ τῆς ἀρετῆς ἔργα παρέχονται*· πρβ. Μουσώνιο, Π. άσκήσεως (6: 24,9-14 Hense = 54,2-7 Lutz): *ἐπεὶ τὸν ἄνθρωπον οὔτε ψυχὴν μόνον εἶναι συμβέβηκεν οὔτε σῶμα μόνον, ἀλλά τι σύνθετον ἐκ τοῖν δυοῖν τούτοιον, ἀνάγκη τὸν ἀσκοῦντα ἀμφοῖν ἐπιμελεῖσθαι, τοῦ μὲν κρείττονος μᾶλλον, ὥσπερ ἄξιον, τουτέστι τῆς ψυχῆς· και θατέρου δέ, εἶγε μέλλει*

μηδὲν ἐνδεῶς ἔχειν τοῦ ἀνθρώπου μέρος. Για τις κυνικές τάσεις του Μουσωνίου και τον κυνικό χαρακτήρα της θέσης του για την ἄσκησιν βλ. Goulet-Cazé 1986, 187-188, και 1990, 2810.

263 εἰς νῆσον πεμφθῆναι ἔρημον: Η εξορία, η οποία αναφέρεται εδώ με αφορμή την πολιτική πραγματικότητα στα χρόνια του Κομμόδου, επανέρχεται στη συνέχεια (323) στο πλαίσιο του διορισμοῦ του Γαληνού, ως τόπος της θεματικής της ἄλυπιας. Η εξορία, η φυγή, ἔχει μια μακρά παράδοση στην αρχαία ελληνική γραμματεία· ειδικότερα, ως τυπικός πρόξενος λύπης αποτέλεσε ένα από τα θέματα της λεγόμενης διατριβῆς, ενώ ἔγινε και αποκλειστικό αντικείμενο πραγμάτευσης, όπως πιστοποιούν σωζόμενα κείμενα και μαρτυρίες για τίτλους *Περὶ φυγῆς*. Η παρουσία και η λειτουργία της εξορίας στο Π. ἄλυπιας ενισχύει τη διαπίστωση σχετικά με τα ειδολογικά χαρακτηριστικά του δευτέρου μέρους του και την οφειλή στην κυνική-στωική παράδοση. Την εξορία φαντάζεται ο Θησέας στην προετοιμασία του για πιθανές μελλοντικές συμφορές (βλ. 250: *φυγὰς τ' ἑμαυτῶ προστιθεὶς πάτρας ἐμῆς*). Την εξορία αντιμετωπίζει ο Αναξαγόρας με ἕναν τρόπο ανάλογο με αυτόν που αντιμετώπισε τον θάνατο του γιου του (βλ. το σχόλιο στους στ. 246-7 και Διογ. Λαέρτ. 2.10: *πρὸς τὸν εἰπόντα, «ἐστερήθης Ἀθηναίων,» «οὐ μὲν οὖν,» ἔφη, «ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐμοῦ»*)· δεν είναι ἀνευ σημασίας το γεγονός ότι μια παρόμοια ρήση αποδίδεται στον Διογένη τον Κυνικό (βλ. Πλούτ., Π. φυγῆς 602A: *διὸ καὶ Διογένης ὁ κύων πρὸς τὸν εἰπόντα «Σινωπεῖς σου φυγὴν ἐκ Πόντου κατέγνωσαν» «ἐγὼ δ'» εἶπεν «ἐκείνων ἐν Πόντῳ μονήν»*· πρβ. και Διογ. Λαέρτ. 6.49). Η επιχειρηματολογία των Κυνικών ότι η εξορία δεν είναι συμφορά (πρβ. Πλούτ., *Πῶς ἂν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου* 69C-D για τον Κράτητα· πρβ. και το παλαιότερο δείγμα «διατριβῆς», το *Περὶ φυγῆς* του Κυνικού Τέλητα, απ. 3 Hense) πέρασε στα κείμενα των Στωικών της αυτοκρατορικής εποχῆς: ἀπὸ τον Μουσώνιο (*Ὅτι οὐ κακὸν ἡ φυγή*, 9, 41-51 Hense = 68-77 Lutz) στους μαθητές του Επίκτητο και Δίωνα Χρυσόστομο (βλ. Dudley 199), και στον Σενέκα (*Ad Helviam, Epist.* 91.8). Βλ. σχετικά το ιδιαίτερα κατατοπιστικό ἄρθρο του Nesselrath· πρβ. και Whitmarsh 271, σημ. 12. Τα σχετικά με το θέμα της εξορίας κυνικά-στωικά «παραδείγματα» στο *Περὶ φυγῆς* του Φαβωρίνου εἶναι τα ἴδια με τα «παραδείγματα» του Γαληνού στο Π. ἄλυπιας (απ. 96, σ. 376,15-18 Barigazzi: Διογένης, Κράτης, Μουσώνιος).

265 παρεσκεύασεν ἑαυτόν: Ἀκόμη ἕνας ὅρος ἀπὸ το τεχνικό λεξιλόγιο της *praemeditatio futurorum malorum*· πρβ. στ. 262: *προσδοκᾶς*· 264: *προσδοκήσας*, καθὼς και τα συμφραζόμενα των στίχων του Ευριπίδη (βλ. 248) στον [Πλούτ.], *Παραμυθ. πρὸς Ἀπολλῶν*. 112C-D: *«Ἄλλ' οὐ γὰρ ἤλπίζον,» φησί, «ταῦτα πείσεσθαι, οὐδὲ προσεδόκων» ... ἀπαράσκευος ...*

παρεσκευάσθαι. Πρβ. Πλούτ., Π. εὐθυμίας 474E: *παρασκευαί ... τῶν ἀβουλήτων μὲν οὐκ ἀπροσδοκῆτων δέ·* πρβ. επίσης Τέλητα απ. 2, 9,8-10,2 Hense: *διὸ δεῖ μὴ τὰ πράγματα πειρᾶσθαι μετατιθέναι, ἀλλ' αὐτὸν παρασκευάζειν πρὸς ταῦτά πως ἔχοντα, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ ναυτικοί, οὐ γὰρ τοὺς ἀνέμους καὶ τὴν θάλατταν πειρῶνται μετατιθέναι, ἀλλὰ παρασκευάζουσιν αὐτοὺς δυναμένους πρὸς ἐκεῖνα στρέφεσθαι.*

270 πεφυκόσιν εὖ ... ἀρίστη παιδεία χρησαμένοις: Βλ. το σχόλιο στους στ. 282-3· πρβ. Πλούτ., Τιβέριος καὶ Γάιος Γράγχοι 40.4: *ὅσον ἔξ εὐφυΐας καὶ τοῦ γεγονέναι καὶ τεθράφθαι καλῶς ὄφελός ἐστι πρὸς ἀλυπίαν ἀνθρώποις.*

272 Ἦν μοι πατήρ: Ο Γαληνός αναφέρεται με απεριόριστο θαυμασμό και θερμά συναισθήματα αγάπης στον πατέρα του και στην αποφασιστική συμβολή που αυτός είχε στη δική του συγκρότηση, την ηθική και την επιστημονική, σε διάφορα σημεία του έργου του. Ο αρχιτέκτονας, με την οικογενειακή παράδοση «στην αρετή και στην αρχιτεκτονική» – *ἀοργητότατος, δικαιοτάτος, χρηστότατος και φιλανθρωπότατος* – ήταν εκείνος που (σε αντίθεση με τη μητέρα του) λειτούργησε ως πρότυπο στην παιδική του ηλικία, που φρόντισε ενεργητικά για την επιλογή των σπουδών και των δασκάλων του Γαληνού, που του υπέδειξε την αμεροληψία έναντι των διαφορετικών φιλοσοφικών «Σχολών» (Π. τῶν ιδ. ἐκάστ. παθ. διάγν. 5.40-43). Όλα τα χωρία από το γαληνικό corpus, καθώς και οι επιγραφικές μαρτυρίες οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλουν στην ταύτιση του πατέρα του Γαληνού (που σύμφωνα με τη Σούδα, στο λ. Γαληνός, ονομαζόταν Νίκων: *υἱὸς Νίκωνος γεωμέτρου καὶ ἀρχιτέκτονος*) στον Schlange-Schöningen 31-44.

274-5 δικαιοσύνην ... ἀρετάς: Το κείμενο του κώδικα είναι στο σημείο αυτό εμφανώς φθαρμένο. Μια ανάλογη αναφορά στις αρετές του πατέρα του, μεταξύ των οποίων εμφανίζονται και πάλι οι ίδιες δύο από τις πρωτεύουσες αρετές των Στωικών (η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη), κάνει ο Γαληνός και στο Π. εὐχ. καὶ κακοχ. τροφ. 6.754-755: *ἐμοὶ μὲν γὰρ πατήρ ἐγένετο γεωμετρίας μὲν καὶ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ λογιστικῆς ἀριθμητικῆς τε καὶ ἀστρονομίας εἰς ἄκρον ἤκων, ὑπὸ πάντων δὲ τῶν γόνων αὐτὸν ἐπὶ δικαιοσύνη καὶ χρηστότητι καὶ σωφροσύνη θαυμασθεῖς ὡς οὐδεὶς τῶν φιλοσόφων.* Το νόημα του χωρίου του Π. άλυπίας φαίνεται να προϋποθέτει τη στωική θέση για την αλληλεξάρτηση των αρετών: *τάς δ' ἀρετάς λέγουσιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις καὶ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν* (Διογ. Λαέρτ. 7.125 = SVF 3.295· πρβ. Πλούτ., Π. στωικῶν ἐναντιωμάτων 1046E = SVF 3.299: *τάς ἀρετάς φασιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις, οὐ μόνον τῷ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν, ἀλλὰ καὶ τῷ τὸν κατὰ μίαν ὀτιοῦν ἐνεργοῦντα κατὰ πάσας ἐνεργεῖν*). Η συμπλήρωση στο κείμενο

έγινε βάσει του ανάλογου χωρίου του Γαληνού από το *“Οτι ο ἄριστ. ιατρ.* 1.61 (= SVF 3.296): *οὕτω δὲ καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἀναγκαῖον ἔχειν αὐτόν· σύμπασαι γὰρ ἀλλήλαις ἔπονται καὶ οὐχ οἷόν τε μίαν ἠντινοῦν λαβόντι μὴ οὐχὶ καὶ τὰς ἄλλας ἀπάσας εὐθὺς ἀκολουθούσας ἔχειν ὥσπερ ἐκ μιᾶς μηρίνου δεδεμένης.*

282-3 κάμῃ ... παιδείαν: Πρβ. Π. *ιδ.* βιβλ. 19.40: *ὑπὸ τῷ πατρὶ παιδευόμενος ἐξ ἀρχῆς προεληλύθειν ἀπὸ πάππου τε καὶ προπάππου διαδεδεγμένῳ τὴν θεωρίαν.* Για τον τρόπο με τον οποίο λειτούργησε η παιδεία αυτή στις σπουδές του Γαληνού βλ. την ενδιαφέρουσα περιγραφή στο *Θεραπ. μεθ.* 10.560-561: *...οὐκ ὀλίγοι τῶν ταῦτα ἀκούοντων συμφοιτητῶν ἔφασάν μοι, σὺ μὲν καὶ φύσει διαφερούση κέχρησαι καὶ παιδείᾳ θαυμαστῇ διὰ τὴν τοῦ πατρός σου φιλοτιμίαν ... τὸ δ' ἡμέτερον οὐχ ὥδ' ἔχει· καὶ γὰρ ἀπαίδευτοι τὴν πρώτην παιδείαν ἔσμεν.* Για την προσήλωση του Γαληνού στο ιδεώδες του πεπαιδευμένου βλ. von Staden 1997β, 37, σημ. 17, και 46-7.

286-92 τοὺς ἥδιστα βεβιωκότας ... περιγραφόμενον: Ο πατέρας του Γαληνού διακρίνει μεταξύ εκείνων που προκρίνουν την ηδονή με τη στενή έννοια της σωματικής απόλαυσης και εκείνων οι οποίοι θεωρούν ότι το ἀγαθόν ταυτίζεται με την απουσία πόνου και λύπης (290· 292). Η κριτική του στη δεύτερη κατηγορία είναι στην πραγματικότητα κριτική εναντίον των Επικουρείων (βλ. το επόμενο σχόλιο). Παρότι δεν έχει κάνει φιλοσοφικές σπουδές (276: *οὐ γὰρ ὠμίλησε φιλοσόφοις ἐν νεότητι*), αντιλαμβάνεται διαισθητικά (290: *ἀπομαντευόμενος*) – χωρίς, εντούτοις, να μπορεί να πείσει τους εκάστοτε συνομιλητές του – ότι δεν είναι δυνατόν το ἀγαθόν να περιορίζεται απλώς στο μήτε ἀλγεῖν μήτε λυπεῖσθαι. Στους συνομιλητές αυτούς περιλαμβάνονταν κατά πάσα πιθανότητα οι μελλοντικοί δάσκαλοι του νεαρού Γαληνού, οι οποίοι ανήκαν στις τέσσερις σημαντικότερες αἱρέσεις (μεταξύ αυτών και κάποιος ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων Ἐπικούρειος), και τους οποίους ο πατέρας του συνήθιζε να «εξετάζει» πριν τους εμπιστευθεί τον γιο του (βλ. Π. τῶν *ιδ.* ἐκάστ. παθ. διάγν. 5.42: *ὧν ἀπάντων ὁ πατήρ δι' ἐμὲ τοῦ τε βίου καὶ τῶν δογμάτων ἐξέτασιν ἐποιεῖτο σὺν ἐμοὶ πρὸς αὐτοὺς ἀφικνούμενος*).

289-90 ἀρκουμένους δὲ τῷ μήτε ἀλγεῖν μήτε λυπεῖσθαι τὴν ψυχὴν: Η αναφορά στη δεύτερη αυτή κατηγορία δείχνει σαφώς προς την κατεύθυνση του Επικούρου, ο οποίος στην επιστολή *Πρὸς Μεναικέα* (131) διευκρινίζει πώς εννοεί τη θέση ότι η ἡδονή είναι ο «τελικός σκοπός»: *ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὡς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογοῦντες ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τὸ μήτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μήτε ταράττεσθαι κατὰ ψυχὴν.* Η κριτική που ασκεί ο Πλούταρχος

(“Οτι οὐδ’ ἡδέως ζῆν ἔστιν κατ’ Ἐπίκουρον 1091A-E) στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την ἡδονήν και το ἀγαθόν ο Επίκουρος και ο μαθητής του Μητροδώρος παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες (και σε επίπεδο διατύπωσης) με την αόριστη αναφορά του Γαληνού: *φεῦ τῆς μεγάλης ἡδονῆς τῶν ἀνδρῶν καὶ μακαριότητος, ἦν καρποῦνται χαίροντες ἐπὶ τῷ μὴ κακοπαθεῖν μηδὲ λυπεῖσθαι μηδ’ ἀλγεῖν* (1091B)· *ἀπειρία δὲ τοῦ ἄνω καὶ ἀγνοία τὸ μέσον ἄκρον ἡγουμένων εἶναι καὶ πέρας· ὥσπερ Ἐπίκουρος ἡγεῖται καὶ Μητροδώρος, οὐσίαν τάγαθοῦ καὶ ἀκρότητα τὴν τοῦ κακοῦ φυγὴν τιθέμενοι* (1091E· βλ. απ. 419 και 423 Usener)· *εἴπερ αὐτοῖς κακῶν ἀποφυγὴ τὸ χαρτόν ἐστι καὶ τὸ ἀγαθόν, ἄλλο δ’ οὐδὲν διανοεῖσθαι φασιν, οὐδ’ ὄλως τὴν φύσιν ἔχειν ὅποι τεθήσεται τὸ ἀγαθόν, εἰ μὴ μόνον, ὅθεν ἐξελαύνεται τὸ κακὸν αὐτῆς, ὡς φησι Μητροδώρος ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Σοφιστάς· «ὥστε τοῦτ’ αὐτὸ (τὸ) ἀγαθόν ἐστι, τὸ φυγεῖν τὸ κακόν· ἔνθα γὰρ τεθήσεται τάγαθόν, οὐκ ἔστιν, ὅταν μηθὲν ἔτι ὑπεξίη μῆτ’ ἀλγεινὸν μῆτε λυπηρόν»* (1091A· απ. 28 Körte).

292-301 Ἄλλ’ ἐὰν καὶ τούτων ... σπουδῆς: Μετά την απόρριψη του επικούρειου ἀγαθοῦ ο Γαληνός στρέφεται πλέον στο ἀγαθόν των Στωϊκῶν, το οποίο ταυτίζει με τον (πολυπαρατιθέμενο στα κείμενα της αρχαίας γραμματείας) ορισμό τους για την σοφίαν ως «ἐπιστήμην θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων»· βλ. SVF 2.35 (= [Πλούτ.], Π. τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις 874E = Αέτιος 1, Προλ. 2): *οἱ μὲν οὖν Στωϊκοὶ ἔφασαν τὴν μὲν σοφίαν εἶναι θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἄσκησιν ἐπιτηδείου τέχνης· SVF 2.36 (= Σέξτος Εμπ., Πρὸς μαθ. 9.13: ἐντεῦθεν τὴν φιλοσοφίαν φασιν (οἱ δογματικῶς φιλοσοφοῦντες) ἐπιτηδεῦσιν εἶναι σοφίας, τὴν δὲ σοφίαν ἐπιστήμην θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων (= Ποσειδώνιος, απ. 251c Theiler). Ο Γαληνός εκτιμᾷ ότι οι ἄνθρωποι μπορούν να κατακτήσουν μόνο ένα ελάχιστο τμήμα της γνώσης αυτής, πράγμα που συνεπάγεται σαφῶς (295: δῆλον) ότι η γνώση τους για όλα τα υπόλοιπα θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πράγματα δεν είναι ἀκριβής. Ο ἴδιος στα ἔργα του εκφράζει τον σκεπτικισμό του, που συχνά χαρακτηρίστηκε αγνωστικισμός, για μια σειρά σοβαρά ζητήματα σχετιζόμενα με τα θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα: για την ουσία, π.χ., της ψυχῆς, τη δημιουργία του κόσμου, την πρόνοια των θεῶν για τους ἀνθρώπους· βλ. χαρακτηριστικά Π. κυουμ. διαπλ. 4.695-702 και Frede 1981, 65-86 [= 1987, 279-298, ιδίως 297] και 2003, 73-126.*

Τη διαπίστωσή του ότι η γνώση των ἀνθρώπων δεν είναι ἀκριβής την επεξηγεί (296: γάρ) με την εκτίμηση ότι δεν πρόκειται για μια συνολική (ἐν τῷ καθόλου) γνώση, η οποία θα καθοδηγοῦσε και τις συγκεκριμένες (ἐν τῷ κατὰ μέρος) ηθικές επιλογές (ἐλέσθαι καὶ φυγεῖν), βασισμένες σε αυτήν (ἐπιστημονικῶς). Πρόκειται για μια πάγια θέση του Γαληνού, σύμ-

φωνα με την οποία η γνώση του συνολικού, του καθόλου, προηγείται της γνώσης των επιμέρους, των κατὰ μέρος, και τη διασφαλίζει· βλ. Θεραπ. μεθ. 10.486: ἀπὸ τῶν καθόλου μεταβαίνειν ἐπὶ τὰ κατὰ μέρος· Εἰς Ἴπποκρ. Προρρητ. Α' 16.789: ὁ δὲ τὸ καθόλου μαθὼν ἅπαντα γινώσκει τὰ κατὰ μέρος· Π. χρ. μορ. 3.17: ἔπειτα δὲ καὶ μέθοδόν τινα μίαν ἐν τῷ καθόλου συστήσασθαι, δι' ἧς ἐκάστου τῶν μορίων αὐτοῦ τε καὶ τῶν συμβεβηκότων αὐτῷ τὴν χρεῖαν εὐρίσκειν δυνασόμεθα· Π. μυ. κιν. 4.464: ταῦτ' ἐν τῷ καθόλου τις ἐγνωκῶς περὶ μῶν κινήσεως, ἅπαντα τὰ κατὰ μέρος ἐξευρίσκειν δυνήσεται. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ὅτι ο στωικός ορισμός της σοφίας («ἐπιστήμη θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων»), ο οποίος για τους Νεοπλατωνικούς της λεγόμενης «Αλεξανδρινῆς Σχολῆς» αποτελεί ἕναν ἀπὸ τους ἕξι κανονικούς ορισμούς της φιλοσοφίας, χαρακτηρίζεται ἐπίσης μερικός, σε αντιδιαστολή προς τον ἄλλο ορισμό κατὰ το ἀντικείμενο της φιλοσοφίας («γνώσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστὶ»), ο οποίος χαρακτηρίζεται καθόλου ἐπειδὴ ἀποβλέπει στην οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν των πραγμάτων, καὶ για τον λόγο αὐτὸν εἶναι σαφής (Αμμόνιος Ερμείου, Ἐξήγησις τῶν πέντε φωνῶν, CAG 4.3, 2,22-3,7· Ηλίας, Προλεγόμενα φιλοσοφίας, CAG 18, 8,30-32· 10,26-12,2).

308 οὐχ ἀπλῶς ἀπεφηνάμην: Στα ἔργα του ο Γαληνός ἀπορρίπτει σταθερὰ το ἀπλῶς ἀποφαινέσθαι ως ἀντιεπιστημονικὴ στάση· τις ἀφοριστικὰ διατυπωμένες δηλαδὴ θέσεις, οἱ οἱσὲς δὲν συνοδεύονται ἀπὸ ἀποδείξεις ἢ διορισμούς ἢ κάποιον σκεπτικὸ (λογισμὸν)· βλ. ἐνδεικτικὰ: Π. πλήθους 7.540: Ἐρασίστρατος μὲν οὖν ἀπλῶς ἀπεφήνατο, μηδεμίαν ἀποδείξιν οἷς εἶπε προσγράψας· ἡμεῖς δὲ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ σὺν ἀποδείξεσιν ἀναγκαίαις ἕκαστον ὧν εἶπομεν ἄρτι πιστούμενοι· Εἰς Ἴπποκρ. Π. διαίτ. ὄξ. νοσημ. 15.872: ἡμάρτηκεν οὖν ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου χωρὶς διορισμοῦ τὴν ἀπόφασιν ποιησάμενος· ἄμεινον γὰρ ἦν διορίσαι, καθὸ λέλεκται, νυνὶ δ' ἀπλῶς πως ἀπεφήνατο· Εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Στ' 17b.189: εἰ δὲ γε μηδένα λογισμὸν εἰπὼν ἀπεφηνάμην ἀπλῶς. Ὅταν ο ἴδιος κάποτε «ἀποφαινέται ἀπλῶς», αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ μὴ μπορεῖ νὰ παραπέμψῃ σε ἄλλα ἔργα του στα οἱσὲς ἔχει πραγματευθεῖ ἀναλυτικὰ το ἴδιο ζήτημα (Π. τροφ. δυν. 6.692: ἐπ' ἐκείνην γὰρ ἀναφέρεσθαι τὸν λόγον ἠξίωσα πολλάκις ἤδη κατὰ πάσας τὰς ἐμὰς πραγματείας, ὅταν ἀπλῶς ἀποφαινῶμαι τι ... οὐ τὴν φύσιν ἔμπροσθεν τε διήλθον ἐτέρωθί τε κατὰ τὸν προηγούμενον λόγον ἐξηγησάμην). Καὶ στο Π. ἀλυπίας υποδεικνύει στον ἀποδέκτη της ἐπιστολῆς του τὴν ἀνάγνωσιν ἄλλων ἔργων του στα οἱσὲς ἔχει ἐξηγήσει ἐπακριβῶς γιατί ἔχουν για τον ἴδιο μικρὴ ἀξία πράγματα που για τὴν πλειονότητα των ἀνθρώπων εἶναι σημαντικὰ (ἡ συμπλήρωσιν ἀκριβείας) στο ἰδιαίτερον προβληματικὸ κείμενο του κώδικα ἐγινε με βάση το χωρίο Π. διαγν. σφυγμ. 852-3: οὐχ ἀπλῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἀποφαι-

νόμενοι ... και μετ' όλίγον άκριβέστερον ύπερ αυτης έπισκεψόμεθα).

310-11 ούδὲ ... μετὰ σπουδῆς ... άλλ' έν παιδιᾶς μέρει: Ο τρόπος με τον οποίο ο Γαληνός αναφέρεται στη συγγραφική του δραστηριότητα παραπέμπει σαφώς στην πλατωνική «κριτική του γραπτού λόγου» στον Φαῖδρο (274b-278e), όπως υποδεικνύουν οι λέξεις-κλειδιά σπουδῆ και παιδιᾶ (βλ. Φαῖδρ. 276b 3: σπουδῆ, b 6: έσπούδακεν, c 7: σπουδῆ, d 2: παιδιᾶς, 6: παιδιᾶς, e 1: παιδιᾶν, 2: παίζειν, 277e 6: παιδιᾶν, 8: σπουδῆς, 278a: σπουδῆς). Η υιοθέτηση της άποψης για την (σχετική) αξία της συγγραφικής δραστηριότητας, που διατυπώνεται στον Φαῖδρο, φαίνεται σαφέστερα σε ένα χωρίο του Π. διαφ. σφυγμ., στο οποίο προστίθεται – με ρητή παραπομπή στον διάλογο – και ο δεύτερος λόγος για τον οποίο, σύμφωνα με τον πλατωνικό Σωκράτη, αποτυπώνει κανείς τις απόψεις του γραπτώς· βλ. 8.657: ὅμως γράφω, ἅμα μὲν παιδιᾶν οὐκ ἄμουσον παίζων, ἅμα δὲ εἰς τὸ τῆς λήθης γῆρας, ὡς ὁ Πλάτων φησὶν (Φαῖδρ. 276d), ὑπομνήματα ἑαυτῷ παρασκευαζόμενος, ἅμα δὲ καὶ τισὶ τῶν ἐταίρων δεηθεῖσι χαριζόμενος· πρβ. και Θεραπ. μεθ. 10.456.

311 άοχλησίαν: Η άοχλησία, η λέξη με την οποία δηλώνεται το μήτε άλγειν μήτε λυπεῖσθαι (βλ. το σχόλιο στους στ. 289-90), είναι στην πραγματικότητα ένας επικούρειος τεχνικός όρος (βλ. Επίκουρο, Πρὸς Μενουκέα 127-128· πρβ. Ἐπικούρου προσφώνησις 79· Διογ. Λαέρτ. 2.87: οὐ τὴν καταστηματικὴν ἡδονὴν τὴν ἐπ' ἀναιρέσει ἀλγηδόνων καὶ οἶον άοχλησίαν, ἣν ὁ Ἐπίκουρος ἀποδέχεται καὶ τέλος εἶναι φησιν = απ. 450 Usener), παρότι χρησιμοποιείται και από άλλες «Σχολές», π.χ. από τους ύστερους Πυρρωνείους (βλ. Σέξτ. Εμπειρ., Πυρρ. ύποτ. 1.10 και 29 και Long 79 και σημ. 39). Σύμφωνα με τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, τον όρο είχε χρησιμοποιήσει ήδη ο Σπεύσιππος: Σπεύσιππός τε ὁ Πλάτωνος ἀδελφιδοῦς ... στοχάζεσθαι δὲ τοὺς ἀγαθοὺς τῆς άοχλησίας (Στρωμ. 2.22.133.4 = απ. 57 Lang = 101 Isnardi Parente = 77 Tarán). Αν η απόδοση του όρου άοχλησία στον Σπεύσιππο δεν είναι παρά μια αναχρονιστική προβολή, η χρήση του από τον Περιπατητικό Ιερώνυμο τον Ρόδιο – σύγχρονο του Επικούρου και με σχέσεις με τους Επικουρείους – φαίνεται μάλλον σίγουρη· βλ. Κλήμ. Αλεξ., Στρωμ. 2.21.127: ὁ δὲ Ἐπίκουρος καὶ τὴν τῆς ἀλγηδόνος ὑπεξείρεσιν ἡδονὴν εἶναι λέγει (πρβ. Διογ. Λαέρτ. 2.89 = απ. 450 Usener) ...ὁ τε Ιερώνυμος ὁ Περιπατητικὸς τέλος μὲν εἶναι τὸ άοχλήτως ζῆν (απ. 13 Wehrli = 12 White· πρβ. 9a Wehrli = 18c White και Matelli 301 και σημ. 51). Ακριβώς εξαιτίας της θέσης αυτής ο Κικέρων δυσκολεύεται να χαρακτηρίσει τον Ιερώνυμο Περιπατητικό (βλ. *De fin.* 5.14: ...Hieronymum, quem iam cur Peripateticum appellem nescio. summum enim bonum exposuit vacuitatem doloris = απ. 8c Wehrli = απ. 11 White).

Η ταύτιση του αγαθοῦ με την ἀοχλησίαν από τους Επικουρείους είναι ένα θέμα που φαίνεται ότι απασχόλησε ιδιαίτερα τον Γαληνό· πραγμάτευση του ίδιου θέματος υποδεικνύουν ορισμένοι τίτλοι στην ενότητα του Π. ιδ. βιβλ. «Τὰ πρὸς τὴν Ἐπικούρου φιλοσοφίαν ἀνήκοντα» (19.48): *Περὶ τῶν πρὸς τοὺς σοφιστὰς ἐν(νέα) Μητροδώρου* (πρβ. το χωρίο του Πλουτάρχου, που παρατέθηκε στο σχόλιο στους στ. 289-290)· *Περὶ τοῦ κατ' Ἐπίκουρον εὐδαιμόνος καὶ μακαρίου βίου δύο*, Ὅτι τὰ ποιητικὰ τῆς ἡδονῆς ἐλλιπῶς Ἐπικούρῳ λέλεκται ἐν. Με βάση αυτό το στοιχείο διορθώθηκε στον στ. 315 η γραφή του κώδικα *κάν τῷ κατ' Ἐπικούρῳ σε κάν τοῖς κατ' Ἐπικούρου*.

313 πάντα ... βουλόμενα: Κριτική στην επικουρεία σύλληψη του αγαθοῦ, όπως πιστοποιεί άλλωστε – εκτός από τον τεχνικό όρο ἀοχλησία – και η ονομαστική αναφορά στον Επίκουρο που ακολουθεί. Ὅτι η κριτική γίνεται από τη στωική σκοπιά υποδεικνύει η από κοινού αναφορά στη φυσική τάση ανθρώπων και ζώων να ενεργούν· βλ. το παράλληλο στον Ἄρειο Δίδυμο (Στοβαίος 2.7. 8 = Ζήνων SVF 1.230· Χρύσιππος SVF 3.494): *...ὀρίζεται δὲ τὸ καθήκον· τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ, ὃ πραχθὲν εὐλογον ἀπολογίαν ἔχει· παρὰ τὸ καθήκον δὲ τὸ ἐναντίως· τοῦτο διατείνει καὶ εἰς τὰ ἄλογα τῶν ζώων, ἐνεργεῖ γάρ τι κάκεινα ἀκολούθως τῇ ἑαυτῶν φύσει*. Τα καθήκοντα των Στωϊκῶν «πράττονται», ενώ τα τέλεια καθήκοντα, τα κατορθώματα, είναι ἐνεργήματα· αυτήν ακριβῶς τη διάσταση της «ενέργειας» ως προς το επιδιωκόμενο τέλος δεν δέχονται οι Επικουρείοι φιλόσοφοι «διὰ τὸ παθητικὸν ὑποτίθεσθαι τὸ τέλος, οὐ πρακτικόν» (Ἄρειος Δίδυμος στον Στοβαίο 2.7.3b = Χρύσιππος SVF 3.2· βλ. και Use-ner, σ. 264 σημ.)· για την ερμηνεία του χωρίου βλ. Annas 1993, 289.

317 διορισμόν τινα: Ο διορισμός, που σημαίνει μια συνεπή και πλήρη διάκριση ή διαφοροποίηση (πρβ. και τους όρους: *διωρισμένως, διορίζεσθαι, ἀδιορίστως*), αποτελεί ένα βασικό μεθοδολογικό εργαλείο του Γαληνού, το οποίο εγγυάται την ακρίβεια των λεγομένων του είτε πρόκειται για τον τομέα της ιατρικής είτε, όπως στο Π. ἀλυπίας, για τον τομέα της ηθικής· για τη σημασία του διορισμοῦ ως μεθοδολογικής εγγύησης βλ. von Staden 1997α, 73-74.

321 ὡς ἀπαθῆς εἶναι τὸ πᾶν: Η ἀπάθεια είναι για τους Στωϊκούς η χαρακτηριστική αρετή του σοφοῦ· βλ. SVF 3.448 = Διογ. Λαέρτ. 7.117: *φασὶ δὲ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφόν, διὰ τὸ ἀνέμπτωτον εἶναι· εἶναι δὲ καὶ ἄλλον ἀπαθῆ τὸν φαῦλον, ἐν ἴσῳ λεγόμενον τῷ σκληρῷ καὶ ἀτέγκτῳ* (βλ. και SVF 1.422· 434· 3.144· 201). Με τη θέση αυτή διαφωνούν πλήρως οι Επικουρείοι, οι οποίοι επιτίθενται σε αυτούς που αρνούνται τη λύπη και τα δάκρυα και τους στεναγμούς για τον θάνατο των αγαπημένων τους προσώπων, και υποστηρίζουν ότι η ἀλυπία που οδηγεί στην ἀπάθειαν

είναι αποτέλεσμα ενός άλλου μεγαλύτερου κακού της σκληρότητας ή της απόλυτης δίψας για φήμη και της τρέλας (Επίκ., απ. 120 Usener = 46 Arrighetti = Πλούτ., "Ότι οὐδ' ἠδέως ζῆν ἔστιν κατ' Ἐπίκουρον 1101A-B).

Η ένσταση του Γαληνού στη στωική άπάθειαν υποδηλώνει αφενός ότι ο ίδιος την ερμηνεύει όχι ως απαλλαγή από βίαια και καταστροφικά συναισθήματα, αλλά – μαζί με πολλούς άλλους αρχαίους στοχαστές – ως πλήρη έλλειψη συναισθημάτων· αφετέρου υποδηλώνει ότι επιλέγει ως στάση την μετριοπάθειαν (βλ. χαρακτηριστικά 334: μετρίως ένεγκεῖν). Πρβ. μια παρόμοια θέση στον [Πλούτ.], Παραμυθ. πρὸς Ἀπολλών. 102C-D: οὐ γὰρ ἔγωγε συμφέρομαι τοῖς ὕμνοισι τὴν ἄγριον καὶ σκληρὰν ἀπάθειαν, ἔξω καὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος οὕσαν ... τὸ δὲ πέρα τοῦ μέτρου παρεκφέρεσθαι καὶ συναύξειν τὰ πένθη παρὰ φύσιν εἶναι φημι ... τὴν δὲ μετριοπάθειαν οὐκ ἀποδοκιμαστέον· βλ. και Dillon 1983· Lloyd· Rist· Annas 1999, 129-132.

322-42 Χρημάτων ... αὐτά: Σύμφωνα με τον ορθόδοξο Στωικισμό η αρετή επαρκεί πλήρως για την ευδαιμονία του ατόμου· εντούτοις ο Διογένης Λαέρτιος (7.127-8) αποδίδει στον Παναίτιο και στον Ποσειδώνιο μια διαφοροποιημένη θέση, η οποία φαίνεται να υπόκειται στον διορισμόν του Γαληνού στο Π. άλυπίας: αὐτάρχη τ' εἶναι αὐτὴν (δηλ. τὴν ἀρετὴν) πρὸς εὐδαιμονίαν, καθά φησι Ζήνων (SVF 1.187) καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ Περί ἀρετῶν (SVF 3.49) καὶ Ἐκάτων ἐν τῷ δευτέρῳ Περί ἀγαθῶν ... ὁ μέντοι Παναίτιος (απ. 110 van Straaten = 74 Alesse) καὶ Ποσειδώνιος (απ. 173 Edelstein-Kidd = 425c Theiler) οὐκ αὐτάρχη λέγουσι τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ χρειάν εἶναι φασὶ καὶ ὑγείας καὶ χορηγίας καὶ ἰσχύος. Από όσα αναφέρει ο Γαληνός για να διαφοροποιηθεί από την πλήρη άπάθειαν του στωικού σοφοῦ, η πατριδα (325), οι φίλοι και η ευδαιμονία τους (326) ανήκουν για τους Στωικούς στα έκτός άγαθά (SVF 3.97· πρβ. 337: τῶν ἔξωθεν αἰτίων), ενώ η ζωή, η υγεία και ο πλοῦτος στα οὐδέτερα ή άδιάφορα (SVF 3.117 = Διογ. Λαέρτ. 7.102: οὐδέτερα δὲ ὅσα μήτ' ὠφελεῖ μήτε βλάπτει, οἷον ζωὴ, ὑγεία, ἡδονή, κάλλος, ἰσχύς, πλοῦτος, εὐδοξία, εὐγένεια ... μὴ γὰρ εἶναι ταῦτ' ἀγαθὰ, ἀλλ' ἀδιάφορα), τα οποία όμως είναι προηγμένα, δηλαδή τα επιλέγει κανείς (Άρειος Δίδυμος στον Στοβαίο 2.7.7g = Ζήνων, SVF 1.192, Χρύσιππος, SVF 3.128: προηγμένον δ' εἶναι λέγουσιν, ὃ ἀδιάφορον ὄν ἐκλεγόμεθα κατὰ προηγούμενον λόγον).

325 τοῦ Φαλάριδος ταύρου: Πρόκειται για τον χάλκινο ταύρο, έργο τέχνης και ταυτόχρονα όργανο βασανισμού, με τον οποίο ο τύραννος του Ακράγαντα Φάλαρις (6ος αι. π.Χ.) τιμωρούσε τους εχθρούς του. Τους έκλεινε μέσα στον ταύρο και στη συνέχεια έβαζε από κάτω φωτιά· ο ταύρος πύρωνε και ο έγκλειστος «ψηνόταν» από παντού· τα μουγκρητά του από τον αφόρητο πόνο δημιουργούσαν την εντύπωση ότι μούγκριζε ο

ταύρος (Πολύβιος 2.25.1-4· Διόδωρος Σικελιώτης 19.108.1). Ο «ταύρος του Φαλάριδος» αποτέλεσε στην αρχαιότητα το σύμβολο των σκληρότερων βασιανιστηρίων (βλ. Πίνδ., *Πυθ.* 1.96: τὸν δὲ ταύρω χαλκῆ καυτήρα νηλέα νόον | ἔχθρὰ Φάλαριν κατέχει παντᾶ φάτις) και έγινε παροιμιακή φράση ταυτόσημη με τα βασιανιστήρια (πρβ. Πλωτ., *Ἐνν.* 1. 4, 13.7: κἄν ἐν τῷ Φαλάριδος ταύρω λεγομένῳ).

Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές ο «ταύρος του Φαλάριδος» υπήρξε κοινό παράδειγμα μεταξύ Επικουρείων και Στωϊκών για μια κοινή θέση: ότι ο σοφός είναι εὐδαίμων ακόμη και στην περίπτωση ακραίων συμφορών, π.χ. φριχτών βασιανιστηρίων. Για τους Στωϊκούς βλ. το απ. SVF 3.586 του Χρυσίππου: ἐπαινῶ δὲ τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς τὸ νεανικόν τε καὶ μεγαλόνουν, οἱ μὴδὲν κωλύειν φασὶ πρὸς εὐδαιμονίαν τὰ ἔξωθεν, ἀλλ' εἶναι τὸν σπουδαῖον μακάριον, κἄν ὁ Φαλάριδος ταύρος ἔχη καιόμενον· για την ανάλογη θέση των Επικουρείων – η οποία αντιβαίνει, ή φαίνεται να αντιβαίνει, προς τη θέση της ἀοχλησίας (βλ. το σχόλιο στον στ. 311) – βλ. ενδεικτικά, από τα χωρία που συγκεντρώνει ο Usener στο απ. 601, Κικέρωνα, *Tusc. disp.* 2.17: Hercule digna, sed Epicuro, homini aspero et duro, non est hoc satis, in Phalaridis tauro si erit, dicet: «Quam suave est, quam hoc non curo!»· Seneca, *Ep.* 66.18: Epicurus quoque ait sapientem, si in Phalaridis tauro peruratur, exclamaturum: «dulce est, ad me nihil pertinet ... dulce esse torreri».

325-6 πατρις ἀνάστατος γενομένη: Πρβ. *Εἰς Ἴπποκρ. Προγν.* 18b.19: λυποῦνται δὲ οἱ μὲν ἀποθανόντων τέκνων ἢ οἰκείων ἢ συγγενῶν ἢ φίλων, οἱ δὲ προσδοκῶντες ἑαυτοὺς ἢ μόνους παθεῖν ἢ καὶ τὴν πατρίδα πᾶσαν ἀνάστατον ἔσεσθαι· λυποῦνται δὲ καὶ οἱ φιλοχρήματοι χρημάτων στερούμενοι καὶ οἱ φιλότιμοι τιμῆς καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἕκαστος.

327-8 μὴδὲν τοιοῦτον συνέβη: Η ἴδια ακριβῶς επιχειρηματολογία αναλυτικότερα και στο Π. τῶν ἰδ. ἐκάστ. παθ. διάγν. 5.43-44: οὐτ' οὖν ἀπώλεια τινος ἱκανῆ λυπῆσαι με, πλὴν εἰ παντελῶς ἀπολέσαιμι τὰ κτήματα (τοῦτο γὰρ οὐδέπω πεπειράμαι) ... κατὰ τοῦτ' οὖν, ἔφην, οὐδὲ λυπούμενον εἶδές μέ ποτε, (εἴ γε) μήτε χρημάτων ἀπώλεια συνέπεσέ μοι μέχρι δεῦρο τηλικαύτη τὸ μέγεθος, ὡς μηκέτ' ἔχειν ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐπιμελεῖσθαι τοῦ σώματος ὑγιεινῶς.

329-31 Μουσώνιον ... περίστασιν: Ο Γαληνός αποδίδει στον Μουσώνιο τη θέση αυτή, η οποία είναι γνωστή από τον Επίκτητο (1.6.37): ἄγε οὖν καὶ σὺ τούτων αἰσθόμενος ἀπόβλεψον εἰς τὰς δυνάμεις ἃς ἔχεις καὶ ἀπιδῶν εἶπε «φέρε νῦν, ὦ Ζεῦ, ἣν θέλεις περίστασιν· ἔχω γὰρ παρασκευὴν ἐκ σοῦ μοι δεδομένην καὶ ἀφορμὰς πρὸς τὸ κοσμησαὶ διὰ τῶν ἀποβαινόντων ἑμαυτόν· πρβ. SVF 3.206 (= Πρόκλος, *Εἰς Τίμαιον* 56,29-57,4 Diehl): μειζόνως τὸ τῆς ἀρετῆς δείκνυσι μέγεθος ὁ πόλεμος τῆς

είρήνης, ώς και τής κυβερνητικής αί τρικυμίας και ό κλύδων, και όλως αί περιστάσεις, ώς και οί Στωϊκοί λέγειν είώθασι «δός περίστασιν και λάβε τόν άνδρα». τó γάρ άήττητον ύπό τών τούς άλλους καταδουλουμένων τής ζωής δηλοϊ παντάπασιν άξίαν.

339-44 Ού μήν ... παραλιπεϊν: Στον τρόπο με τον οποίο ο Γαληνός προσδιορίζει την άσκησιν του σώματος και της ψυχής του είναι εμφανές ότι διαφοροποιείται ειδικά από τον Στωικισμό της εποχής του (βλ. και το σχόλιο στον στ. 260). Εκεί παραπέμπει και η αναφορά στον Ηρακλή, παρούσα και στην ανάλογη ανάλυση του Π. τών ιδ. έκάστ. παθ. διάγν. (5.14-15: δειται δ' άσκήσεως έκαστος ήμών ... καιτοι τήν Ηράκλειον εύεξίαν ού δυνάμενος σχεϊν ... εί και μή τó τοϋ Ηρακλέους...). Ο Ηρακλής, ο «προστάτης-άγιος» της κυνικής παράδοσης, όπως χαρακτηρίζεται συχνά, υιοθετήθηκε ως «παράδειγμα» από τους νεότερους Στωϊκούς κατά τον 1ο αι. μ.Χ., π.χ. από τον Επίκτητο (βλ. 1.6.33-35: ούκοϋν πρώτον μέν ούκ άν έγένετο Ηρακλής έν τρυφή τοιαύτη και ήσυχία νυστάζων όλον τόν βίον· εί δ' άρα και έγένετο, τί όφελος αύτοϋ; τίς δέ χρήσις τών βραχιόνων τών εκείνου και τής άλλης άλκής και καρτερίας και γενναιότητος, εί μή τοιαυταί τινες αύτον περιστάσεις και ύλαι διέσεισαν και έγύμνασαν;) και τον Σενέκα (βλ. Sedley 150).

352-7 Ού μήν ... τούτοις: Η πάγια θέση του Γαληνού για τη σημασία της συμφωνίας λόγων και έργων τόσο στην ιατρική όσο και στη φιλοσοφία (βλ. ενδεικτικά Π. τών πεπονθ. τόπ. 8.144, 146· Π. κρισ. ήμ. 9.833· Π. τοϋ προγιν. 14.649) είναι αυτή που εν τέλει «νομομοποιεί» τη διαφοροποίησή του από το στωϊκό δόγμα της (πλήρους) άλυπίας. Το αίτημά του για τα απαραίτητα υλικά αγαθά, στον βαθμό που θα του επιτρέψουν απλώς να ανταποκριθεί στις ανάγκες του, οφείλεται στη διδασχή του πατέρα του, όπως υποστηρίζει στην παράλληλη πραγμάτευση του Π. τών ιδ. έκάστ. παθ. διάγν.· βλ. 5.44: ...ούχ ίκανόν τοϋτο λυπήσαι (με) μεμνημένον ών ό πατήρ υπέθετο, μή πρότερον επί χρημάτων άπωλεία λυπηθηναι συμβουλεύων, άχρισ (μή) άν ή τὰ λειπόμενα προς τήν τοϋ σώματος έπιμέλειαν αύτάρκη. τοϋτον γάρ έτίθετο πρώτον όρον εκείνος κτημάτων, ώς μή πεινήν, μή ρίγοϋν, μή διψήν. Η ίδια θέση και στο "Οτι ό άριστ. ιατρ. 1.57-58: άρ' οϋν έχομέν τινα τών νϋν ανθρώπων είπειν είς τοσοϋτον μόνον έφιέμενον χρημάτων κτήσεως, είς όσον ύπηρετεϊν έξ αύτής ταϊς αναγκαίαις χρείαις τοϋ σώματος; έστι τις ό δυνάμενος ού μόνον λόγω πλάσασθαι άλλ' έργω διαδείξασθαι τοϋ κατά φύσιν πλούτου τόν όρον άχρι τοϋ μή πεινήν ή διψήν ή ρίγοϋν προϊόντα; Ενδιαφέρουσα είναι η παρουσία του συνδυασμού πεινήν - διψήν - ρίγοϋν και στα τρία χωρία του Γαληνού· πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για μια φράση που είχε προσλάβει παροιμιακό χαρακτήρα· βλ. π.χ. Ξε-

νοφώντα, Ἀπομν. 2.1.17· Αντισθένη απ. 117 Caizzi = Ξενοφ. Συμπ. 4.37.6 (και Kindstrand 65-66)· Ἐπικούρου προσφώνησις 33 = απ. 200 Usener = 6.33 Arrighetti)· το ενδιαφέρον που παρουσιάζει, εντούτοις, ἐγκείται στο γεγονός ότι με τη συγκεκριμένη θέση του ο Γαληνός φαίνεται ότι επιδιώκει ακριβώς να διαφοροποιηθεί από ένα αίτημα της στωϊκής ἀσκήσεως· βλ. Μουσώνιο, Π. ἀσκήσεως (6, 25,4-9 Hense = 54,10-14 Lutz): τῆς οὖν ἀσκήσεως ἢ μὲν τις ἰδία τῆς ψυχῆς μόνης γίνοιτ' ἂν ὀρθῶς, ἢ δὲ τις κοινὴ ταύτης τε καὶ τοῦ σώματος. κοινὴ μὲν οὖν ἀσκησις ἀμφοῖν γενήσεται, συνεπιζομένων ἡμῶν ῥίγει, θάλπει, δίψει, λιμῶ, τροφῆς λιτότητι, κοίτης σκληρότητι, ἀποχῆ τῶν ἡδέων, ὑπομονῆ τῶν ἐπιπόνων.

363-4 ὄν ἐξ ἀρχῆς ... ἐγκρατέστατον: Βλ. το σχόλιο στους στ. 221-4.

371-8: Συνόψιση με την επιγραμματική επανάληψη των επιχειρημάτων του και της βασικής θέσης του (μετρίως - ἀμέτρως· ἀπλήρωτοι ἐπιθυμῖαι· πεῖρα τῶν ἀπροσδοκῆτων).

380 οὕτε ... ἀπολαύοντος: Η μομφή σχετικά με τη μη αξιοποίηση των χρημάτων που διατυπώνεται επιγραμματικά εδώ επαναλαμβάνεται στο Π. τῶν ἰδ. ἐκάστ. παθ. διάγν. (5.47-48) και αντιδιαστέλλεται προς τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο Γαληνός αξιοποιεί τα χρήματά του: 1. στηρίζει οικονομικά τους γύρω του (οὐ μὴν οὐδὲ κοινοῦντά σε θεῶμαι καθάπερ ἐμὲ σὺ βλέπεις ἐκάστοτε τοῖς μὲν ἱμάτια (τῶν) οἰκείων, τοῖς δὲ εἰς τροφᾶς ἢ νοσηλείαν· τινῶν δ' ἐθεάσω με καὶ τὰ χρέα διαλυσάμενον) και 2. επενδύει στην απόκτηση και την παραγωγή βιβλίων (βλέπω γὰρ σε μῆτ' εἰς τὰ καλὰ τῶν ἔργων δαπανῆσαι τολμῶντα, μῆτ' εἰς βιβλίων ὠνῆν καὶ κατασκευῆν καὶ τῶν γραφόντων ἀσκησιν ἦτοι γ' εἰς τάχος διὰ σημείων ἢ εἰς κάλλος (καὶ) ἀκρίβειαν, ὥσπερ γε οὐδὲ τῶν ἀναγινωσκόντων ὀρθῶς).

383 ὑπηγόρευσα ὥσπερ εἴωθα βιβλίον: Ο Γαληνός αναφέρεται εδώ στην υπαγόρευση των έργων του ως τη συνήθη πρακτική του. Τα κείμενα που προκύπτουν από υπαγόρευση σε στενογράφους (Π. τῶν ἰδ. ἐκάστ. παθ. διάγν. 5.48: τῶν γραφόντων εἰς τάχος διὰ σημείων· Π. τοῦ προγιν. 14.630: τοὺς ἡσκημένους ἐν τάχει γράφειν· Π. ἰδ. βιβλ. 19.14: διὰ σημείων εἰς τάχος ἡσκημένω γράφειν) δεν προορίζονται για ευρεία κυκλοφορία (Π. φλεβοτ. πρὸς τοὺς Ἑρασιστρ. ἐν Ρώμῃ 11.194: οὐ συγγράμματι πρεπόντως), αν δεν προηγηθεί διόρθωσις από τον ίδιο τον δημιουργό τους. Αποκαλυπτική ως προς τον κίνδυνο να κυκλοφορήσουν ευρέως τέτοια κείμενα – ιδίως αν η υπαγόρευση έχει γίνει για άλλους και με τους δικούς τους στενογράφους – είναι η περίπτωση της υπαγόρευσης για χάρη του Τεύθραντα για την οποία γίνεται λόγος στο Π. φλεβοτ. πρὸς τοὺς Ἑρασιστρ. ἐν Ρώμῃ και στο Π. ἰδ. βιβλ. (βλ. το σχόλιο στον στ. 166·

για μια ανάλογη περίπτωση βλ. Π. τοῦ προγιν. 14.630). Για την πρακτική της υπαγόρευσης εν γένει βλ. Dorandi 1993, 71-83· ειδικά για τον Γαληνό βλ. Hanson 22-53, ιδίως 27, σημ. 18· Tieleman 52-53.

383-4 περὶ τῶν φιλοχρημάτων πλουσίων: Καὶ τὸ θέμα τοῦ πλοῦτου ἀνήκει στὴν παράδοση τῆς κυνικῆς-στωικῆς διατριβῆς· πρβ. Πλούτ., Π. φιλοπλουτίας καὶ SVF 3.394, 395: φιλοπλουτία· 397: φιλοχρηματία· βλ. ἐπίσης O'Neil 292.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Συντομογραφίες ἔργων τοῦ Γαληνοῦ

- Εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ.* = Ἴπποκράτους Ἀφορισμοὶ καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτοὺς ὑπομνήματα ἑπτὰ [17b.345-18a.195 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Α'* = Ἴπποκράτους Ἐπιδημιῶν Α' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα τρία [17a.1-302 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ'* = Ἴπποκράτους Ἐπιδημιῶν Γ' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα τρία [17a.480-792 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Στ'* = Ἴπποκράτους Ἐπιδημιῶν Στ' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα ὀκτώ [17a.793-17b.344 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Κατ' ἰητρ.* = Τὸ Ἴπποκράτους κατ' ἰητρῆϊον βιβλίον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπόμνημα Α' [18b.629-925 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Π. ἀγμ.* = Εἰς τὸ Ἴπποκράτους Περὶ ἀγμῶν ὑπομνήματα τρία [18b.318-628 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Π. διαίτ. ὄξ. νοσημ.* = Ἴπποκράτους Περὶ διαίτης ὀξέων νοσημάτων καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα τέσσαρα [15.418-919 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ.* = Γαληνοῦ εἰς τὸ Περὶ φύσεως ἀνθρώπου βιβλίον Ἴπποκράτους ὑπόμνημα πρῶτον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπόμνημα [15.1-173 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Προγιν.* = Γαληνοῦ εἰς τὸ Προγνωστικὸν Ἴπποκράτους ὑπομνήματα τρία [18b.1-317 K.]
- Εἰς Ἴπποκρ. Προρρητ. Α'* = Γαληνοῦ εἰς τὸ Προρρητικὸν Ἴπποκράτους βιβλίον Α' ὑπομνήματα τρία [16.489-840 K.]
- Εἰς Πλάτ. Τίμ.* = H. O. Schröder, *In Platonis Timaeum commentarii fragmenta* (e cod. Paris. gr. 2838), CMG suppl. 1.
- Θεραπ. μεθ.* = Θεραπευτικὴ μέθοδος [10.1-1021 K.]
- Ἴπποκρ. γλωσσ. ἐξήγ.* = Τῶν Ἴπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις [19.62-157 K.]
- ᾽Οτι ὁ ἄριστ. ἰατρ.* = ᾽Οτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος [1.53-63 K.]
- Π. ἀνατ. ἐγχ.* = Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων [2.215-731 K.]
- Π. ἀντιδ.* = Περὶ ἀντιδότην [14.1-209 K.]
- Π. διαφ. σφυγμ.* = Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν [8.493-765 K.]
- Π. εὐχ. καὶ κακοχ. τροφ.* = Περὶ εὐχυμίας καὶ κακοχυμίας τροφῶν [6.749-815 K.]
- Π. ἰδ. βιβλ.* = Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων [19.8-48 K.]
- Π. Ἴπποκρ. καὶ Πλάτ. δογμ.* = Περὶ τῶν Ἴπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων [5.181-805 K.]

- Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. = Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων [11.379-12.377 K.]
- Π. κρισ. ἡμ. = Περὶ κρισίμων ἡμερῶν [9.769-941 K.]
- Π. κυουμ. διαπλ. = Περὶ κυουμένων διαπλάσεως [4.652-702 K.]
- Π. μελ. χολ. = Περὶ μελαίνης χολῆς [5.104-148 K.]
- Π. μν. κιν. = Περὶ μνῶν κινήσεως [4.367-464 K.]
- Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. = Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη [13.362-1058 K.]
- Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. = Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους [12.378-13.361 K.]
- Π. σφυγμ. τοῖς εἰσαγ. = Περὶ τῶν σφυγμῶν τοῖς εἰσαγομένοις [8.453-492 K.]
- Π. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ. = Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων [19.49-61 K.]
- Π. τοῦ προγιν. = Περὶ τοῦ προγινώσκειν πρὸς Ἐπιγένην βιβλίον [14.599-673 K.]
- Π. τροφ. δυν. = Περὶ τροφῶν δυνάμεως λόγοι τρεῖς [6.453-748 K.]
- Π. τῶν ἰδ. ἐκάστ. παθ. διάγν. = Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν [5.1-57 K.]
- Π. τῶν οὐχ ἑωρ. Ἴπποκρ. ἐκπτ. = Περὶ τῶν οὐχ ἑωραμένων Ἴπποκράτει ἐκπτώσεων [18α.346-422 K.]
- Π. τῶν πεπονθ. τόπ. = Περὶ τῶν πεπονθῶτων τόπων [8.1-452 K.]
- Π. φλεβ. καὶ ἀρτηρ. ἀνατ. = Περὶ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν ἀνατομῆς [2.779-830 K.]
- Π. φλεβοτ. πρὸς τοὺς Ἑρασιστρ. = Περὶ φλεβοτομίας πρὸς τοὺς Ἑρασιστρατείου τοὺς ἐν Ῥώμῃ [11.187-249 K.]
- Π. χρ. μορ. = Περὶ χρείας τῶν μορίων [3.1-4.366 K.]
- Πρὸς Ἰουλ. = Πρὸς τὰ ἀντειρημένα τοῖς Ἴπποκράτους Ἀφορισμοῖς ὑπὸ Ἰουλιανοῦ [18α.246-299 K.]
- Πρὸς Πίσ. π. τῆς θηρ. = Πρὸς Πίσωνα περὶ τῆς θηριακῆς [14.210-294 K.]
- Σύν. π. σφυγμ. ἰδ.πραγμ. = Σύνοψις περὶ σφυγμῶν ἰδίας πραγματείας [9.431-549 K.]
- Υγιειν. = Γαληνοῦ Υγιεινῶν λόγοι [6.1-452 K.]

2. Μελέτες

Alesse F., *Panezio di Rodi. Testimonianze*, Napoli 1997.

Amigues S., «Problèmes de composition et de clarification dans l'*Historia plantarum* de Théophraste», στο J. M. van Ophuijsen – M. van Raalte (επιμ.), *Theophrastus: Reappraising the Sources* [Rutgers University Studies in Classical Humanities, 8], New Brunswick - Λονδίνο 1998, 191-201.

Amigues S., «Les traités botaniques de Théophraste», στο G. Wöhrle (επιμ.), *Geschichte der Mathematik und der Naturwissenschaften in der Antike*, 1: *Biologie*, Στουτγάρδη 1999, 124-154.

Annas J., *The Morality of Happiness*, Νέα Υόρκη - Οξφόρδη 1993.

Annas J., *Platonic Ethics, Old and New* [Cornell Studies in Classical Philology, 57], Ithaca - Λονδίνο 1999.

Armisen-Marchetti M., «Imagination and Meditation in Seneca: The Example of *Praemeditatio*», στο John G. Fitch (επιμ.), *Seneca* [Oxford Readings in Classical Studies], Οξφόρδη 2008, 102-113.

Atsalos B., *La terminologie du livre-manuscrit a l'époque byzantine* [Ελληνικά, Παράρτ. 21], Θεσσαλονίκη 1971.

- Billbeck M., «The Ideal Cynic from Epictetus to Julian», στο Bracht Branham – Goulet-Cazé, 205-221.
- Birley A., *Marcus Aurelius*, Λονδίνο 1966.
- Boudon V., «Galien face à la peste antonine ou comment penser l'invisible», στο S. Bazin-Tacchella – D. Quéruel – É. Samama (επιμ.), *Air, miasmes, contagion: Les épidémies dans l'antiquité et au moyen âge* [Hommes et Textes en Champagne], Langres 2001, 29-54.
- Boudon-Millot V., «La thériaque selon Galien: Poison salutaire ou remède empoisonné?», στο F. Collard – E. Samama (επιμ.), *Le corps à l'épreuve: poisons, remèdes et chirurgie. Aspects des pratiques médicales dans l'antiquité et au moyen âge* [Hommes et Textes en Champagne], Langres 2002, 45-56.
- Boudon-Millot V., *Galien 1: Introduction générale. Sur l'ordre de ses propres livres. Sur ses propres livres. Que l'excellent médecin est aussi philosophe, texte établi, traduit et annoté par V. B.-M.*, Παρίσι 2007.
- Boudon-Millot V. [= Boudon-Millot], «Un traité perdu de Galien miraculeusement retrouvé, le *Sur l'inutilité de se chagriner*: texte grec et traduction française», στο V. Boudon-Millot – A. Guardasole – C. Magdelaine (επιμ.), *La science médicale antique: Nouveaux regards. Études réunies en l'honneur de Jacques Jouanna*, Παρίσι 2007, 73-123.
- Bracht Branham R. – M.-O. Goulet-Cazé (επιμ.), *The Cynics: The Cynic Movement in Antiquity and Its Legacy*, Berkeley 1996.
- Bröcker L. O., «Die Methoden Galens in der literarischen Kritik», *RhM* 40 (1885) 415-438.
- Casson L., «Cinnamomon and Cassia in the Ancient World», στο L. Casson, *Ancient Trade and Society*, Detroit 1984, 225-246.
- Casson L., *Libraries in the Ancient World*, New Haven - Λονδίνο 2001, 80-108 / Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο, μτφρ. Α. Φιλιπποπούλου, Αθήνα 2006.
- Cohn L., *De Heraclide Milesio grammatico scripsit, fragmenta collegit, disposuit, illustravit L. C.* [Berliner Studien für classische Philologie und Archaeologie, 1], Βερολίνο 1884.
- CPF = Corpus dei Papiri Filosofici Greci e Latini. Testi e lessico nei papiri di cultura greca e latina, Firenze 1989-.
- Debru A. (επιμ.), *Galen on Pharmacology: Philosophy, History and Medicine. Proceedings of the Vth International Galen Colloquium, Lille, 16-18 March 1995* [Studies in Ancient Medicine, 16], Leiden - Νέα Υόρκη 1997.
- De Lacy Ph., *Galen De Placitis Hippocratis et Platonis* [CMC V 4,1,2], Βερολίνο 2005 (ανάθεωρ. έκδ.).
- Dillon J. M., *The Middle Platonists: A Study of Platonism, 80 B.C. to A.D. 220*, Λονδίνο 1977.
- Dillon J. M., «Metriopatheia and Apatheia: Some Reflections on a Controversy in Later Greek Ethics», στο J. P. Anton – A. Preus (επιμ.), *Essays in ancient Greek philosophy II*, Albany, Νέα Υόρκη 1983, 508-517.
- Dillon J. M. – T. Gergel (επιμ.), *The Greek Sophists*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη 2003.
- Dorandi T., «Den Autoren über die Schulter geschaut: Arbeitsweise und Autographie bei den antiken Schriftstellern», *ZPE* 87 (1991) 11-33.
- Dorandi T., «Zwischen Autographie und Diktat: Momente der Textualität in der antiken Welt», στο W. Kullmann – J. Althoff, *Vermittlung und Tradierung von*

- Wissen in der griechischen Kultur, Tübingen 1993, 71-83.
- Dortmund A., *Römisches Buchwesen um die Zeitenwende. War T. Pomponius Atticus (110-32 v. Chr.) Verleger?*, Wiesbaden 2001.
- DPhA = *Dictionnaire des philosophes antiques, publié sous la direction de Richard Goulet*, Παρίσι 1989-.
- Drossaert Lulofs H. J., «Aristotle's *Περὶ φυτῶν*», *JHS* 77 (1957) 75-80.
- Dudley D. R., *A History of Cynicism. From Diogenes to the 6th Century A.D.*, Λονδίνο 1937.
- Dyck A., «On Panaetius' Conception of *megalopsychia*», *MH* 38 (1981) 153-161.
- Edelstein L. – I. G. Kidd, *Posidonius. The Fragments*, Cambridge²1989.
- Eich P., *Zur Metamorphose des politischen Systems in der römischen Kaiserzeit. Die Entstehung einer "personalen Bürokratie" im langen dritten Jahrhundert*, Βερολίνο 2005.
- Fabricius C., *Galens Exzerpte aus älteren Pharmakologen [Ars medica, 2.2]*, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1972.
- Fedeli P., «Biblioteche private e pubbliche a Roma e nei mondo romano», στο G. Cavallo (επιμ.), *Le biblioteche nei mondo antico e médiévale*, Ρώμη - Bari 1988, 29-64.
- Fortenbaugh W. W. – P. Huby – R. Sharples – D. Gutas (επιμ.), *Theophrastus of Eresus: Sources for his Life, Writings, Thought and Influence 2 [Philosophia antiqua, 54]*, Leiden 1992.
- Fortenbaugh W. W., «Eudemus' Work on Expression», στο I. M. Bodnár – W. W. Fortenbaugh (επιμ.), *Eudemus of Rhodes [Rutgers University Studies in Classical Humanities, 11]*, New Brunswick - Λονδίνο 2002, 59-83.
- Frede M., «On Galen's Epistemology», στο V. Nutton (επιμ.), *Galen: Problems and Prospects*, Λονδίνο 1981, 65-86 [= M. Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, Οξφόρδη 1987, 279-298].
- Frede M., «Galen's Theology», στο J. Barnes – J. Jouanna – V. Barras (επιμ.), *Galien et la philosophie [Entretiens sur l'Antiquité classique, 49]*, Γενεύη 2003, 73-126.
- Fuentes González P. P., *Les diatribes de Télès: introduction, texte revu, traduction et commentaire des fragments [Histoire des doctrines de l'Antiquité classique, 23]*, Παρίσι 1998.
- Garofalo I. – A. Roselli, «Congettture inedite sui testi medici», *Galenos* 2 (2008) 137-138.
- Goulet-Cazé M.-O., *L'ascèse cynique: un commentaire de Diogene Laerce VI 70-71*, Παρίσι 1986.
- Goulet-Cazé M.-O., «Le cynisme à l'époque impériale», *ANRW* II 36.4, Βερολίνο 1990, 2720-2833.
- Goulet R., «Cleitos», *DPhA* 2 (1994) 426.
- Griffin M., «Cynicism and the Romans: Attraction and Repulsion», στο Bracht Branham – Goulet-Cazé, 190-204.
- Γρόλλιος Κ. Χ., *Τέχνη ἀλυπίας: Κοινοὶ τόποι τοῦ Πρὸς Πολύβιον τοῦ Σενέκα καὶ πηγαι αὐτῶν [Ἑλληνικά, Παράρτ. 10]*, Θεσσαλονίκη 1956.
- Guerard Chr., «Diogene de Seleucie dit le Babylonien», *DPhA* 2 (1994) 807-810.
- Hadot I., *Seneca und die griechisch-römische Tradition der Seelenleitung*, Βερολίνο 1969.
- Hadot P., «Marc Aurele était-il opiomane?», στο E. Lucchesi – H. D. Saffrey (επιμ.),

- Mémorial André-Jean Festugière: Antiquité paienne et chretienne*, Γενεύη 1984, 33-50.
- Halkin A. S., «Classical and Arabic Material in Ibn ‘Aknîn’s “Hygiene of the Soul”», *Proceedings of the American Academy of Jewish Research* 14 (1944) 25-147.
- Hankinson R. J. (επιμ.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge 2008.
- Hankinson R. J., «The Man and His Work», στο R. J. Hankinson, 1-33.
- Hanson A. E., «Galen: Author and Critic», στο Most, 22-53.
- Harmon A. M., *Lucian*, τ. 3, Loeb Classical Library, Λονδίνο - Cambridge, Mass. 1960.
- Harris J. R., *Stichometry*, *AJPh* 4.2 (1883) 133-157.
- Heil A., «Literarische Kommunikation in der späten römischen Republik. Versuch einer Topographie», στο: A. Haltenhoff – A. Heil – F.-H. Mutschler (επιμ.), *O tempora, o mores! Römische Werte und römische Literatur in den letzten Jahrzehnten der Republik*, Μόναχο - Λυβία 2003, 5-50.
- Hekster O., *Commodus: An Emperor at the Crossroads* [Dutch Monographs in Ancient History and Archaeology, 23], Άμστερνταμ 2002.
- Hense O., *Teletis reliquiae. Recognovit, prolegomena scripsit O. H.*, Tübingen ²1909 (ανατ. Hildesheim 1969).
- Hense O., *C. Musonii Rufi reliquiae. Edidit O. H.*, Λυβία 1905.
- Herbst G., *Galenus Pergamensis De atticissantium studiis testimonia, collegit atque examinavit G. H.*, Λυβία 1911.
- Holford-Stevens L., *Aulus Gellius. An Antonine Scholar and his Achievement*, Οξφόρδη 2003.
- Hout van den M. P. J., *A Commentary on the Letters of M. Cornelius Fronto* [Mnemosyne Suppl., 190], Leiden 1999.
- Howatson M. C. (επιμ.), *The Oxford Companion to Classical Literature*, Οξφόρδη ²1989.
- Gilliam J. F., «The Plague under Marcus Aurelius», *AJPh* 82 (1961) 225-251.
- Isnardi Parente M., *Speusippo. Frammenti. Edizione, traduzione e commento a cura di M. I. P.* [La Scuola di Platone, 1], Napoli 1980.
- Kassel R., *Untersuchungen zur griechischen und römischen Konsolationsliteratur* [Zetemata, 18], Μόναχο 1958.
- Kindstrand J. F., *Bion of Borysthenes. A Collection of the Fragments with Introduction and Commentary* [Studia Graeca Upsaliensia, 11], Uppsala 1976.
- Κοτζιά Π., «Ο Γαληνός για την ιατρική ορολογία και τη γλώσσα», *ΕΕΦΣΘ* 5 (1995) 59-112.
- Lang P., *De Speusippi Academici scriptis*, Frankfurt am Main 1964.
- Langholf V., «Structure and Genesis of Some Hippocratic Treatises», στο H. F. J. Horstmanshoff – M. Stol (επιμ.), *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine* [Studies in Ancient Medicine, 27], Leiden 2004, 219-275.
- Littmann R. J. – M. L. Littmann, «Galen and the Antonine Plague», *AJPh* 94 (1973) 243-255.
- Lloyd A. C., «Emotion and Decision in Stoic Psychology», στο Rist 1978, 233-246.
- Lo Cascio E., «The Early Roman Empire: The State and the Economy», στο W. Scheidel – I. Morris – R. P. Saller (επιμ.), *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Cambridge 2007, 219-250.

- Long A. A., *From Epicurus to Epictetus: Studies in Hellenistic and Roman Philosophy*, Οξφόρδη 2006.
- Lutz C., «Musonius Rufus: The Roman Socrates», *YCS* 10 (1947) 3-147.
- Mannebach E., *Aristippi et Cyrenaicorum fragmenta*, Leiden - Κολονία 1961 (editio amplificata).
- Mansfeld J., *Prolegomena. Questions to be Settled Before the Study of an Author, or a Text* [Philosophia antiqua, 61], Leiden 1994.
- Matelli E., «Hieronymus in Athens and Rhodes», στο W. W. Fortenbaugh – S. A. White (επιμ.), *Lyco of Troas and Hieronymus of Rhodes* [Rutgers University Studies in Classical Humanities, 12], New Brunswick - Λονδίνο 2004, 289-314.
- Mette H.-J., «Weitere Akademiker heute: von Lakydes to Kleitomachos», *Lustrum* 27 (1985) 39-148.
- Moles J. L., «The Cynics and Politics», στο A. Laks – M. Schofield (επιμ.), *Justice and Generosity: Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy*, Cambridge 1995, 129-160.
- Moles J. L., «Cynic Cosmopolitanism», στο Bracht Branham – Goulet-Cazé, 105-120.
- Montanari F., «Zenodotus, Aristarchus and the Ekdosis of Homer», στο Most, 1-21.
- Montanari F., «Alexandrian Homeric Philology: The Form of the Ekdosis and the Variae Lectiones», στο M. Reichel – A. Rengakos (επιμ.), *Epea pteroenta: Beiträge zur Homerforschung*, Στουτγάρδη 2002, 119-140.
- Moraux P., *Der Aristotelismus bei den Griechen. 1: Von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias* [Peripatoi, 5], Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1973.
- Moraux P., *Galien de Pergame: Souvenirs d'un médecin*, Παρίσι 1985.
- Most G. W. (επιμ.), *Editing Texts – Texte edieren* [Aporemata, 2], Göttingen 1998.
- Nagy G., *Homer's Text and Language*, Urbana 2004.
- Nesselrath H.-G., «Later Greek Voices on the Predicament of Exile: From Teles to Plutarch and Favorinus», στο J. F. Gaertner (επιμ.), *Writing Exile: The Discourse of Displacement in Greco-Roman Antiquity and Beyond*, Leiden 2007, 87-108.
- Nutton V., «Galen and Medical Autobiography», *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 18 (1972) 50-62.
- Nutton V., «The Chronology of Galen's Early Career», *CQ* 23 (1973) 158-171.
- Nutton V., «Galen On Theriac: Problems of Authenticity», στο Debru, 133-151.
- O'Neil E. N., «De cupiditate divitiarum (Moralia 523c-528b)», στο H. D. Betz, *Plutarch's Ethical Writings and Early Christian Literature*, Leiden 1978, 289-362.
- Pendrick G. J., *Antiphon the Sophist. The Fragments*, Cambridge 2002.
- Pfeiffer R., *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Οξφόρδη 1968.
- Potter D. S., *Literary Texts and the Roman Historian*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1999.
- Potter D. S., *The Roman Empire at Bay, AD 180-395*, Λονδίνο 2004.
- Pradeau J.-F., *Les sophistes anciens*, Villeneuve d'Ascq 2008.
- Purinton J. S., «Epicurus on the telos», *Phronesis* 38 (1993) 281-320.
- Rist J. M. (επιμ.), *The Stoics*, Berkeley 1978.
- Rist J. M., «The Stoic Concept of Detachment», στο Rist 1978, 259-272.
- Schlange-Schöningen H., *Die römische Gesellschaft bei Galen: Biographie und Sozialgeschichte* [Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte, 65], Βερολίνο 2003.
- Schmidt M., *Didymi Chalcenteri Fragmenta quae supersunt omnia*, Λιψία 1854 (ανῶτ.

- Αμστερνταμ 1964).
- Schmitz T., *Bildung und Macht: Zur sozialen und politischen Funktion der zweiten Sophistik in der griechischen Welt der Kaiserzeit* [Zetemata, 97], Μόναχο 1997.
- Schorn S., «Tears of the Bereaved: Plutarch's *Consolatio ad uxorem* in Context», στο T. Fögen (επιμ.), *Tears in the Graeco-Roman World*, Βερολίνο 2009, 335-366.
- Scourfield J. H. D., *Consoling Heliodorus. A Commentary on Jerome, Epistle 60*, Οξφόρδη 1993.
- Sedley D., «The Stoic-Platonist Debate on *kathékonta*», στο K. Ierodiakonou (επιμ.), *Topics in Stoic Philosophy*, Οξφόρδη 1999, 128-152.
- Sharples R. W., *Theophrastus of Eresus: Sources for his Life, Writings, Thought and Influence*, Commentary 5 (Sources on Biology), Leiden 1995.
- Shelton J.-A., «Persuasion and Paradigm in Seneca's *Consolatio ad Marciam* 1-6», *C&M* 46 (1995) 157-188.
- Schöne H., «Verbesserungen zum Galentext», *Sitzungsberichte der Preussischen Akad., phil.-hist. Klasse* 15 (1924) 94-106.
- Solin H., *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch* III, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 2003.
- SSR = G. Giannantoni, *Socrates et Socraticorum Reliquiae. Collegit, disposuit, apparatus notisque instruxit G. G.*, Napoli 1990.
- Staden H. v. [1997α], «Inefficacy, Error, and Failure: Galen on δόκιμα φάρμακα ἄπρακτα», στο Debru, 59-83.
- Staden H. v. [1997β], «Galen and the "Second Sophistic"», στο R. Sorabji (επιμ.), *Aristotle and After* [BICS, Suppl. 68], Λονδίνο 1997, 33-54.
- Staden H. v., «Gattung und Gedächtnis: Galen über Wahrheit und Lehrdichtung», στο W. Kullmann – J. Althoff – M. Asper (επιμ.), *Gattungen wissenschaftlicher Literatur in der Antike*, Tübingen 1998, 65-94.
- Staden H. v., «Interpreting 'Hippocrates' in the 3rd and 2nd centuries BC», στο C. W. Müller – Ch. Brockmann – C.-W. Brunschön (επιμ.), *Ärzte und ihre Interpreten: Medizinische Fachtexte der Antike als Forschungsgegenstand der klassischen Philologie*, Μόναχο - Λυψία 2006, 15-48.
- Stein M., «La thériaque chez Galien: Sa préparation et son usage thérapeutique», στο Debru, 199-209.
- Stirewalt M. L., «The Form and Function of the Greek Letter-Essay», στο K. P. Donfried (επιμ.), *The Romans Debate*, αναθ. έκδ. Edinburgh 1991, 147-171.
- Stirewalt M. L., *Studies in Ancient Greek Epistolography*, Atlanta 1993.
- van Straaten M., *Panaetii Rhodii fragmenta. Collegit tertioque edidit M. v. S.* [Philosophia antiqua, 5], Leiden 1962.
- Swain S., *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World, A.D. 50-250*, Οξφόρδη 1996.
- Tarán L., *Speusippus of Athens: A Critical Study with a Collection of the Related Texts and Commentary*, Leiden 1981.
- Theiler W., *Poseidonios. Die Fragmente* [Texte und Kommentare, 10], Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1982.
- Tieleman T., *Chrysippus' On Affections: Reconstruction and Interpretations* [Philosophia antiqua, 94], Leiden 2003.
- Trapp M. B., *Philosophy in the Roman Empire: Ethics, Politics and Society*, Aldershot 2007.

- Tsouna McKirahan V., «The Socratic Origins of the Cynics and Cyrenaics», στο P. A. Vander Waerdt (επιμ.), *The Socratic Movement*, Ithaca - Λονδίνο 1994, 367-392.
- Turner E. G., *Greek Manuscripts of the Ancient World*, Οξφόρδη 1971.
- Usener H., *Epicurea*, Λιψία 1887.
- Vogt S., «Drugs and Pharmacology», στο Hankinson, 304-322.
- Watson G., *Theriac and Mithridatium: A Study in Therapeutics*, Λονδίνο 1966.
- Wehrli F., *Eudemos von Rhodos* [Die Schule des Aristoteles, 8], Στουτγάρδη 1955.
- Wehrli F., *Phainias von Eresos, Chamaileon, Praxiphanes* [Die Schule des Aristoteles, 9], Στουτγάρδη 1957.
- Wehrli F., *Hieronimos von Rhodos, Kritolaos und seine Schüler* [Die Schule des Aristoteles, 10], Στουτγάρδη 1959.
- West M. L., *Studies in the Text and Transmission of the Iliad*, Μόναχο 2001.
- White P., «Bookshops in the Literary Culture of Rome», στο W. A. Johnson – H. N. Parker (επιμ.), *Ancient Literacies: The Culture of Reading in Greece and Rome*, Οξφόρδη 2009, 268-287.
- Whitmarsh T., «Greece is the World: Exile and Identity in the Second Sophistic», στο S. Goldhill (επιμ.), *Being Greek Under Rome: Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire*, Cambridge 2001, 269-305.
- Winterling A., *Aula Caesaris: Studien zur Institutionalisierung des römischen Kaiserhofes in der Zeit von Augustus bis Commodus (31 v. Chr.-192 n. Chr.)*, Μόναχο 1999.
- Wöhrl G., «Aristoteles als Botaniker», στο W. Kullmann – S. Föllinger (επιμ.), *Aristotelische Biologie: Intentionen, Methoden, Ergebnisse* [Philosophie der Antike, 6], Στουτγάρδη 1997, 387-396.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Π. ΚΟΤΖΙΑ
Π. ΣΩΤΗΡΟΥΔΗΣ

